

K

Művészet és Gondolat

KALLIGRAM

■ 2014 MÁJUS ■

- 3 **CSOBÁNKA ZSUZSA**
A hiányzó test (regényrészlet)
- 13 **MONIKA KOMPANÍKOVÁ**
Ötödik hajó (regényrészlet Péntes Tímea fordításában)
- 22–23 **AYHAN GÖKHAN**
22 Jégbefordult
23 Mátyás. Víziszony. (versek)
- 24–25 **RÁCZ BOGLÁRKA**
24 Ezeket
24 Nem múlik
24 Vannak
25 A szív természetéről
25 Rövid időn belül (versek)
- 26 **PODMANICZKY SZILÁRD**
Most élsz I. (próza)
- 30 **EGRESSY ZOLTÁN**
Százezer eperfa (regényrészlet)
- 40 **GROSICS GYULA**
Amikor 6:3-ra kikaptunk az angoloktól
(ezt a verset Zságot András írta Grosics Gyula álnéven)
- 42–43 **VÖRÖS ISTVÁN**
42 Giccs-motívum az állatkertben
42 Fejek
42 Kalauzhalak
43 Szemgödör
43 Meghatározáshinta
43 Jézus népszerű (versek)
- 44 **GREDEL LAJOS**
Holtak és halottak (novella)
- 47–48 **GÉCZI JÁNOS**
47 Csendes tükör mint háborítatlan tiszta tóban
47 a villamos szívemben aluszik
47 Adél napnak vége hamarosan
48 én úgy állok itt (versek)
- 49 **NAGYMESTEREK ÉS KISMESTEREK**
Onagy Zoltán születésnapj beszélgése Géczy Jánossal
- 57 **VÁRADI ANDRÁS**
HAYDAN és MOST (részlet)

- 65 **SURÁNYI LÁSZLÓ**
Zene és szenvedés – a nyelvi differencia (esszé)
- 69 **TATÁR GYÖRGY**
Az arc elrejtése (esszé)
- 76 **SZERBHORVÁTH GYÖRGY**
Giccs, hübrisz, félreértés
(szociológia a színházban – Urbán András *Passport*-trilógiája kapcsán)
- 85 **MÉSZÁROS ANDRÁS**
Közelítések a közép-európai filozófiához (tanulmány)
- 94 **SZARVAS MELINDA**
Mi hiányzik? (Tolnai Ottó *Kalapdoboz* című kötetéről)
- 96 **TAKÁCS ÉVA**
Áldozat a hatáskeltés oltárán (Czapáry Veronika *Megszámolt babák* című kötetéről)
- 98 **SÁNTHA JÓZSEF**
Pszichedelikus évek (Thomas Pynchon *Beépített hiba* című kötetéről)
- 101 **T. TÓTH TÜNDE**
Abszurdítás és kutyakomédia (Veres István *Dandaranda* című kötetéről)
- 102 **BENKŐ KRISZTIÁN**
Fény és zaj (Száz Pál *Halott föld, halott lányok* című kötetéről)

KALLIGRAM
Művészet és Gondolat

FŐSZERKESZTŐ: Mészáros Sándor
kalligram@interware.hu

SZERKESZTŐK:
Beke Zsolt
zsoltbekezsolt@gmail.com

Szilágyi Zsófia
szilagyi73@gmail.com

GRAFIKAI SZERKESZTŐ: Hrapka Tibor
TÖRDELŐ: Róth Andrea
FELELŐS KIADÓ: Szigeti László

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG
A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG ELNÖKE:
Grendel Lajos

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI:
Földényi F. László,
Keserű József,
Márton László,
Németh Zoltán,
Rédey Zoltán

FŐMUNKATÁRSÁK:
Cseh Zoltán,
Hiznyai Zoltán

Szerkesztőség és kiadó:
811 03 Bratislava–Pozsony,
Staromestská 6D, 2. emelet,
tel./fax: (00421 2) 544 15 028

Levél cím: KALLIGRAM spol. s r. o.
P.O. Box 223, 810 00 Bratislava 1

Szlovákiai megrendelések:
distribucia@kalligram.sk,
valamint a szerkesztőség címén.
Magyarországi elérhetőség:
kalligram@interware.hu

Támogatónk:
A Szlovák Köztársaság Kormányhivatala
(Realizované s finančnou podporou Úradu
vlády Slovenskej republiky – program
Kultúra národnostných menšín 2014)

Nemzeti Kulturális Alap

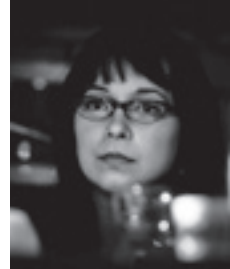
Kiadja: Kalligram Kiadó Kft., Pozsony
és Kalligram Polgári Társulás
(OZ Kalligram, Fő utca 39/17, 929 01
Dunajská Streda/Dunaszerdahely,
IČO 42 291 810).

Nyomja: Expresprint spol. s r. o.,
Partizánske
Példányszám/Náklad: 1000 db/ks
Ára: 700 Ft / 2,5 EUR.

Magyarországon terjeszti
a Relay Hírlapkereskedelmi Rt.
és a regionális részvénytársaságok.

EV 358/08 ISSN 1335-1826

Havilap, megjelenik az adott hónap 1-jén

A hiányzó

Egy patakon át vezetett az út. Hirtelen fordult le, mintha későn eszmélt volna, pedig korábban számtalanszor megtette ezt az utat, lehetetlen volt, hogy elvétse az irányt. Lassan haladt a lejtőn és a vízen is. Volt olyan, hogy ellepett minket, amikor megduzzadt a patak, és télen a kerülő úton kell menni, mert a tükörsima jégen csak ide-oda csúszkálnánk, mondta a bakon ülő férfi, miközben Hannah azt nézte, mekkora a bajsza. Lelógott az álláig, mert ahogy újra és újra körbesimította a hüvelyk- és a mutatóujjával, az végül engedékenyen az álla köré tekeredett. Félelmetes lett volna a férfi, ha Zinger nincs ott mellette, de így a zötykölődésből csak arra emlékezett, az apja teste tompán nekiütődik a kanyaroknál, és boldog volt, hogy ellentarthat neki. A semmi közepén volt a faház, a szélén előbújt a patak is, Hannah megjegyezte, ha eltéved, elég lesz követnie, hazatalál. A hangok vagy a nedvesség után kell menni éjszaka, ha megsüketülne. Az apja ölében olyan csönd volt, mint a patak mélyén, és amíg később a köveket nézte, nyugalom fogta el, hogy talán minden jól van, Zinger bárhol is legyen.

A sztrádán ragyogott az októberi nap, az autóban ülő férfi az életéről mesélt, egy nőről, akit csak úgy emlegetett, az asszonyom, pedig évek óta külön éltek. Egy aprócska lány maradt a szerelemből, aki miatt a férfi egy életen át azt bizonygatta, bár egyszer hibázott, azóta kizárólag a lányának él. Joanna elmerengett azon, hogy az ember vajon kinek akarja bebizonyítani egy állítás ellenkezőjét, hogy a bosszú, amit valaki egy másik ember iránt táplál, mennyiben számolja fel a múltat. Elhallgatva a történetet, félelmetesen egyszerűnek tűnt, az egyik döntés hozta a másikat, mintha egy csúszdára ült volna az élet, és nem volt semmi, ami megállíthatta volna. Joanna a fogantatásra kérdezett rá, hogy milyen volt megtudni, hogy a nő terhes, de Maciek nem erről akart beszélni. Két mondatban összefoglalta, mindketten nagyon boldogok voltunk, illetve könnyen viselte. Joanna nézte, és arra gondolt, Maciek hasa pont úgy dudorodik ki most, mintha ő várna gyereket. Akkor kezdett gomolyogni benne a viszolygó érzés. A vastag ajkak alatt lévő aprócska szörként meghagyott szakáll mindig undorral töltötte el, a férfi pedig folytatta. A szülés után valahogy nem működött az ágyban. Fél évig nem is próbálkoztam, aztán óvatosan és figyelmesen, de siralmas volt. Később havi egyszer úgy-ahogy sikerült, de inkább úgy éltem meg, szánalomból tolja le a bugyiját. Megalázó lehetett, gondolta Joanna, de nem mondta ki, Maciek nem hagyta szóhoz jutni, csak az volt fontos, minél mélyebbre menjen magában, mintha az útnak és a kanyaroknak mesélte volna el újra, vagy a hátul szunyókáló lányának, hogy hátha megérti, ő milyen tökéletes apa, és eszébe sem jut majd később más férfi-

ra nézni. Apa egyetlen szerelme, gügyögte a férfi, miközben csámcsogva harapdálni kezdte a kislány kezét, az pedig hangosan visongatva próbálta eldugni előle.

Véletlenül találtam meg a levelet. És nem is olvastam végig. Az érzéstől nem beszélt, és ahogy kimondta, Joanna tudta, egyben fel is menti magát, a gyanú és a mozdulat zárójelbe kerülnek, utólag mindent megmagyaráznak a tettek, a visszafelé elmesélt élet hazugságai akár igaz mondatokká is válhatnak. Ez volt a vesszők mögött, ez volt a szünetben, amit egy-egy kanyarnál tartott, mintha csak hosszabban vette volna a levegőt. A szürkeségről már a visszaúton beszélt. Ő nem akar sokat az élettől, őt ne a pénze miatt szeresse bárki, bár jóval több van, mint gondolják róla. Élhetnék nagyobb lábon is, így fogalmazott. Joanna akkor már tudta, hogy a levélben édeskés mondatokat talált a férfi, és amikor rákérdezett, a nő sajnálkozva magyarázta, van ez a férfi, aki különben a főnöke, és nem hagyja békén. Írogat, néha virágot is küld. Jó, akkor kérd, hogy ne tegye, mondta Maciek, mire a nő elhallgatott, és mikor két hét múlva megint talált egy levelet, akkor már dühösen támadt vissza. Miért? Megint turkáltál? Mit tehettek arról, ha írogat? De te hogy mersz a dolgain között kutakodni, förmedt rá, és Maciek egy pillanatra el is szégyellte magát, de a szégyen csak olaj volt a büszkeségre, hogy vele ne merjen így beszélni egy nő, még ha a gyereke anyja is.

Hívd fel most, és vess neki véget! De én is hallani akarom, mit reagál. A nő szeme olyan hirtelen szűkült össze, ahogy a láng szokott kialudni a szélben. Soha. Hogy képzeled. A nyomaték kedvéért hisztérikusan felkacagott hozzá. Maciek nem erre számított. Megrettent. Csípőből kérdezett vissza. Mit soha? Mit soha, ismételte meg, hátha megmenthető még valami a fölényből. De túl gyorsan beszélt, és az elfúló hang leleplezte, mi zajlik benne. Alig kapott levegőt. A nőből akkor ömleni kezdett. Egy éve alig látlak. Egy éve nem vettél virágot. Idén elfelejtetted a névnapomat. Úgy érsz hozzám, mint aki a lefolyóba ereszi a farkát. Maciek feje zsongott, nem is értette, miket mond a nő, csak szavak villogtak, csupa nem, és a hiány, az elhallgatott másik oldal, hogy bezzeg a másik. Bezzeg ő hoz virágot. Bezzeg ő nem felejt el. Bezzeg ő nem a lefolyóba veri a farkát. Akkor vágta először a poharat a falhoz. Most a nő fagyott meg. Benne rekedtek meg a szavak, és me-reven kezdte el nézni Macieket. Kívülről úgy tűnt, keresgél, mi lenne a legjobb, de valójában tökéletesen üres volt belül, nem gondolt semmire, abból a fejében lévő forgatagból semmi nem akart kiválni. Nem bírta arrébb tolni semmit, sem egy betűt, sem egy szótagot, mozdulatlanul, élettelenül heverték benne a mondatok, amelyekkel meg akarta védeni magát. Maciek egyre dühösebb lett, mert közben elképzelte, ahogy az a másik férfi a birtokában lévő nőhöz nyúl, de akkor már ordított. Megadtam neked mindent, a szép lakást, a jó kajákat, a gyereket, beléd basztam ezt a gyönyörű gyereket is. Ez a kurva meg ilyen hálátlan. Hát mi kell még? Pofán tudnálak törölni, hogy az Istenbe nem elég semmi, az állandó utazás, a fáradtság, a korai kelések. Én azt hittem, a nőknek biztonság kell, folytatta az autóban, és én megteremttem neki. Minden nő kurva, mondta a konyhasztralra támaszkodva, a fogai között szorítva ki a szavakat. Akkor már bántani akart, de a nő rávágta a konyhaajtót, nem volt kit.

A bajszos férfi a bakon boldognak tűnt. Csak a kutyákat csókolgatta később túl sokszor, és a fejét folyamatosan jobbra döntve tartotta, mintha állandóan kételkedne a világban, és ha mozdult, hirtelen fordította balra, amitől leginkább egy erdei manóra emlékezett. A sapka alig fedte el a hatalmas fület, de Hannah lenyűgözve mégis az orrát bámulta, mely messzire kinyúlt az arcból. A távolban harangoztak. Zinger a fákat fürkészte, a hatalmas égig érő fenyők látványa elkezdte szorítani a szívét. Pontosan ismerte mindegyiket, a ház repedéseit és a finomra gyalult fákban rejtőző hibát. A törzsön narancsszínnel

csorgott végig a nap, nem merte levenni a tekintetét semmiről, ami elékerült, mert tudta, hogy később sokkal jobban fájna. Muszáj volt most néznie, egészen addig, míg a szemét égeti ki a látvány, és a hamuban csak ágakat lát, elszáradt, barna leveleket, személytelen testeket, mint odabenn, a városban. A hatalmas asztalra terített kelim, rajta a titkos jeleket mutató mintákkal, az ajtótól balra lévő falon a két kredenc, a kitárulkozó ajtókkal fent is, lent is. Párállott belőlük a nyers fa és az elmosott bögrék és porcelántányérok tiszta szaga, a falon a kis szekrénykéék, melyekre egy angyalt és egy madarat festettek, feljebb a díszványérok, sárkánnyal és fekete kacsá mintával a felületükön. Zinger ismerte mindet, semmi sem változott azóta, hogy Lizaveta akkor hajnalban először itt járt. De elérkezettnek látta az időt, hogy végre Hannah is lássa, azt akarta, üldöggéljen a tornácon, érje a vállát a nap, fázzon kicsit, ha majd feltámad a szél.

A sarokban állt a kemence és a tűzhely, felül mindenféle fűszerrel és olajjal, sóval, cukorral, rá merőlegesen, a vasplátón süttötték másnap a kenyeret a leveshez. A pirítós keserű szaga betöltötte az egész házat, közben alul ropogtak a fahasábok, és Zinger húzta maga után Hannah-t, hogy megmutassa a fal mögötti órát, amit ő készített. De Hannah felmászott az ágyra, cipőstül indult meg a kép felé, mely egy gazdag zsidó uzorást ábrázolt, ahogy a pénzt számolja éppen. Akkor még nem érdekelt az idő. A kis faszék megbillent Zinger lába mellett, ahogy a férfi utána indult, nézte a lányát, és arra gondolt, ez a gyerek sose tudja meg, mit jelent a rettegés és a nélkülözés, inkább végzek vele a pusztán két kezemmel. Akkor már hallani lehetett a híreket, hogy egy felbolydult méhkas a világ, és jó lesz vigyázni, a falhoz lapulva járni, mint az éjszakai állatok. Zinger ezért is akarta megmutatni a helyet, ha menekülni kell, legyen hova. Hannah ismerje meg a fákat és a patakot, ne azoktól féljen, sokkal inkább az emberektől. Mindazt, amit korábban felépített, most le kellett rombolnia: a bizalmat, amit a lányban kinyílni látott, egyesével és tövig kellett lemetesznie, hogy életben maradhasson. Nem bízni azt jelenti, életben maradni, ezt hajtogatta. A kötődés halál, Hannah. Menekülj, ha bárki, úgy érzed, magához láncolna. És remélte, egy elképzelhetetlenül távoli jövőben, amikor vége van a háborúnak, Hannah mer majd újra hinni és bízni, és nem rezzen össze, ha valaki hátulról utána szól, és megérinti a vállát. De addig csak a fák és a bokrok alá bújj, a szél zúgását hallgasd. Csak a bogyókkal és a gombákkal játssz, kicsi Hannah, szedeged fel a földről a tölgyfa makkját.

Arról senki sem tehetett, hogy Jurek Zmuda nem várta meg a háború végét. Meglátva Hannah Zingert, követni kezdte, és megfogalmazódott benne a vágy, ha utoléri, megkocogtatja a vállát. Hannah akkor már ismerte a bogyókat és a gombákat is, a narancsszínű kalapokat, tudta, a föld felett kell letörni, nem gyökerestől tépni ki, hogy jövőre újra kinőjön. Éjjelente csak a szélre figyelt, mit mesélt, magába itta a sustorgó és a süvítő történeteket is, melyeket aztán magával vitt a krakkói kockakövek közé, és azoknak adta tovább, hogy ne fájjon nekik annyira az az éjszakai csönd, ne fájjon később a menetelés sem. Jurek Zmuda érkezése törvényszerű volt, mert az ember valahogy hisz a teremtésben, hisz abban, hogy egyik dologból következik a másik, és amikor valami teljesen váratlan következik, akkor dől hátra Izaak Zinger, és gondol arra, mindennek úgy kell lenni, ahogy van. Ott van egy pillanat, amikor belátja, minden rendben van. A születés és a halál tökéletesen viszonylagosak, és minden csak a tapasztalásról szól. Zingernek ott nem fájt, hogy Lizaveta halott, hagyja, hogy átjárja a fájdalom megint, és kimondja, sokkal jobban retteg attól, mi lesz, ha majd nem fájt, mint magától a fájdalomtól. Mert hónapról hónapra, évről évre érzi, hogy távolodik, és úgy érzi, megcsalja Lizavetát, amikor hagyja, hogy halványuljon az emléke.

Hannah tizenegy éves, amikor Zinger először elviszi az erdőbe, a gettó és a háború még évekre van tőlük, és abban az erdei házban elég a szélre figyelni. A falak belül vannak, Hannah éjjel arra alszik el, és azzal álmodik. A szelekkel, amelyekre aztán a sárkányt ültetik, álmában Zingerrel a réten járnak megint. A hosszú madzagon repül a sárkány, a vékony ágacsok, amire a sárkány testét kötözte, most boldogan recsegnek, Hannah szalad és kacag, aztán amikor Zinger röpteti, csak áll és néz, úgy nézi azt a madarat, angyalt vagy sárkányt, mintha az élete múlna rajta. Úgy érzi, ebből a mozgásból ő most valamit megérthet, de nem történik semmi. Éjjel van ebben az álomban, a rét felől felgyorsulnak, és a domboldal alján lévő faházra simulnak rá a szelek, gyúriuk, csavargatják a fákat, sokkal

vastagabb ágakat ül meg a sárkány. De Hannah akkor már tudja, ez ugyanaz a kép, a sárkány megelevenedett benne azon az éjszaka, a Hold előtt hiába úsztak el a felhők, a sárkány életre kelt, és az erdőbe költözött, hogy aztán ő, Hannah Zinger magában hazavigye, és onnantól Kazimierzben ne legyen egy perc nyugta sem, valami folyton űzze, hajtja, mintha meg akarna halni. Hannah Zinger azon az éjszakán hagyja, hogy beléköltözzön a szél, Zinger az ágy szélén ül, és nézi, nem tud, és nincs is mit tenni, belátja, Lizaveta ezt akarta, és akkor beléhasít a felismerés, Lizaveta él. Az ablak előtt meglebben a függöny, Zinger a lánya mellé fekszik. A függönyön lévő lepkék kirepülnek a csukott üvegen keresztül, Zinger átfordítja a testet, Hannah felébred, lobos a tekintete, amikor az apjára néz, úgy mosolyog. Pont olyan vagy, mint az anyád, Hannah Zinger.

Az arcod belakhatatlan, gondolja Zinger, Hannah az apját fürkészi, a finom metszésű orrot és a szemüveg hiánya miatt összeszűkülő szemet. Hallja, hogy a házat bejárja a szél, mint a bakon ülő férfi ujjai jártak annak álla körül, és egy pillanatra azon gondolkodik, vajon most mi lesz az, ami végül a faágakra feszül, ami rátekeredik engedékenyen, amiből kitörőlhétlen emlék lesz évekkel később. Akkor jut eszébe, mikor majd a vagonban ugyanez a szag veszi körül. Csak a fa ott néma, és nem süvít a szél sem. Néma, visszafojtott lélegzet, mint most Zinger, amikor hozzáér.

61.

A szél éjjelente arra tanít, van kötődés, ami nem a másiktól fakad. Joanna lassan járja körbe a házat, hátha megért valamit mindabból, amit Hannah-ról és Zingerről megtudott. De hiába megy fel a rétre, nyit ki egy másik sárkányt, és eregeti órákon át, éjszaka beleköltözik a szél. Ugyanolyan űzött marad, mint az a tizenegy éves kislány. Fázik. Megint fázik, mint Nečtinyben, Gorant hiába faggatná, a háború belül van, mondja majd a néni vasárnap délután a mélytányérnak. A szomszédasszonyhoz a leves miatt mentek át, túl sokat főztek, talán örül majd neki. Lassan döcögve szedett a levesből, és utána nyomban a háborúról kezdett mesélni, hogy utoljára azután evett ilyen jóízűen bármit. Hosszan folytatta, mire Joanna a szemét kezdte el figyelni, de nem bánta az időss asszony sem, állta a tekintetét. Joanna, mindent értesz, igaz, szúrtd oldalra Maciek, Joanna pedig felháborodott, de igyekezett az indulatot átalakítani egy szenvedélyes kérdéssé, és hangosabban kezdett beszélni, mondván, nagyon-nagyon érdekli, amit mond a néni, örülne, ha Maciek lefordítaná.

Semmi, csak a szokásos mese. Maciek kinézett az ablakon, át a nőn, el egészen a szomszéd ház faláig, ezzel is hangsúlyozva a dolog érdektelenségét. A kert felett elveszett a figyelem is, Maciek szerette rövidre zárni a dolgokat, ha másról volt szó. Ugye, milyen nagy vagyok, hogy összehoztalak a néniel? Ez volt számára a legfontosabb. Joanna megint émelegni kezdett, de erőt vett magán, Maciektől nem várhatott mást, mint ezt a gyomorforogató öntömjénezést, most viszont ő volt az egyetlen, aki közelebb tudta hozni a néni szavait. Csak annyi, hogy gyerekként a gettó mellett lakott, Podgórzében. A német tisztok mutogatták nekik a zsidókat. Az egyik hahotázva a nyakába ültette, és úgy gyalogolt vele végig a gettón, néha megállt, ha éppen egy póznára aggatott hulla mellett haladtak el. Részeg volt, és részegek voltak a társai is, akik mellette imbolyogtak, vagy előreszaladtak, és onnan kiabáltak, hogy siessen már. Hagyd itt, ha nem bírsz vele, röhögtek, de csak azt érték el ezzel, hogy a férfi gyorsabban szedte a lábát. Lengyelül kurjantottak fel a nyakban ülő kislányra: rossz ember, jude, rossz, rossz, ennyit értett, de nem a szavak jelentése maradt meg, hanem a röhögés és nyihogás, amibe, érezte, rettenetes vegyül, de egészen más gyökérből fakad, mint az ő félelme.

Az apja olykor együtt ivott ezekkel a férfiakkal. Későn érkeztek a kocsmába, és reggelig maradtak. Úgy ittak, mintha ki akarnák mosni magukból azzal a sok vodkával az elmúlt huszonnégy órát. Ela reggelente korán ébredt, és a kocsmá feletti ablakból hallgatta a végül sírással keveredő nótázást. A sírást, azt hitte, csak képzele. Egy héttel később rákérdezett, kik ezek a katonák, és miért sírnak olyan keservesen. Az apja elhajtotta, széleset legyintett, hagyd, Ela, ez nem neked való, majd ha nagyobb leszel, megérted, tette hozzá, és magában arra gondolt, ki az az Úristen, aki hagyja, hogy az ő nyolcéves kislányának

meg kell majd mindezt érteni. A keresztet a biztonság kedvéért a nyakában hordta, bár nem szerette az ékszer, és kitette a kocsmá falára is, de napokkal később mégis levette, és dühösen fortyogott magában. Ennyire nem lehet félni. Krisztus nem így vált meg, nyugtatta a felesége, és ha kell, mellénk szegődik, vagy ad elég erőt, hogy elviseljük, amit ránk mér. A férfinak kétségei lettek, hallgatva a katonákat, mert azokban a történetekben Krisztusnak csak a hűlt helyét találta. Nagy szerencsének tűnt, ami a véletlenül múlt: gyerekkorában németet kezdett tanulni, és amikor először betévedtek a kocsmájába a katonák, és németül kérték a sört, rutinból németül kérdezett vissza, hányat csapoljon. Azok megösszenevettek, hogy ez a mi helyünk, és elkezdtek számolni. Guter Man, guter Man, lapogatták a hátát, a hangos röhögések közepette, csak a kocsmában ülő lengyel férfiak húzódtak össze. Nem akartak vegyülni, hallották a híreket, és féltek, de az Istennek nem merték ezt bevallani. Ezután minden nap úgy mentek a kocsmába, bíztak abban, jönnek a német katonák, és ők egy újabb strigulát húzhatnak a bátorság falán. Ela két hét múlva már nem kérdezett, hanem azonmód hálóingben és csipásan lement a kocsmába. Az apjában meghűlt a vér, amikor meglátta, de nem mert kimutatni, pillanatok alatt végiggondolta, mivel jár jobban. Ha kimutatja, hogy félti a lányát, vagy azt, bízika a németekben, és a térdére ülteti, legalább biztonságban legyen. Ez utóbbi mellett döntött, de a németek gyorsabbak voltak és részegebbek. Hangos kurjongatással állt fel az egyik és kapta fel Elát, közben csókolgatni kezdte, és a csapos felé lökte a kérdést, hogy a tied-e ez a lány.

Ela akarta fordítani a fejét a hullákról, de az őt hordozó férfi felnyúlt a puskatussal, és böködni kezdte, rövid, arrogáns német szavak kíséretében. Ela tudta, sem sírnia, sem bepislálni nem szabad, bármelyik végzetes lenne. Kicsit bánta már, hogy olyan kíváncsi volt aznap reggel, mert bár az apja később sem torkolta le, érezte, amit csinált, az lavinát indította el. Ela akkor tanulta meg, minden dolognak van következménye, és ha ő jobbra lép, akkor bizony jobbról ne lepődjön meg, ha böködni kezdik a puskatussal. Majd fél óra volt így a város felett, Krakó gettóját olyan magasan jártam körbe, mint az angyalok, mesélte később a gyerekeinek, és közben riadtan tekintgetett hátra. A félelem mélyen ivódik bele az emberbe, ha éveken át minden nap csak a lehetséges legrosszabb határig jut el. Mert addig elvittek minden áldott nap. Az állandó lavírozás a széleken, mi van, ha elsírom magam, mi van, ha nem bírom tovább visszatartani. És a félelembe valami szirupos vágy is merül, zárványként ott van, hogy milyen jó lenne többé nem félni, elébe menni, aztán hagyni, hogy történjen, ami akar. Mert akkor már jó. A megkönnyebbüléssel összeérő melegség pillanata ez, a sós víz az arcon, a bomlástermékkel teli vizelet, ahogy átnedvesíti a szövetet, összekeni a bőrt. Amikor kihűl, azt elfelejti a szív. Amikor megcsapja a savanykás, égettő szag, akkor már tudja, nincsenek a világon titkok, sem rossz emberek, és a felaggatott, himbálózó testek égők és fényes, tükröződő gömbök szentestén. Ela azután minden karácsonyfaizzóban a fennakadt szemeket látja, minden díszben a csillogó férfiakat és nőket, ahogy az egyik nő lábán megbillett a félcipő, és a feltámadó szél kikezdett vele. Azt nézte inkább, abba kapaszkodott Ela görccsösen, hátha elég ennek a katoná-

nak, hátha nem veszi észre, csak az irányt figyeli, az ujját, amivel mutat, és ő elhiheti, hogy a nő éppen hintázik az ágon, a lábáról billenni készül a cipő, de ő ezt pontosan tudja, élvezi, ahogy a talpát a harisnyán keresztül csiklandozza a szél. Hűvös, de a kabát melegen tartja, most már a lábujjak közé is bebújik, melyek még tartják, a cipő le ne essen a földre. A halál csupán annyi, mintha az élet kiszellőzne, de Ela most felnéz Joannára, azóta félek, mondja lengyelül, miattuk azóta félek, hogy mi lesz, ha nem visznek haza, ha gondolnak egyet, és ott hagynak engem is a gettóban. Mert mondjuk apám egyszer melegen mérte a sört, vagy egy kicsit fáradtabb volt, és szigorúbban nézett. Nem tudom. Nem lehet tudni semmi biztosat.

Míg apám a kocsmában a sört csapolta, nagyapám ebben a házban bújtatta őket. A német nyelvismeret jól jött, és volt pár rendesebb katona. Jóemberek egy lehetetlen rendszerben, ahol a jóság és a rosszság tökéletesen értéktelenedő fogalmak. Jött a parancs, vigyék a zsidókat az erdőbe, és lőjék le őket. Akkor jött az a két német tiszt, Ela úgy mesélte, a sírósak, és egyik hajnalban megkérdezték apámat, nem tudna-e segíteni, ha kéne. Apám biztos másra gondolt, de nem mert ellenkezni, mondta, persze. Elmesélték, hogy van egypár ember, akiket el kéne bújtatni. Megint felröhögtek, hogy mint a gyerekek, mi lenne, ha olyat játszának, hogy ha te elbújtatod, megmenekülnek, ha megtaláljuk őket, mind halottak. Apám szemében a rémület kristályosodni kezdett. Két nap múlva jövünk, mondták, ezzel lezártnak tekintve az ügyet, apámnak nem volt ideje válaszolni sem.

Ela csak annyit látott a szekéren megbújva, négy-öt fiatal lány zötykölődik néhány idősebb férfival, néhányukra emlékezett Kazimierzből, a Plac Nowyn szombaton tőlük vették a gyümölcsöt és a halat. Halik bácsi. Levezényelték őket a szekérről, apám németül egyezkedett velük, meddig menjenek. A katonák kicsit idegesebbek voltak, gyakran tekintettek körbe, nem is értettem, folytatta Ela, ugyan mitől félnek, ha ők a katonák. De ez csak egy volt a sok ezer közül, amit később sem fogtam fel, az élet egymást kizáró egyenesei, melyek mégis találkoznak a végtelenben. Apám lesegítette a nőket, nagyapám a lovakat fogta le. A németek ráfőrdedtek, ne játszassa velük az úrikisasszonyt, apám riadtan engedte el a kezüket. Akkor látott meg engem is a pokróc alatt. Láttam, ahogy végigfut rajta a düh és a kétségbeesés, hogy most mit csináljon, de a katonák a zsidókkal és magukkal voltak elfoglalva. Kiáltottak valamit, azok meg bizonytalan léptekkel, csendesén sírdogálva megindultak előre. A németek megint kiáltottak, mire mindegyik elhallgatott. Kicsit jobban felemelkedtem a szekéren. Sötét volt, csak a két lámpa fénye adott világosságot, de hirtelen lekapcsolták azt is. Néztem a menetelőket, miközben tapintható volt a várakozás a levegőben, vészterhes feszültség, hogy vajon mi fog történni. Vártam

a lövéseket, vártam a megbicsakló testeket, de nem történt semmi. Illetve nem igaz. A katonák lekapcsolták a lámpát, és egymást túllicítálva kiáltoztak németül, mire a zsidók kicsit gyorsabban kezdtek haladni. Amikor már nem láttam semmit, vaksötét volt, az egyik katona apámhoz fordult, és mondott valamit, és éreztem, hogy megindul velem a szekér. Akkor dördültek a lövések. Egymás után vagy hét. Emlékszem, mert miközben a bugyimat előntötte a melegség, muszáj volt valamit csinálni. Számoltam. Nagyapám az ellenkező irányba haladt, később megértettem, utánuk ment, hogy biztosan megtalálják a házat. Mire a bekötőútra értünk, pirkadni kezdett, és később arra ébredtem, vacogok, a lábam között nagyon hideg van, apám a vállamat fogja mind a két kezével, és könnyes szemmel mondogatja, ígérjem meg, ilyet többet soha nem csinálok, mert nem fog tudni megvédeni, és azt ő nem éli túl. Ígérd meg, Ela, jó leszel, nem csinálsz többet ilyet, és elfelejtesz mindent, ami ma éjszaka láttál. Kótyagosan bólogattam, hogy persze, rossz leszek, mert akkorra már végképp nem értettem semmit a világból.

Sötét volt, a híd pedig árnyékot vetett rájuk, mégis biztos voltam benne, hogy az az egy fekete. Nem tudom, a vadkacsák és a többi fehér hattyú mindebből mit érzékelt, de ahogy közelebb mentem hozzá, csak ő indult meg a part felé, a többi elhúzódott. Megtűrték, de nem közösködtek velem, így én is azonnal ellenséggé váltam. Nem sokkal később kezdett rá az eső, feltámasztotta a hideg novemberi szelet, valami ahhoz hasonló nyirkos elutasítás volt a folyóban is. Az ablakból néztem, ahogy a nők iparkodva szedik a lábukat, meglehetősen már átázott a cipő. Az a néhány erre tévedő férfi is összecsúszta magán a kabátot. Néztem a galambdúcot, most üres volt a rácsos ketrec, behúzódzkodtak a galambok az eső elől. Nem ment ki a fejemből az a hattyú. Kihűlt a lakás, hiába csavartam fel a fűtést, és vettem fel a pulóverre kardigánt, tekertem magam köré a plédet.

Így nem lehet élni, Joanna, mondtam ki hangosan, és újra elővettem a képet. A haja csapzott volt, bohókásan előre fésülte, az állánál összeért a szakállal. Ezen a fotón nem, de a másikon hatalmas volt az orra. A halál felé közeledve csúfondáros játékot űz az élet, hogy minden kinövő, kiálló testrészt megnyújt. Mintha az egész csak arra lenne jó, hogy évtizedeken át minden nap és minden éjszaka egy kicsit hosszabb orrot, tanácstalanul lelógó fülcimpákat és élettelen melleket mutasson fel a végén tanulságul. Belefáradtam a keresésbe. Persze, örültem a képnek, és vártam is a találkozást, de azt hiszem, Mikolaj döbentett rá, hogy nem lehet egy életen át várni. A keze a poháron talán csak a perspektíva miatt nőtt meg, kicsit vizes volt. Láttam már korábban ilyet, a rossz keringés okozta. Emlékeztem, onnan lehet tudni, ha baj van, hogy a belenyomott ujj után nagyon lassan rendeződik vissza a bőr. Pórusos marad, mint mikor szívacsot nyom össze az ember. Mikolaj épp a cigarettába szívott bele, beállított kép, mint az összes, de itt elfeledkezhetett róla, hogy fotózni fogják, mert bár rezzenéstelenül a távolba bámul, akarat és kíváncsiság van a szemében. Nem unott és riadt, mint a többin, ahol elkerüli a kamerát.

A merengő, vágyakozó férfitekinteteknek a betege voltam. Ahogy ez a hetven körüli férfi a bal mutató- és középsőujjával megtámasztja az állát, az ujjak utolsó percei eltűnnek a fehér szakállban, egy pillanatra felidézte bennem az egész történetet. Láttam, ahogy ugyanezt az iskolapadban teszi először, elcsodálkozhatott a számtanpélda eredményén, aztán sokkal később, amikor Jurek megmutatta neki, hogyan törje fel a diót, és elgondolkodott, van-e rend a teremtésben, hogyha hagyja az Isten kalapáccsal verni szét a csonthéjasokat. Van-e rend, ha a galambok nyakát csavarja ki az apja, mert Jurek Zmuda végül is ezért tartotta a galambdúcot. Lázás szomorúság járta át, olyan lett, mint a fák, az évgyűrűk közé szorult görccsel.

Mikolaj az első alkalom után napokig nem szólt az apjához. Utoljára annyit mondott, gyűlöllek, Jurek pedig megkönnyebbült, mert mióta Mikolaj megszületett, erre várt. Tudta, hogy a fia egyszer majd el fog felejteni mindent. Lesz egy pillanat, amikor végérvényesen elszakad kettejük között valami. Hagyta, hogy átjárja az üresség. Hagyta, hogy teret nyerjen benne a csalódottság, ami miatt valaha úgy döntött, mégiscsak jó lenne apának lenni. Akarta azt a néhány évet, amikor valaki a részeként, belőle foganva csak az övé, egy kisfiú vagy egy kislány, és akkoriban még azt gondolta, elég erős lesz, hogy mindezt, ami most bekövetkezett, elviselje. Azzal áltatta magát, életet akar adni. Máskor azzal, hogy ez

az élet rendje. De ahogy teltek-múltak az évek, minden arra tanította, a rend valahol más-hol van, vagy máshogy. Emlékeznie kellett volna erre. Minden ember, aki valaha fontos volt, elhagyta. Vagy azért, mert meghalt, vagy azért, mert a változások olyan messzire sodorták, hogy képtelenek voltak egymással lépést tartani. Amikor Aga rákérdezett, miért akarja, Jurek hadarni kezdett. Hogy legyen kinek átadni mindazt, amit tudok. Mikolaj négy-öt éves lehetett, amikor sírva vallotta be egy álmatlan éjszaka, hogy az égegyadta világon semmit nem tud. De még akkor is hazudott. Aga mellette aludt az ágyban, jó asszony volt, és a lehető legjobb anya, Jurek pedig átkozni kezdte a sorsot, amikor belekezdett a történetbe. Hálás volt Agának. De ez a ragaszkodás szégyellnivalóan semmitmondó volt mindahhoz, amit Hannah iránt érzett. Annak is hány éve már. Utoljára akkor látta, amikor előállt a tervvel. Gyere velem Varsóba. Nem, erre nem akart emlékezni, inkább újra Mikolajra összpontosított, hogy a fia most itt áll, és az arcába mondja, hogy gyűlöli. Nem érzett semmit. Akkor sem érzett semmit, amikor másnap hiába várta Hannah-t. A régi zsinagóga mögött volt egy szűk kis utca, kanyargósan vezetett a temető mellett, minden nap ott találkoztak pontban hatkor. Sötét volt már, az emberek elbújtak, és mint a macskák az eresz alól, az elfüggönyözött szobákból lesték az utcát. Megtanulták mozdulatlanul húzni el a függönyt, vagyis olyan lassan emelni el az ablaktól, mintha valójában nem is mozdulna. Csak ha valaki egymás mellé tette volna a képet, akkor látja, hogy az előbb még besötétítették. Muszáj volt kinézni, muszáj volt újra és újra elhinni, van odakint élet, hogy mindaz a nyomor, ami belül van, nem pusztán kivétel, hogy vannak kockakövek, amelyekén pár évvel korábban a trenderlivel játszottak a gyerekek, és az, hogy most ugyanők csontsoványan, dülledtre éhezett szemekkel szokják a halált, csak egy a lehetséges életek közül. Az ablakon túli esős Krakó kockakövei falevelekkel voltak tele, a hideg szél némelyiket felemelte, másokat összeragasztott, aztán ketten, hárman emelkedtek fel csatakosan, mintha valami célja lenne velük az égnek.

A háború belül van, Jurek Zmuda, Hannah úgy ment el, hogy nem tudtál elköszönni. A háború mindenhol ott van, kirágja az embert, ha belülré figyel, és mint a sav, marja le a bőrt, ha egyfolytában kifele. Figyelj, hogyan lépsz, hogy merre, mindegy. Hannah pajkosan hátrakacsintott, Jureket pedig elöntötte valami puha melegség, ami a lányt jelentette, és mindazt, amit aztán magával vitt, aminek ő Varsóban hiába teremtett helyet. Belül cafatokra szedte az éhség. Állt a sarkon, várta Hannah-t, és a várakozásban a lassan mozduló függönyöket nézte. Az volt az a józan pillanat, amikor hiába várta Hannah-t. Pillanatról pillanatra tanulta meg az időt, mely felszámolódték eközben. Nem volt se másodperc, se perc, nem volt körülötte tér sem, csak az a némán úszó függöny, ami aztán, mire Jureket rugdosni kezdték, újra elhúzva állt. Este nyolc után minek mentél ki. Jurek mozdulatlanul állt. Ha itthon maradsz, ez nem történik meg. Egyél, mert éhen fogsz halni. Lassan egyél, mert bele fogsz halni. Ne egyél többet, mert nem jut nekünk, és pont olyan rohadt leszel, mint ők. Gyere, feküdj vissza, Jurek. Rosszat álmodtál. Álmodban beszéltél, és merev testtel rángatóztál, mint akit ráz az áram. Jurek, főzők neked teát, muszáj aludnod, hetek óta virrasztasz, ez így nem mehet tovább.

Mikolaj szeme az övé. Ha belenéz, mintha tükörbe nézne. Vajon az örületet is lehet örökölni, a szerelem örületét? Lesz egyszer egy Hannah Zinger, aki miatt Mikolaj galambok nyakát fogja kitekerni? És Aga? Mit gondol róla, amikor gyúrás közben olyan zavarodottan a tésztán felejtja a kezét. Mintha nem látna olyankor. Üres a szeme, üres az egész nő. Szép nő. Asszonyos lett a csípője, és a vállalai köré is hús rakódott. De szép. Hannah olyan csontsovány volt. Emlékezett, Arnoldéktól lopott neki körtét. Hannah meg úgy örült, mint kislánykorában. Miközben beleharapott a gyümölcsbe, lehunyta a szemét.

Te, Jurek, én ezt nem tudom elmondani.

Varsó egy álom. Ahol a többi álmodó mind halott. Folyik a köd, nem látnak, nem halanak, aztán már levegő sincsen. Nem szép halál, de talán a végén mindegy. Azt mondják, mindenki olyat kap, amilyet megérdemel. Képtelenség, hogy ezek mind ezt érdemelték volna. Jagoda, David és Danuta. És akkor Jurek hányni kezdett. Ahogy megjelent előtte Danuta hosszú barna copfja, Jagoda ideges zöld tekintete, amibe beleszorult a szépség, David keze, ahogy egyfolytában a papírral babrál, megindult a nyál a szájában. Egyre gyűlt a nedvesség, de közben a nyelve hátrahúzódott, és már a gyomra felől is érezte, hogy a két egy-

másnak feszülő akarattal ő nem fog tudni mit kezdeni. Ahogy kizúdult a hányadék, nem lett tőle könnyebb. Felerősödött az inger, a mirigyek, mint valami hatalmas gyár, pumpálták a nyálat, közben mélyről megindult az a néhány falat, amit aznap evett. Az arca puffadt, az erőlködéstől érezte, hogy megvastagodnak benne az erek, a sav marni kezdte a nyelőcsövet, de még korántsem volt vége. Újabb és újabb hadjárat a föld ellen, az anyag akart visszatérni az anyagba, a sár a sárba, a víz a vízbe, és mindezt Jurek Zmudán keresztül, őt mintegy eszköznek tekintve, akit csak arra szemelt ki az ég, hogy általa egyesülhessen, amit egy távoli akarat kettétörni mert. A földre rogyott, nem bírta a combján támaszkodni, a nadrágja csupa fröccsenés volt, de a régi kosztól alig lehetett látni. Keserű volt a gyomra, keserű a szája, az epeváladék már másodjára ömlött ki a földre. Szinte nem is érezte, ahogy ütötték. Ő tehet róla. Ha hamarabb indulnak el, van hová menni. Nem Varsoába kellett volna menni. Magunkkal kellett volna vinni. Takarodj oda, ahova való vagy.

Zinger. Akkor elfogta a gyűlölet. Ha Zinger nincs, Hannah életben marad. Ha Jurek hajlandó Zingert elfogadni, Hannah talán még ma is élne. Ha Zinger elég... Ekkor hagyta abba. Most, a fiával farkasszemet nézve meglátta, hogyan gyűlölte ő Hannah apját. És akkor mindent megértett. A húst, a galambok burukkolását, a néma kacskákat éjszaka a folyón. Van, hogy az ember éveken át jár ki az éjjeli vízhez, hogy megnézze, azok valóban tudnak-e repülni. Mert nem hiszi. Nappal még csak-csak, de éjjel. Nem létezik. Ahogy a fejüket bedugva a szárnyuk alá, alszanak, egyszerűen muszáj lenne, hogy elvigye őket a víz. De minden kacsa marad. Ott állt, és nézte, órákon át meredt a vízre, de azok nem mozdultak. A függöny közben százszor libbent, és csukódott az ablak, valaki a távoli házakban hortyogott, a partig elért a hangja, Jureket kínozza minden. A fejében hortyogott valaki, és Krakó a sárkány városa lett, és a sárkány hol Zinger volt, hol Hannah, hol pedig saját maga a reggeli arcmosás után. Körbeér minden, gondolta, ahogy Mikolajra nézett. Össze kellett volna csuklani, jutott eszébe. Azt hitte, amikor Hannah-t elvitték, megszűnik jární, akkor már nem kell szokni, mert ő maga lesz a halál is, de minden, minden másképpen van. Csak a galambokat kellett volna hagyni. Amikor a két kis suhancot rajtakapta, amint Mikolajjal együtt a galambokat lopják, féktelen dühében elzavarta a két fiút, de a saját fiának szinte tőből csavarta ki a karját. Mi lesz belőled? Mi lesz így belőled, ismételte meg, és ugyanaz a keserűség kezdte előnteni a nyelvét. Egy könnyes szemű öregember leszek, mondta Mikolaj, és a szeme egyszerre szórt szikrákat, és volt keserves, a fájdalom és a düh akkor egyesültek benne. Azt mondják, minden szerelemben halálhetérák nyújtózkodnak végig az ágyon, hát Mikolaj Zmudában a halál fogant meg, ahogy az apjára nézett, és érezte, ez egy olyan erő, ami ellen ő mindig gyöngye lesz. Mert egész egyszerűen rajongásig szereti az apját. Örült szerelemmel szereti, ahogy Hannah szerette Zingert és Zinger Hannah-t, és Jurek Zmudáról egyesével pattantak le a gombok, amelyek annyi éven át, mint vasrács, visszatartották benne a gyűlöletet.

Nem telt el tíz év, és Mikolaj maga ment fel a lépcsőn, és választotta ki a galambot. Most Jurek állt belül, és tartotta el finoman a csipkét, pedig látta így is, elég lett volna hagyni, hogy a mintán keresztül nézze a fiát. De leskelődni akart, nem nézni. Látni akarta a fiát, amint magába itta a bosszút, magába itta a Vörösruhást, és erről részben ő tehet, mert nem vigyázott rá eléggé. Mardosni kezdte a büntudat, hogy egy újabb élet, amire nem figyelt, mert folyton magával és a céljaival volt elfoglalva. Előbb a bosszú, aztán a sóvárgás. Egyik sem hozott nyugalmat. Akkor nyugodott meg, amikor a fia szemébe nézett. Gyűlöllek. Jurek pedig csak annyit mondott, fiam, senkit nem menthetsz meg.

Mit tudta Mikolaj még akkor, hogy az apja egy nő miatt kezdett bele az egészbe. Soha nem magyarázkodott, a bosszú így is, úgy is nevetségessé teszi az embert. Mit gondolsz, eddig mit ettél. Kijelentés volt ez inkább, mint kérdés, Mikolaj pedig megfogadta, soha többet nem eszik húst az életben. Onnantól kezdve ő lett a krakkói hentesek rémálma, mert nem tudtak elég korán kelni, hogy a fiú ne menekítsen ki pár csirkét, vagy ne hajtson ki néhány malacot a Plac Nowy mészárszékéről. Madzaggal körbetekerte a derekát, és a kabát és a szíve között rejtette el a csirkéket. A malacokkal több gondja volt, úgy kellett toszogatni őket, hogy induljanak már. Végül vágott a spárgából, és egymás után madzagolta őket. Évekkel később az égősorokról jutottak a malacok az eszébe, hogy azok is pont így dülöngéltek a város széle felé, mint a színes gömbök, a karácsonyt várva. A befogott állatokat kihajtotta, és ott magukra hagyta őket, gondolván, biztos boldogulnak majd. Hihette, másnap hült helyük maradt. Ő pedig megnyugodott, hogy mégiscsak lakik odafent valaki az égben. ■ ■ ■

■ **Csobánka Zsuzsa** (Miskolc, 1983): költő, író, kritikus, magyar- és drámatanár, a kortárs irodalmat kutató PhD-s az ELTE-n. Jelenleg Budapesten él. Legutóbbi kötete a Kalligramnál: *Majdnem Auschwitz* (2013). Az itt közölt szöveg készülő kötetéből származik.

Ötödik hajóhajó

ÁLMAIMBAN GYAKRAN úsznak hajók. Úgy festenek ezek a kis fahajók, mint az animációs mesékben, amikben bármi megtörténhet. Durván megmunkált deszkákból összetakolt esetlen hajócskák. A bordák közti réseket gittel tömték be, és minden egyenetlenséget kobaltkék vagy fehér réteg fed. Törekenynek és ingatagnak tűnnek, de bájosak. Néha egy kiskabin is tartozik hozzájuk, ahol el lehet bújni, néha csak evezők és kötelek nélküli üres héjak. Ringanak a vízfelszínen, áramlatok nélküli állóvízben, szélcsendben. Amikor felébredek, csatakos és fáradt vagyok, fáj a kezem. A hajam összetapadt. Csalódottan és nyugósen ébredek, úgy érzem, sok energiát elfecséreltem, azonban nem értem el semmit, sem a vízfeneget, sem a kikötőt. Nem ragadtak el az alsó áramlatok, és a szél egy völgykatlanban kering fogságban, a víztől távol.

ELSŐ ALKALOMMAL mintegy húsz éve pillantottam meg a hajókat, amikor egy kis időre lepihentem, amit inkább tétovázásnak neveznék az ébrenlét határán, mintsem valódi alvásnak. Inkább maradt utána érzés, mintsem kép, egy könnyed rosszullet.

A kertben feküdtem a fűben. A száraz augusztusi fűszálak szúrták a pólómon át a testem, én pedig a kis játékomat játszottam, hogy kibírom-e így, amíg nem történik valami hétköznapi és előre látható – amíg nem hull levél a talaj egy adott részére, amíg az árnyék össze nem ér egy kővel, amíg nem füttyent egy rigó. Ha ez bekövetkezik, megmozdulok és megvakarom magam, ha nem, mozdulatlanul fekszem tovább. Vártam, mikor hangzik fel egy újabb vonat előbb gyenge, majd átható, másik fémet súroló féhangja. Amíg nem ütötte meg fülem a jól ismert hang, mozdulatlan maradtam, a pólómat sem igazítottam meg. Igyekeztem kitartani, még akkor is, ha össze kellett szorítanom a fogam, mivel

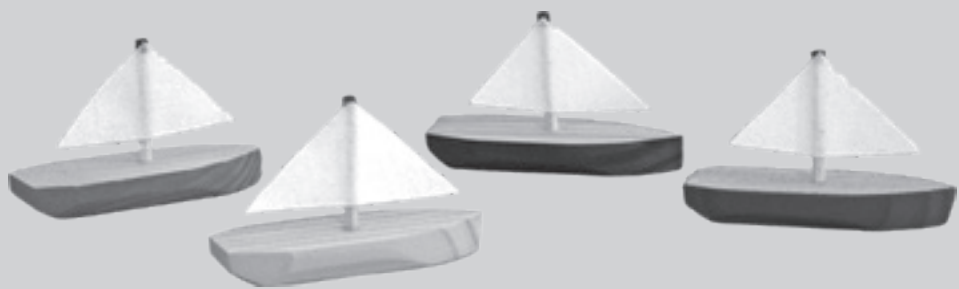
a növények szárai tűként szúrtak. Feküdtem még vagy öt percig, a karom szétvetve, fűszálak között megbújva, tenyérrrel az ég felé. Éreztem, hogyan mászik egy hangya a tenyere-
men. Végül megmoccantam, a hangya lemászott a kezemről, és egy pillanatra elvesztem térben és időben. Az volt az érzésem, hogy egy kis hajó alján fekszem. A hajócska ringott és álomba ringatott. Álom az álomban. Résznyire nyitott szememmel csak a tiszta és szikrázó kék eget láttam, a hajó széleit és a széleken srégen fölém helyezett evezőt. Ha eljön az idő, hogy felkeljek, két kézzel megragadom, és felhúszom magam, futott át az agyamon. Mikor jön el az idő? Honnan ismerem fel?

Aztán a nyaraló lassan kúsó árnyéka beárnyékolta a szemem, és én tudatosítottam, hogy valaki áll felettem. Egy kis időre összezavarodtam, de biztonságban éreztem magam. Elfordítottam a fejem, hunyorítottam és felnéztem. Nem állt ott ember, csak egy almafa, és valamivel odébb a nyaraló. Az almafa imbolygott, és ez a mozgás pontosan beleillett az álomba. Ágas-bogasnak és sűrűnek tűnt, mivel minden levelet megkétszerezett a szememben villogó árnyéka. Az érlelődő almák apró díszként lógtak az ágakon, haszontalanságok, amiknek nem jutott jobb hely a földön. De elég volt pislogni, megdörzsölni a szemem az ujjbegyeimmal, és az almafa azonnal visszanyerte valódi termékenységét. Az almákról eszembe jutott, hogy azon a napon szinte semmit sem ettem. Felkönyököltem és egy pillanatra még egyszer lehunytam a szemem. Kibírtam volna így fekvé még egy újabb félórát, a lapockámba fúródott kis ággal. És talán akár két órát is, ha tényleg akartam volna, ha lett volna rá okom, mondjuk, ha valaki fogadott volna velem. Például kiflibe vagy meleg kakaóba. Ezekért akkoriban bármit megtettem volna. Tizenkét éves voltam.

Felültem, fel-le és jobbra-balra mozgattam a fejem, hogy bejárassam meggémberedett nyakam. Aztán hátranyújtottam a kezem és kitapogattam a fűben kör alakban ledöngölt földet. Olyan helynek tűnt, ahonnan évek múltán sikerült elgurítani egy hordót, víz és vegetáció nélküli üres helynek.

Emlékszem minden egyes mozdulatomra, arra is, hogyan húztam át a tenyerem néhány-szor a talajon. Mindent visszanyomtam, ami kiállt, és az ujjaimmal elegyengettem a földet. Arra is emlékszem, hogyan gördültem át és néztem hosszasan az üres helyet, mintha szerte akarnám foszlatni a kétségeimet, hogy valóban ott van, vagy csak az álomban láttam, amíg a fűben feküdtem. Hiszen álmodhattam a hajót és ezt a kis sírt is. Mert meg-esik az ilyesmi. Az ember fekszik, töpreng és elalszik, alszik akár egy-két órát. Két óra élet behull valamilyen mélységbe, amiből már soha senki ki nem húzza, hogy tiszta öntudattal, jobban, másként élhesse át. Az álom látszólag egymással össze nem függő dolgokat kapcsol össze, az ember aztán elmereng rajtuk és keresi az összefüggéseket. Lucia, anyukám, Lucia – kiskoromtól azt mondogatta, ne hívj anyukának, mert akkor vén tyúknak érzem magam – így aludt el gyakorta. Lehunyt szemmel kért – szeme két fekete, nedves csík. Néha egyetlen pislantás nélkül, máskor lengő ingaként balról jobbra gördülő szemgolyókkal. Ujjaival a karfát dörzsölte, összekuporodott, maga alá húzta a lábát. Úgy buk-kant elő a kanapéból, mint valami sárból – igazi, élő és életrevaló anyukám árnyékaként. Aztán hirtelen felébredt, megrázta magát, megigazította a haját, és azt állította, hogy olyas-mi történt, ami egyáltalán nem történt meg, miközben egy ideig, egy-két percig a kana-pén ücsörgött és gondolkodott. Valaki elvitte a papucsát, kiöntötte a vizet a gyorsforraló-ból, bekapcsolta a tévét és átállította a mobilján az időt. Ilyen alvás után általában kime-rülten ébredt. Hogyan lehetsz fáradt, amikor két órát aludtál, kérdeztem tőle. Mire azt felelte, hogy ő nem aludt, csak pihent és átfutotta a teletextet. Válasz közben lassan és ne-hézkesen szedte a levegőt, vagy csak suttogott lehunyt szemmel, hogy higgyek neki. Hogy még mielőtt lelépek, ismét töltsék a gyorsforralóba vizet és készítsék egy erős török kávé-t.

A DÖGLÖTT KISMACSKÁT műanyag gyerekklapáttal ráhányt néhány maroknyi sár védte a férgektől. Engem pedig a sürgető szükség elől védett, hogy nézzem és bottal piszkálgassam megkezdett mellkasát. Még melegen hevert a keréknyomba préselve, a szomszéd kertkapuja előtt. A szomszéd motorkerékpárjának súlya két egyforma félre vágta, úgy nézett ki, mint egy madzaggal megkötött hurka. Bundája poros volt, és az egyik lába természetellenesen elállt. Ha nem kandikálna ki szemüregéből a szemgolyó, egy fénylő gyöngysor elkóborolt szeme, olyan lenne a kiskandúr, mint mindig, a behajtó úton feküdne szétterülve, lustán és öntelten, tolakodó figyelmemre vakon. Fekete párduc, Tracy tigrise.

Nem haboztam sokáig, mert tudtam, hogy ezt a fekete szutykot senki sem takarítja el. És azt is sejtettem, hogy magam sem tudnék ellenállni az unszolásnak, hogy botot, kést vagy kerti ollót ragadjak, és egy kicsit megpiszkáljam. Valódi érdeklődéssel az iránt, hogy mi van a szőr alatt, milyen az érintése, milyen a szaga. Hogy olyan-e, mint az iskolai menzán a hús, vagy mint egy megvágott ujj. Abban a tudatban, hogy olyasmit csinállok, amit egyáltalán nem illik, így a szabadban, fehér köpeny, steril eszközök és felélesztési remények nélkül.

Hétéves koromban egy verebet temettünk el a barátaimmal. A lakótelepen találtuk az erkélyek alatt, rózsaszín gubó néhány nedves tollal és hatalmas kék szemhéjjal. Nehéz elhinni, hogy ilyesmi egyszer felrepül, és kellemes látványt nyújt, ahogy a morzsákat csipegeti az önkiszolgáló előtt. Szép csendes helyet választottunk neki, háromujjnyi mély gödört kapartunk, és két ceruzából meg kőből miniatűr sírkövet eszközöltünk össze, kő és kereszt, ahogy csinálni kell, amikor meghal egy ember. Igazi temetést is rendeztünk neki, sötét tréningruhát vettünk fel, virágot hoztunk, és a kis sír méretéhez illő vékony tortagyertyákat. Összeszorult torokkal, a szavakat dadogva ejtve elhadartuk az Őrangyalom, szívből kérlek-et. Azok, akik az imádságot nem ismerték, az utolsó szótagokba kapaszkodtak. Mindegyikünk megérezte a halál lágy fuvallatát, csak egy röpke pillanat, amihez hozzádörgölözött a visszafordíthatatlanság tudata. Többet képtelenek voltunk akkor felfogni belőle. Meg a meghalástól és a mozdulatlanságtól való rémülettel bénító félelem. Tudatosítottuk, hogy mi is csak kölykök vagyunk, gyengék és sebezhetőek, és olyan jelentéktelenek, hogy bármikor áteshetünk a korláton és törött lábbal végezhetjük a panelház előtti betonon. Egy ideig eltartott. A halálon és a madarakon való töprengés. Egy hét múlva más szórakozást találtunk és a verebet elfeledtük.

EGYEDÜL VOLTAM, amikor négy vagy öt évvel később a döglött kandúr felett álltam a kertkapu előtt. Barátok nélkül, akikben visszatükröződött volna tulajdon bizonytalanságom, őrzőangyalokban való hit nélkül, a kismacska iránt érzett valódi szomorúság nélkül, amelyik sosem engedte magát megsimogatni. Tartottam a tulajdon kíváncsiságomtól.

A kandúrt alaposan szemügyre vettem meglehetősen közelről, és kis habozás után az ujjammal is megérintettem. Melegsége és puhasága félretolt dunyhára emlékeztetett. Alig volt csúnyább bármilyen alvó kandúrnál. Nem sajnáltam, nem éreztem semmi rendkívülit. Nem volt a barátom, csak egy éhenkórász, aki azonnal megjelent, amint előhúztam valamilyen ételt, és még csak meg sem köszönte. Igyekeztem kipróbálni magamból egy könnyűcseppet, de nem ment. Igyekeztem nem odanézni, de az sem ment.

Visszamentem hát a kertbe, fogtam a nyaraló ajtaja mögé támasztott seprűt és nekiláttam a szoba kisöprésének, hogy valami másra gondoljak, és ne a kismacskára. A régi újsá-

gokra összesepert kis rakás szeméttel elfáradtam egészen a kapu elé, de nem mondtam le arról, hogy útközben lopva a fekete pontra pillantsak. Aztán kiporoltam a pokrócokat és a párnákat, majd amikor azt hittem, hogy valaki az élő sövény mögül engem hív, a párnákat ledobtam a földre és kifutottam a kapu elé, de nem volt ott senki, csak az a pont, a kíváncsi kislányokat magába szippantó fekete lyuk. Így hát fogtam egy lapátot, és harmadik vagy negyedik próbálkozásra sikerült kikotornom a földből. Egy ideig kijártam a kapu elé a nehéz lapáttal, azon töprengve, ne dobjam-e át a kerítésen a szomszédhoz, de aztán úgy döntöttem, hogy méltósággal veszek tőle búcsút.

A veréb eltemetése titkos, csöndes és fagyasztó rituálé volt, barátságunk igazolása közös félelmünk révén. Nem a verébről volt szó, hanem rólunk, lakótelepi gyerekekről, akik felnőttek és fontosnak érzik magukat, ha közös titkuk van. Ha az a titok a halállal kapcsolatos. Mindenki tett valamit a verébért, szó nélkül és anélkül, hogy összekaptunk volna, mindenki kapcsolódott a másik munkájához. Morgolódás és káromkodások nélkül, abban a meggyőződésben, hogy valóban fontos ez a feladat, ami szó szerint az égből pottyant.

A kismacska elhantolása ugyanolyan munka volt, mint bármelyik másik, piszkos és megerőltető, szegény kezem számára túl nagy és nehéz szerszámmal. Mire megkerültem a nyaralót, az almafákat és az elhanyagolt ágyásokat, erőm és óvatosságom úgy elfogyott, hogy a kis testet akaratlanul a földre borítottam a lapátról, és akkor megláttam a másik, kevésbé sértetlen oldalát. Nem tudtam eldönteni, hova ássam. Így hát a nyaraló egyik oldalánál magasodó kavicsrakásról felvettem egy szép fehér követ – még mindig ott hever az ágy felett a falmélyedésben, a kifehéredett macskakoponya mellett, két majdnem azonos tárgy –, széles terpeszbe álltam és magam mögé hajítottam. Oda ástem a gödröt, ahova a kő esett. Ehhez a munkához olyan lapátot használtam, amilyennel a gyerekek játszanak a homokozóban. Aztán ismét ráraktam a nagy lapátra a kiskandúrt és óvatosan belehelyeztem a gödörbe, úgy, ahogyan a tészta helyezik a sütésformákba. Gondosan megtöröltem a lapátot egy kis fűvel és visszaraktam a fészerbe. A gödröt betemettem és elegyengettem, a tetejére ráraktam azt a fűcsomót, amit onnan kotortam ki korábban. Kicsit megtaposam, hogy ne álljon ki, de akkor is nevetségesen hatott. Végül ismét kiszakítottam a kímült növényt és átdobtam a kerítés túloldalára a szomszéd kertjébe, és a gyom természetes burjánzására hagytam. Néhány héttel később, lehet, hogy már korábban, a kopsz foltot biztosan benövi a fű, és a sírnak hűlt helye lesz.

A kismacskát nem kereste soha senki, az sem, aki az alvó macskát elütötte a motorke-rékpárral, sem a szomszédok, akik a város feletti kertekbe ritkán jártak ki, csak amikor valami érett. Nekem sem hiányzott ez a konkrét macska, mivel a környéken kóborolt még jó pár, és ha egyikük eltűnt, két nap múlva felbukkant egy újabb. Tudtam, hogy előbb-utóbb megint idebóklászik valamelyik és hízelegni kezd, dorombol és a lábam alá mászik. Elég, ha a ház ajtaja előtt hagyok egy mosatlan joghurtos dobozt, egy csontot vagy egy darab kiflit. A macskák olyanok, mint a bormuslicák, amik abban a pillanatban életre kelnek, amint az első csepp bor a pohár aljára hull. Kaparják az ajtót és nyávognak, és ha kapnak egy falat ételt, elszelelnek. Találnak egy rést a kerítésen, vagy a kapu alatt másznak át, vagy kimért, komoly léptekkel távoznak magasra nyújtott farkkal egy újabb gyerek megvetésének jeleként, aki megsajnálta őket és megosztotta velük az uzsonnáját. Egy újabb túlgyáva gyerek megvetése jeleként, aki lassú ahhoz, hogy viszonzásként egy kis gyengédséget sikerüljön kicsikarnia egy kismacskától.

MIELŐTT ELMENTEM, mindig gondosan lakatra zártam a nyaraló ajtaját és a kertkaput. Hirtelen lehűlt a levegő, azonnal, amint a nap lebukott egy messze húzódnó felhő mögé. Magamra húztam a kapucnis pulóverem, a zsebeimből kiráztam a morzsákat és elindultam lefelé a dombról a kigyúrt keréknyomokban. Amikor esett, a keréknyomok elmélyültek, a víz kimosta belőlük a köveket és a homokot. Csak egy röpke pillanatra álltam meg azon a helyen, ahol a kandúron áthaladt a motorkerékpár. Önkéntelenül belenyomtam a talajba a tornacsukámmal néhány összetapadt fekete szőrt és eközben a keréknyomban miniatűr homoklavínát indítottam el. Nem éreztem undort, sem szomorúságot. Erőt vett rajtam az unalom és az éhség.

LÉPDELTEM a hepehupás úton. A kandúr ott alkalmatlankodott a fejemben. Azon töprengtem, mit csináltam az utóbbi három órában: gyors futás a vasútállomásról a garázsok között egészen az első kertekig, csak úgy, minden ok nélkül, merő unalomból. Felkapaszkodás a dombra, futólépésben, néhány megállással az érett szederbokrok-nál – a tanító néni szavai ott visszhangoztak valahol hátul a fejemben: sose egyetek szedret a szőlőhegyen, mert bepermetezték! Már messziről látszódó, de nem beazonosítható fekete pont, nagyobb pont, kandúr. Égetett benzin fuvallata, a két odatapasztott ujjamon a halott test meglepően élő visszhangja, nehéz lapát, lehorzolt bütykök, féltálm-féltálm, fűben fekvő fej, hangya a tenyéren, alvás a ringó hajón, rövid, erős szédülés, engedetlen lakatkengyel, amivel mindig fel kell vennem a harcot, hogy rendesen bekattanjon, hűvös és kemény morzsák a zsebemben. A vonat indulását jelző távoli hang a vasútállomáson, amelyet egy gyakorlatlan fül nem is észlel.

Felgyorsítottam a lépéseimet és azon a helyen, ahol a fű találkozik az aszfalttal, futásnak eredtem, és futottam, amíg az állomás előtt a térdem enyhén meg nem pattant, és meg nem rogyant a lábam. Kicsit zúgott a fülem, a lábizmaid remegtek, azt éreztem, hogy a térdem úgy megduzzadt, mint egy buborék. De csak képzelődtem, a térdem rendben volt, csak kissé remegett. Egy beszélgetés és egy élő, nagy személy szoros közelsége utáni erős vágy a futás gyorságában ködként áradt az augusztusi alkonyat hűvösében. Egy időre még leültem egy padra a vasútállomás előtt. Ki kellett gyorsan fújnom magam. A levegő nehéz volt, cigarettafüst és az újságosbódé falán lefolyó friss vizelet szagát árasztotta. Az állomások környéke mindig vizelet- és cigarettaszagú.

LUCIA otthon volt, a konyhában égett a villany, már messziről láttam. Örömteli megkönnyebbüléssel eredtem ismét futásnak és az utolsó száz métert már teljes sötétségben, nagy ugrásokkal tettem meg – ha én cica volnék, száz egeret fognék, játszottuk egykor az udvaron. Ha én cica volnék.

A lépcsőház sötét volt, csak hosszú csengő- és névtáblasorok világítottak az ajtók mellett és rövidítették le a hazafelé vezető utat. Az ajtót nem csukták be, mert valakinek, aki kiment cigarettázni, megint nem volt kedve előszednie a kulcsait. Hogy ne csapódjon be az ajtó, nagyon óvatosan kellett behajtani vagy a lábunkkal megtámasztani, amíg a zárnyelv hozzá nem ért az ajtófélfához. Megesett, hogy összehajtogatott reklámújságot tettünk a vasalatok közé. Az én Luciám is nyitva hagyta résnyire a bejáratot, ha várt valakit. Miközben lassan próbálta becsukni az ajtót, mindig olyan furán meggörnyedt, a fejét a váll közé húzta, mint egy pulyka, és a haja a homlokába hullt. Akkoriban szóke volt, a la-

pockája alá ért. Bűnös-ként viselkedett, mint egy szerető a szomszéd bejáratból. Nem volt a szomszédságból senki szeretője, csak nem volt kedve felkelni az ágyból. Nem volt ínyére, hogy egymás elé rakja a lábait és lemenjen a harmadik emeletről, ráadásul lusta volt naponta többször kinyitni a lakásajtót is, ezért a folyosónkon ugyanilyen mozdulatokat tett. Fürdőköpenyben görnyedt, a lábán durva papucs. Válláig érő hajából csak az egyik éber szeme villant elő, ahogy a közös folyosó ellenséges területét kémlelte, ahol szomszédok le-selkettek. Résnyire hagyta az ajtót, belülről az én tornacsukámmal támasztotta ki, hogy ki ne vágja a huzat, és a haverjainak kopogás nélkül bejárásuk legyen a lakásba, amikor csak kedvük tartja. Gyakran le sem vették a cipőjüket és úgy viselkedtek nálunk, mintha nyilvános váróteremben lennének, amit reggel felé valaki felsöpör és kirázza a csikkeket a hamutartókból. A váróteremben az ajtókat nem zárják, a cipőket nem veszik le, a földre köpnek és a rágógumikat a székek karfájára ragasztják. Tétován érkeznek, várakozással telten, és sebtében távoznak, köszönés nélkül.

Nekem mindig le kellett vetnem a cipőm, még ha csak a folyosó másik végébe mentem is a kabátomért, különben kaptam a fejemre. Mindenki más kivételnek számított. Lucia sosem figyelmeztette őket a sáros cipőikre, csak szégyenkezve bámulta azokat. Szégyellte magát, hogy nem tud rendet tartani a saját lakásában, és nem tudja meghatározni a szabályokat, de ez volt úgy minden. Gyenge volt, és labilis, és azt sem tudta kiharcolni, hogy a látogatói levessék a cipőiket. Egyedül rám emelt kezet és emelte meg a hangját, mert az övé voltam, belőle egy darab. Ez ugyanolyan volt, mintha saját magát ütötte volna meg, mintha saját magának tenne szemrehányást, mint amikor a kádban hideg vizet engedett a hátára. Nem azért, hogy megedződjön, hanem büntetésül, okulásként.

LUCIA MÉG IRENA nagymamától tartott. Pedig Irena szinte tehetetlenül fe-küdt az ágyban, cserélni kellett a pelenkáit és pürésíteni az ételeit. Engedte, hogy dirigál-jon neki és kioktassa, még ha tudta is, hogy nincs igaza, hogy badarságokat kér tőle. Min-dent pontosan elvégzett, csak hogy nyugta legyen, a viták elkerülése végett. Nem bírtam elviselni a passzivitását, amit olyasvalaki, aki nem ismerte a családi viszonyokat, szeretet-nek vélhetett, az idős, beteg anya kiszolgálásának. Kiszolgálásnak, aminek természetesnek kéne lennie, de nem volt az, mert Lucia és Irena kapcsolata tisztán üzleti volt. Lucia hoz-zánk fűződő viszonya üzleti volt, és nem családi. Mély vonzalomnak, összhangnak, meg-értésnek nyoma sem volt. Az intimitás, a közelség halvány árnyalatának sem.

Tudott kedves lenni hozzám, ha az ő elképzelései szerint viselkedtem és nem okoztam gondot. Ha nem leszel jó, ne mondd, hogy az enyém vagy, ismételte. Csinálj, amit akarsz. Csinálj, amit akarsz, Jarka! De a gondjaiddal ne mászkálj utánam, érted?...

Irena dettó ugyanolyan volt. Egyszer azt mondta Luciának: Te cserélgeted a lepedői-met, én meg engedem, hogy a lakásomban lakj. Egyébként még várnod kéne. Meg ne próbálj túljárni az eszemen, még mindig észnél vagyok! Még ha nem is bánna, még ha mind a ketten nem bánjátok, ha azonnal meggebednék...

Cserekereskedelmi alapokon működő család. Sosem született semmi jó az ilyen biz-niszekből.

LUCIA MINDEN PILLANTÁSÁT keményen megszolgáltam. Güriz-tem, pedáloztam, hogy Luciának ne legyen ürügye elutasítania, semmi mást nem csinál-

tam szinte egész gyerekkoromban, csak igyekeztem, hogy minden Lucia elképzelései szerint alakuljon, leolvastam az ajkáról az óhajait, hogy mielőbb teljesíthessem azokat, még mielőtt kiejtené a száján. De óhajai többnyire olyan szertelenek voltak, hogy gyermeki éretlenségemmel nem tudtam sem felfogni, sem véghezvinni azokat. Tudtam vásárolni, mosni, teregetni, el tudtam cipelni az üres flakonokkal teli ládát a Jednotába. Ezen kívül tudtam az iskolából jeleket hozni, kérésre két napot a szobámban maradni és serpenyőbe pisilni.

MÁS GYEREKEK eközben játszották a játékaikat, mintha-seprűvel, mintha-fazékkal, mintha-szappannal, mintha-pénzzel. Mi ezt az időszakot mintha átugrottuk volna.

LUCIA HAVERJAI csengettek és csengettek, sorba nyomták az összes csengetőt, ha zárva volt az ajtó. Ha a szomszédok közül valaki szitkozódva kinyitotta a bejárati ajtót, ők pedig eljutottak egészen a lakásajtónkig, akkor megint türelmetlenül dörömböltek, mintha Luciának semmi más dolga nem lenne, csak az ajtó mögött várni kilincsure tett kézzel. Használták a fürdőszobánkat, a törülközőinket, az én kis törülközőmet is, ami alacsonyan lógott a talaj felett egy különleges akasztón, egy műanyag kutyus kinyújtott farkincáján, az én tulajdon kis törülközőimet. Bejártak a szobámba, henteregtek az ágyamban, részegen és tehetetlenül, és hányszor nem volt hol aludnom. A szobámban csak a bűz, a sáros lepedő, itt-ott öngyújtó vagy zsebekből kihullott aprópénz maradt utánuk.

LUCIA KEDVENC PASIJA, valamilyen mérnök, aki munkával látta el, befeküdt az ágyamba akkor is, amikor ott feküdtem. Éjjel vagy hajnaltájt érkezett, amikor azt hitte, hogy alszom, mindig olyankor, amikor valamilyen buli volt nálunk, és sok ember összegyűlt, amikor Lucia könnyen szem elől téveszthette. Óvatosan csukta be maga mögött az ajtót, lehúzta a cipőjét, berúgta az ágy alá, levette a pólóját és a nadrágját, az egyik kezét a számra rakta, a másikat pedig a combom közé. Hangosan és gyorsan lélegzett, mint egy űzött kutya, és lélegzete cigaretta- és sarokban felejtett nedvesrongy-szagú volt. Erősebben összehúztam a szemem és kinyitottam a szám, hogy megmeneküljön a lelkem. Azt képzeltem, hogy víz alatt vagyok és úszom. Úszom, és minden, amit érzek, az érintések, a nyál, a lehelet, mindezt a víz, a vízinövények és élőlények okozzák. Még sem mukkantam, meg sem mozdultam, soha semmit nem csináltam, csak csendben elhagytam a testem. Amikor befejezte és becsukta maga mögött az ajtót, visszatértem, átöltöztem, áthúztam az ágyneműt és tovább aludtam.

Reggelig annyira száműztem a fejből, hogy le tudtam ülni vele és Luciával a konyhában, és rendesen megreggeliztem. Amikor találkoztam vele a lakótelepen, úgy viselkedtem, mintha mi sem történt volna, nem emlékszem rá, nem ismerem fel. Gyakran nem is emlékeztem semmi konkrétumra, semmi rémisztőre vagy fájdalmasra, amit ne ugorhattam volna át, csak valamilyen bizonytalan piszkosság- és szégyenérzetre. Mint amikor egy asszony azt mondta az autóbuzson, hogy bűdös vagyok, és hogy egy ilyen lányhoz ez nem illik. Hogy mosakodjam meg alaposabban. Ilyen lányhoz egy nagy izzadt férfi sem illik.

Luciával rosszabb dolgokat is műveltek, az egész ház beleremegett, a szomszédok kihívták a rendőroket, mert ők maguk nem merészkedtek be a résre nyitott ajtón. Nem tevézhettem mindezt és járhattam a nyakára, hogy az ágyamban valamilyen férfi fekszik, aki

nem tetszik, míg a másik a szomszéd szobában őt dögönyözte. Nem hallgatna rám, nem hinné el, hogy nekem, ilyen kicsinek, lehetnek problémái. A te problémáid, Jarka, nem problémák. Azok semmiségek, mondaná. Biszbaszok.

A haverjai egy egész csapatnyi férfi volt a javítóintézetből. Megannyi durva gesztus és beszéd, alkarjukat hegek borították, de a lelkük olyan volt, hogy sírva tudtak fakadni a szilvás gombócos tányér felett, mivel a legszebb gyerekkori emlékeik a szilvás gombóchoz fűződtek. Képesek voltak kiürült tányérjukat azonnal a falhoz csapni vagy demonstratíván felválni az ereiket. És Lucia, mint egy szivacs, csak szívott meg szívott magába mindent, hogy csupa nélkülözhetetlen dolgot tanuljon tőlük. Mindegyiktől eltanult valamit – egy ideig jazzt hallgatott, egy ideig filmzenét. Néha illatosító pálcákat gyűjtött, máskor a feng shui szabályai szerint rendezte át a bútorokat. Aztán cigizni kezdett a konyhában és a vécén, a csikkeket a vécékagylóba dobálta, hogy még két napig ússzanak a víz felszínén, a piszkos cipőket a szennyestartóba rakta, a szennyest be a szekrénybe. Megtanulta, hogyan kell töményet borral leinni és lötyöket összevissza keverni mindenféle gyógyszerekkel, és megtanulta szükség esetén ledugni az ujját a torkán, serpenyőbe pisilni, heverészni a kanapé karfájára felrakott lábbal. Hogyan kell hosszú órákon át félálomban feködni résnyre nyitott szemhéjakkal – mint a bejárati ajtóhoz, a szemhéjai közé is befért volna egy gyufaszál. Az alvás és az ébrenlét közti részbe. Egy test, ami kész megrázni magát és lassan megmoccanni, ha az igyekezet végén jutalom várja. Meleg és puha test, még ha Lucia gyakran panaszkodott is, hogy merevnek és kihűltnek érzi magát, mintha meghalt volna, hogy folyton hideg a keze, a lába és a felsőteste, és nem tud felmelegedni.

Néha én is odaheveredtem mellé, de nem érdekelt sokáig, mert éreztem, hogy Lucia úgyis teljesen máshol jár és a gyerekes csipkedésre és csiklandozásra, kérdésekre és simogatásra csak mogorva dohogással reagál. Úgy feküdt, mint egy rongy, izzadtan, nedvesen és néha piszkosan, mert akadtak olyan napok, amikor annyira fáradtnak érezte magát, hogy nem volt ereje bemenni a fürdőszobába megmosakodni. Általában úgy eltompultak az érzékei, hogy nem tudatosította a saját bűzét, izzadságát és körmei mögött az ételmaradékokat. Attól tartottam, hogy valamilyen betegségben szenved, hogy odabent valami komolyan megsérült, ami kívülről láthatatlan – vérnek, kiütéseknek, véraláfutásoknak hűlt helye. Valami belülről bomlasztja, és ez okozza szüntelen, rejtélyes fáradtságát. Valamilyen kukacot vagy galandférget képzeltem el, ami az ereiben vándorol a szívébe, ott fészkel és kiszívja belőle az erőt és az érzéseket. A galandféreg ellenáll a gyógyszereknek és az alkoholnak, a bőrön és az izmokon keresztül nem jut el hozzá más emberek könnyöngése és sírása. Amikor biztonságban befészkelte magát a szívkamrába, nőni kezd, mint egy fa. Felfelé, bele a fejbe és az agyba, a kinövések lombkorona ágaként ágaznak szét, és lefelé, bele a kezekbe és a lábakba, mint egy gyökérrendszer. Fokozatosan az egész embert kitölti. Hónapokig eltart, és a test sértetlennek tűnik. A galandféreg otléte csak a szemekben tükröződik.

Azért képzeltem el egy galandférget, mert nem láttam semmilyen más okát annak, miért kell Lucianak folyamatosan fáradtnak lennie, és miért képtelen egyszerű műveletek elvégzésére, hogy például gondoskodjon az alapvető higiénéről. Hisz akkoriban nagyon fiatal volt, az összes barátom anyukájánál fiatalabb. Amikor első és utolsó alkalommal a szülőim volt, nem akarta a tanító néni semmiről tájékoztatni, mert nem hitte el, hogy az anyukám. Én magam sem szólítottam őt anyukának, ez is megtévesztette a tanító nénit, nem találkozott még hasonlóval. Ezért anyukám többé nem mutatkozott az iskolában, csak telefonon érdeklődött. Huszonkét vagy huszonhárom éves volt, és én elsős voltam. Nagyon rendszertelenül dolgozott, és egy csomó barátja volt, akik segítettek. Amikor jó passzban volt, úgy nézett ki, mintha a nővérem lenne. Különösen fontos volt számára, hogy fiatalnak tűnjön. Nem akart semmivel kapcsolatba kerülni, ami az anyasággal vagy

a szülőséggel kapcsolatos, mivel meg volt győződve arról, hogy egyedülálló anyaként nem vonzó a férfiak számára. Azt mondta, a szülés tönkretette, hogy semmi rosszabb nem érhet egy nőt. Meggyorsítja a test öregedését, megváltoztatja a lelket, a nőből fejőstehenet csinál. Visszavonhatatlanul tönkreteszi az életet.

LUCIA TIZENHAT ÉVES VOLT, amikor megszülettem. Teljesen érthető, hogy érzései a közelébe sem értek a megelégedettség, a boldogság és a beteljesülés érzésének. Anyává válni ebben a korban egyet jelenthetett számára azzal, hogy öregszik, bebetonozódik otthon a lakásban, megsavanyodik, kilókat szed fel, többé nem gondoskodik magáról, elveszíti a barátait, a szeretőit, az életkedvét, a szabadidejét, lemond az alvásról és a szabadságról. És ez ellen foggal-körömmel védekezett. Ha kimozdult, úgy öltözködött, mint az osztálytársnőim, rövid, rózsaszínű és lila szoknyákat, latexfeliratos pólókat vett fel. Néha szűk farmerbe bújt és nagy fiúturnacipőbe, a fejére kapucnit húzott, vagy baseball sapkát. A kezén csilingeltek a karperecek, olcsó, ütött-kopott karikák, amik lehulltak a csuklójáról. Görcsbe rándult, gereblyefökként szétfeszített ujjakkal járt, csak hogy megtartsa őket karcsú csuklóján. Kölcsönösen cserélgethettük a gönceinket, közös cipőt hordhattunk, együtt vásárolhattunk – ha azonos ízlésünk lett volna, és ha Luciát érdekelte volna.

NE HÍVJ ANYUKÁNAK, mondta újra meg újra, mert úgy érzem magam, mint egy vén tyúk. Hívj Luciának! Nekem pedig nem és nem akarta elhagyni a számát ez a név. Mindig megállt valahol a torkomban, képtelen volt előbukni, őszintén és természetesen felhangozni. De ezt is megtanultam.

Hiszen az anyukám vagy, gondoltam. Vagy nem? Az anya mindig biztos, vagy nem? Nem kell mindenkinek tudnia. Szégyellsz? Ne fárassz a badarságaidal! Fáradt vagyok.

Fáradt vagyok. Minden beszélgetés végére ez tett pontot.

A FÁRADTSÁG és a bágyadt, lelassult mozdulatok azonban nem illettek hozzá. Hiszen olyan fiatal volt. Emlékszem, milyen volt közvetlenül azután, hogy meghalt Irena, és már nem kellett albérletekben hánykolódnunk, sem elviselnünk Irena dühkitöréseit. Tízéves voltam, egész jól tudtam magamról gondoskodni, sok időt töltöttem a sakkkörökben és a napköziben. Luciának viszonylag stabil munkahelye volt, ami azt jelentette, hogy már szinte három hónapja ugyanazon a munkahelyen dolgozott, viszonylag stabil kapcsolata, ami azt jelentette, hogy az illető már hajlandó volt megjavítani a vécé elromlott víz-öblítőjét, és a mosdón ott hevert a fogkefeje. Úgy emlékszem, abban az időben Lucia eszemment és jókedvű volt, úgy futkosott a lakásban, mintha rugókon lépdelve, ráadásul emlékszem, hogyan főzött, takarított és intézte a bevásárlást, meg az összes hétköznapi dolgot, amiket az anyukák otthon végeznek. És csak akkor álldogált az ablaknál, dobolt a lábával és pöccintgette hüvelykujja nagyon hosszú körmét a még hosszabb gyűrűsujja körméhez valamilyen dal ritmusára, ha valóban ideges volt – veszekedett a barátjával vagy későn érkezett a fizetés. Irena meghalt, megörököltük a lakást és ezt kész csodaként könyveltük el.

■ ■ ■

Pénzes Tímea fordítása

Monika Kompaniková (Vágbeszterce, 1979): szlovák író. *Piata loď* című regénye 2011-ben elnyerte az Anasoft litera-díjat, angol és német nyelvű fordítása megjelenés előtt áll, arab fordítása készül. Szlovák–cseh–német koprodukcióban Iveta Grófová rendezésében Marek Leščák forgatókönyve alapján előkészületben a kötet filmváltozata.

Pénzes Tímea (Érsekújvár, 1976): prózaíró és műfordító, jelenleg Budapesten él. Az ELTE-n végzett, ott is doktorált. Eddig öt fordításkötete és kilenc saját könyve (*Vetkőzés avagy Beismerő vallomás, Egy férfi – A férfi, Rezdülések, Madagaszkári napló, Mesél a múlt, Drámák, Namíbia sivatagjai és szavannái, Jégország, Kavicsok*) jelent meg.

Jégbefordult

Nem ismerhető fel a fulladás elváltoztatta hang a túlvilág halandói közt. A kétszintes túlvilág oldalán elszármazott nehéz istenek sem értik az általuk könnyen meggyilkoltak beszédét. Az újból találkozások közelségében lassan visszanyerik ugyanazt a beszéd-technikát, amit már a tökéletes beszédben külön-külön és egyneműen fejtett el

mindegyikük majdnem-hirtelen. Hideg hajnali órákban az én beszédem óvatos és piszkos, mint kétszer két erőszakkal kitörölt múlt találkozása újból. Tedd feljebb a fűtést, mondanád, talán, jégbefordult földúton, a padlón, akárhol. A hangom mélyül, akár a pincelépcső, ahogy közelebb megyek hozzánk, lejjebb megyek hová, anélkül. Mi sugallja azt,

mintha örökké a hátadat látnám, fordulsz akármerre, akárki hozzám. Hogyan tehetném, mondd, egyszerre jóvá, amit több év alatt sem sikerült? A Stefánia úti közértből szatyorban négy sör, arany ászok, piros cigi, zöld ruhás sportszelet. Káros márkanévek tartanak életben. Gonosz és gonosz istenek állnak a fulladás csatornái előtt.

Mátyás. Víziszony.

Karády Mátyás emlékére

Gerevich Andrásnak

Utolsó találkozások, első találkozás.
Emlékszem rá, mintha meg se történt volna.
Hittél a férfiszerelemben, s a nők
beléd szerettek. A beszéd visszafolyna,
megállna, megállítanám az egyetemi ebédlőben,
ahol utoljára láttuk egymást. Most már csak

én látlak téged. Véget ért a nézésed, s nézem
a felidézhető arcon áteső árnyék hol ér véget.
Nem emlékszel rá többé, én emlékszem rá mátol,
hogy írtál egy verset és elutaztál viccből Prágába,
bekéredzkedtél egy szálloda fürdőszobájába,
nevettél és neveltettél másokat, körbe-körbe.

Lemostad magadról az utazást, s később
az életet mostad le magadról az uszoda vizében.
Fejest ugrottál az árnyékkodat imbolygató vízbe.
Fejest ugrottál a szívrohamba, megállítottad az időt.
Elégették a tested. Ez is egy formája a szeretetnek.

Gyereked soha nem lett volna, s te is gyerek maradtál. Igen.

■ **Ayhan Gökhan** (1986): Budapesten él, költő. Kedvenc írói: Kosztolányi Dezső és Heltai Jenő. Kötete a Kalligramnál: *János és János* (2013).

Nem múlik

Nem múlik el, borzasztó így a közhelyek szintjén fogalmazni meg. Jobb híján majd szerelmes versnek olvasod.

Gondolhatod, néha milyen kínos ez. Lesütöm a szemem, vagy adott esetben látványosan kifelé bámulok az ablakon.

Többnyire ezek a lehetőségek adottak. Nem mondhatom sajnós, hogy alakul valami köztünk. Nem mondom, hogy

mi nem múlik el. *A szív remeg* ilyenkor. Vagy ha akarod, nevezd majd ezt másképpen egészen nyugodtan.

Ezeket

Ezeket nevezi dekadens napoknak. Növényeit ilyenkor is locsolja rendesen, lesétál a közértbe konzervért a macskáinak.

Az ő története olyan, hogy sosem találja el a megfelelőt semmiből. Persze vannak azért átmenetek, jobb napokon.

Az ő történetében tárgyak kelnek életre, de sosem a tetszetősek. Lámpabúrák, kimustrált varródobozok,

sarokba állított fogas. Nehezen mozog köztünk, megáll sokszor a kibolyhosodott ég alatt.

Vannak

Vannak ilyen érzelmek és hasonlók. Most inkább nem mennék nagyon bele. Nehéz megneveznem bármit is.

Például, hogy elkerülsz egy ideje az nem hiány. Nem idéződik fel pontosan, ahogy mondjuk egy könyv fölé hajolsz.

Vagy lesz majd egy olyan vers is ahol meg felidéződik. Lapozol, figyelsz. Nem értem mért fontos ez oly nagyon.

A szív természetéről

A szív remeg. Vesd össze Esterházy Péter A szív segédigéivel. A szívet rezsón melegítik fel, ha végképp kihül.

A szív utcában ma minden szokatlanul zajos, mondod a telefonba egy szomorkás őszi reggelen. Szívet kerestek? Nincsen!

Még jó, hogy elolvastam annak idején a Vörösmarty-összeset. A szívem lohol utánad, percenként száztíz ver.

Ezek mind ilyen szükségszerűen bekövetkezett kardiológiai változások, azt hiszem. Lásd még: J. A.: Óh szív nyugodj!

Rövid időn belül

*légy szíves híressé válni rövid időn belül
nem kell hozzá sok
ötvenöt vers*

*most üthetem be a neved a gugliba
mert eltűnsz néha
és nem felelsz*

*semmire tudjam azért
valahol így is
létezel*

*a gugli szerint egy napos szállítással
rendelhetők a könyveid
ráadásul kedvezményel*

*harmincöt százalékos kedvezmény
az lemarad ötvenöt vers mellett
egy kevéssel*

Most élsz

I.

Őszinteség

Megette a fene, ha egy író őszinte akar lenni.

A halál

A halál rendkívül tárgyilagos. Egyik pillanatban vagy, a másikban nem vagy. Csak a sebesség szédítő, amivel átléped a határvonalat. Ismeretlen pillanat, ismeretlen érzés. Nincs benned félelem, és nincs hisztéria. Főlismered, hogy egyik lábad bent, a másik még kint van. Aztán napok múlva bámulod a szobát, hallgatod a testvéred hangját, ahogy leteszi a tányért eléd. Minden megy tovább. Egyél!

Utcák

Ma három embert láttál, akik magukban beszéltek. Azokat az utcákat járod, amiket ők. Észrevetted már, hogy te is magadban beszélsz?

Ismeretlen

Néha ismeretlen emberek köszönnek rád. Kocsiból, kerékpárról, gyalog. Autóból nem ritkán dudálnak is. Mosolyognak, és a szemedbe néznek. Ősszel, télen, nyáron és vasárnap is. Ki lehet benned az, akit ennyire nem ismersz?

Cicoma

Amit halálnak gondolsz, fel van cicomázva. Amikor átlépsz, ugyan nincs időd megkérdezni, pedig megkérdeznéd: csak ennyi?

Zaj

Szeretnél csöndes meditációban tölteni néhány órát, távol a történetektől. A történet zaj, fülsiketítő zaj. Amíg cselekszel, nem vagy a magad ura.

Végtelen

A falon kettős nyíl: <->. Alatta fölirat: végtelen. Aztán bemegy a házba, brokkolikrém-levest, sült csirkét eszel krumplival és uborkasalátával. És

van sütemény is, akkor sül ki. Az ablak bukóra áll, az eső csöndesen szemerkél, mint gyerekkorodban.

Bankkártya

A pénztárnál átadod a bankkártyádat, beütöd a kódot, és fizetsz. A bevásárlókocsid majdnem üres. Kenyér van benne és egy kifli. A gránátalmán messziről töprengtél. A tenyereden érezted a csillogó, piros gömb sima felületét, a recézett csúcsot. Látod, végül is magaddal hoztad. Az eladó rád néz a bankkártya-terminál fölött, és megszólít: Kérek egy zöldet!

Megérkezés

Vonaton ülsz őszi délutánon. Kint köd gomolyog, amin átüt a halovány napkorong, bent átjárja a hó a vagon. Egy nő ül szemben a négyes ülésben, valahonnan ismerősnek tűnik. Borkatalógust tart a kezében. Ami megtetszik, azt beikszeli, néhány szót jegyzetel. Mikor föláll, hogy leszálljon, megkérdedz tőle, itt kell-e leszállnod neked is.

Torna

Ahogy kifut fejedből a vér, elengeded a bevásárlókocsit, és lassan gugolni kezdesz, hogy zuhanásod a legkisebb kárt tegye a környezetben. De nem ajzulsz el, ezért a pultos, aki a tésztaikat rendezi, nem érti, miért pont az olívaolaj előtt tornázol.

Kutya

Bámulod az amerikai miniszterelnök feleségét, ahogy kijön a térre, és megtekinti a szállítóplatón fekvő karácsonyfát. A gyerekek is jönnek, nézik a fát, elképzelik, milyen magas lehet majd állva. A kutyájuk is ott van, pórázon vezetik, úgy látod, a kutya semmit nem ért az egészből. Az állatok négykézláb ünneplik a karácsonyt.

Személyi

Az önkormányzat épületében állsz, a portán nincs senki. A hosszú folyosón minden ajtó csukva, csak hangokat hallasz, párbeszédfoszlányokat. A villanyok nem égnek, a falak szürkéek. Tizenöt év után most járt le a személyigazolványod. Míg megkapod az újat, van időd végiggondolni, mi történt ez idő alatt.

A ház

Halottat találnak egy kiegészített házban. Az épület romos, a vakolat mállik a falakról, a tető beszakadt. Egy rendőr és egy tűzoltó áll a bejárat előtt, udvariaskodnak, ki menjen be előbb. Sok hasonló házat láttál már életedben. Ecetfák nőnek körbe, a földön fekvő ágak ebben a hidegben már mind gyújtósnak számítanak. Zöld moha a cserepeken, a betört ablaküvegen maszatos a fény.

Névjegy

Segélycsomagok az asztalon. Az egyikben konzerv, a másikban étolaj, a harmadikban tészta. A levegő tiszta, samponok illata keveredik benne. Arra gondolsz, mit adhatnál oda te is. Nagyvonalú vagy: mindent. Ha már adsz, mindent. Nem, ez így sok. Talán odaadhatnád az összes névjegykártyát, amit az utóbbi években összegyűjtöttél.

Helikopter

Ülsz a konyhában, hallgatod a rádiót. Kint már sötét van, sötétedés után a kutyák és a fűrészgépek elhallgatnak. A vacsora hamarosan elké-

szül. A rádióban még mindig a skót helikopterről beszélnek. A gép lezuhant, a hír lebeg.

Párhuzamos

Az éjszakát egy idegen lakásban, de ismerősök közelében töltöd. Otthon érzed magad, mintha egy párhuzamos életből telne az idő.

Az érték

Amikor a bankban új bankszámlát nyitsz, megcsillan előtted a fényes jövő. Tudod, úgy fogsz emlékezni erre a pillanatra, mint amelynek értéke fölbecsülhető.

Talaj

Ma egész nap esik. Elázol alul, fölül. Aztán megszáritod a ruhádat, és leülsz ebédelni. A csatorna hangja, ahogy vékonyan csordogál benne a víz. Ami egykor a tenger szabad hullámain fröccsent, most hosszú évekre elnyeli a talaj.

Hideg

Néha elfelejtjed, milyen irányt vett az életed. Ülhetnél egy városi lakásban, ahol utcazajtól rezeg az üveg. A szegőlécből hiányzik egy darab, a vakolat alá keskeny rés vezet. A csempék matt ablakán szőrös por pihen, a tűzhely használt és hideg. Kijársz a városba, hogy emberek közt legyél, korán sötétedik, korábban világít a kirakat. Hamuszürke a föld, a fal, a villamos. Fázol, és egyedül érzed magad. A társaság, ahová tartasz, csupa régi ismerős. Ha együtt vagytok, az összetart.

Boríték

Borítékot nyomnak kezedbe az utcán, hogy ekkor és ekkor, itt meg ott legyél. Megköszönöd, és elteszed a levelet. Ma újra a kezedbe kerül, és úgy döntesz, elmégy. Megkönnyebbülsz, hogy képes vagy túllépni egy hazug gesztuson. De aztán eszedbe jut, arra az estére már két hete elégtetted magad.

Juhar

Mikor kinyitod a kocsiját, sárga juharlevél hull a motorháztetőre. Fölemeled és megnézed az erezetét. Puha, bőrszerű anyaga van. Micsoda pazarlás a földre dobnod!

Hárfa

Amikor kimégy a partra, hogy megnézd a hullámzó vizet, arcodba vág a hideg szél. A hullámok nem érnek ki a partra, pedig szél korbácsolja őket. Nézed a távoli partot, amit félig köd takar. Fölmégy a kikötő felé, mert nem talál rád semmilyen különös élmény. Aztán ott a vitorlások közt légi hárfaként megszólal a szélbe feszített drótkötél.

Jelen

Lemégy a pincébe, és fölhozol egy üveg bort. Jól fog esni, friss, zamatos. Megnézed az évjáratot, az alkoholfokot, a bor színét a pohárban, a kiáramló illatot. Jelen időben vagy.

Erős

Szereted az ételt, szereted az italt. Most már képes vagy úgy enni és inni, mint egy erős gondolat.

Tél

Ezen a télen most esik először a hó. Apró pelyhekben hull, azonnal eltűnik a fűszálak között. Ha egy pillanatra megáll a szél, csönd van, az égbolt áttetsző kupolaként görbül a tél fölé.

Betlehem

Napok óta képtelen vagy elfelejteni, hogy a miniszter Betlehembe érkezik. Jó, ha az embert ennyire várják.

Mikulás

Megjött a Mikulás Lappföldről. Cukrokat osztogat a színes sapkát viselő gyerekeknek. A szakálla göndör és ősz, akár a sapka alól kilógó fűrtők. Vékony szemüveget visel, láthatóan zavarja, elnéz a keret fölött. Ott állnak a szülők is, egy kamera forog. Délután boltba megy, a bejáratnál mikuláscsomagok. A pénztárosnő piros, villogó sapkát visel, úgy nevet, hogy szétreped a szája a szélénél.

Kocsmá

Éjszaka biciklizik, a rendőr megállítja, megszondáztatja. Tudják, hogy a kocsmából jön hazafelé. Megbüntetik. A férfi dühöng, ez már a harmadik alkalom, a biciklisekre utaznak. Másnap kénytelen a kocsmába kocsival menni.

Büntetés

Már nincs időd megvenni a jegyet a vonatra, majd veszel a kalauztól, ahogy nemrég Ausztriában. A kalauz azt mondja, jegyet nem tud nyomtatni, csak büntetést. Elfogadod. A vonat két órással később fut be a pályaudvarra.

Rossz példa

A parkolóban néhány autó, ezekben a percekben megy le a Nap. Végig gondolod, mit kell vened. Négy napja borotválkoztál utoljára, megszólítanak. Adományt kérnek. Kérnek, hogy adj. Állsz és töprengsz. Egy pillanatra mintha átlátnád a helyzetet. Uram, mondd, rossz példát mutat a gyerekeknek! ■ ■ ■

Százezer EPERFA

Nyár végén kezdődtek a szokatlan jelenségek, nem volt naphoz köthető, konkrét eleje, vagy ha volt is, nehéz lenne utólag startpontot kijelölni, főként, mert a normaeltérések eleinte nem tűntek annyira furcsának, később álltak össze valami-féle rendszerré, így aztán kellett pár hét a felismeréséhez, pontosabban a tudatosodáshoz.

Hirtelen lett ősz, a túl meleg augusztust hűvös szeptember követte, épp időben, vagy inkább már idő után, nyár végére kezdtek elviselhetetlenné válni a trópusi fokok, eső alig esett, aszály sújtott olyan vidékeket is, amelyekre ez nemigen volt jellemző, viszont ezután az átlagos napi hőmérséklet gyorsabban csökkent az évek során megszokottnál, jólesett a változás a tikkasztó, hosszú forró nyár után. Kellemes klíma uralta ősz elején az országot, legalábbis így érezte mindenki, akinek az enyhe idő jobban esik a hőség után, és hát ez a mindenkori többség, nem is kérdés, a fellélegzés után nem sokkal kezdődtek a furcsa szélfúvások.

Az újságok – magukhoz képest – későn, nem kis fáziskéséssel kezdtek foglalkozni az ügyel, október közepe tájékán, és akkor is csak a bulvársajtó. Kezdetben tanácsalankodtak, bizonytalan, butuska észrevételekkel jelentkeztek, aztán úgy döntöttek, felidéznek inkább a régmúlt legkülönösebb időjárási jelenségeit. Ez a lassú tempójú óvatosság ment pár napig, mígnem felbátorodtak és aktivizálódtak, a hónap végére divatba jöttek az emlékező, személyesebb, esetenként nosztalgikus felhangú beszámolók, mert változás nem történt az időjárás tekintetében, így aztán nőtt az olvasók érdeklődése.

Egyre terjedelmesebb cikkek születtek híres, extrém hidegekről és melegekről, főleg előbbi izgatta a szakemberek és a laikusok fantáziáját, pokol ide vagy oda, a hideg valamért borzongatóbb rossz, mint a kánikula. Sokan viccesnek találták, hogy egy nálunk meleg nyári napon, július 21-én mérték a Földön eddig a legalacsonyabb hőmérsékletet, valamivel több mint harminc éve, a Déli sarkon lévő szovjet Vosztok kutatóállomáson, mínusz 89,2 Celsius-fok, kemény lehetett, az információt az egyik népszerű vetélkedőműsorban osztották meg a nézőkkel, a játékos húsz fokkal kevesebbet tippelt. A műsorvezető rögtönzött kiselőadást tartott a részletekről, bár más kérdések esetén ilyesmire nem került sor; a nézők megtudhatták, hogy ilyen kirívó értékhez különösen tiszta égbolt, majdnem teljes szélcsend és naphiány szükséges, amely körülményekhez csak néhány helyszín nyújt ideális feltételeket, Kelet-Antarktisz fennsíkja, Grönland központja, esetleg Szibéria keleti része.

Az egyik lap a vetélkedőről szóló, egyébként vitriolos kritikájához ismeretterjesztő jegyzetet fűzött, a sajtó munkatársai kiderítették, hogy sok hülyeség mellett e témakörben,

fagyügyben is versenyeznek egymással az országok, kínai tudósok néhány éve felállítottak az Antarktiszon egy meteorológiai állomást annak reményében, hogy a Vosztoknál magasabban lévő ponton vadonatúj rekordot mérnek majd, ám ez nem sikerült nekik, mindössze mínusz 82,5 fokot tudtak regisztrálni, szovjet győzelemre áll tehát ez a nagyon hideg háború, ők csípték el a más kontinenseket érintő, lakott területen valaha tapasztalt legdermesztőbb pillanatot is, Ojmjakon a falu neve, nyolcszáz helyi lakos fázott nagyon 1933 februárjában egy mínusz 71,2 Celsius-fokos februári hajnalon. Itt alakult ki a legnagyobb hőmérsékleti ingadozás is, 109,2 fokkal, felfoghatatlan különbség, ugyanakkor „minden időkről” kár lenne beszélnünk, száz éve mérnek mindössze, ki tudja, évszázadokkal korábban hol mi hány fokon történt.

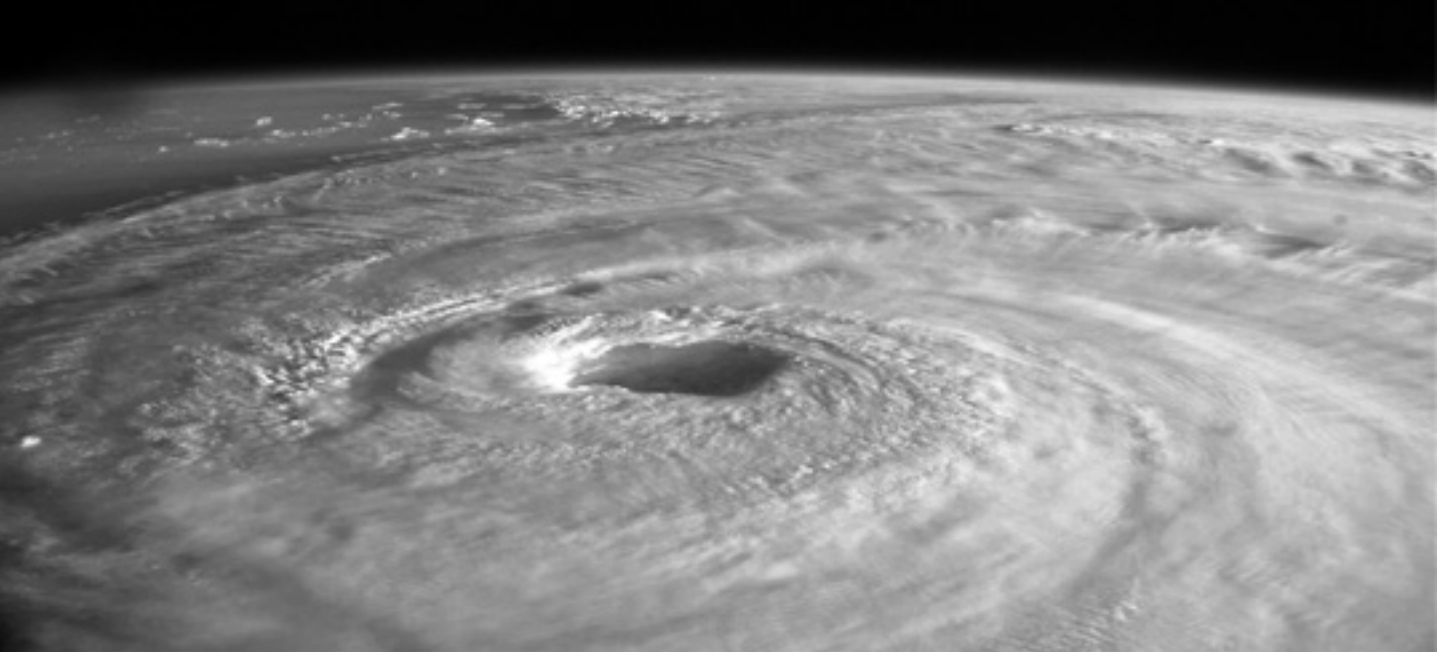
Napról napra nőtt az érdeklődés a gyerekek körében is a téma iránt, ha özvegy Latinné most lenne általános iskolás, vélhetően nem csillagászsakkörbe iratkozna be, hanem meteorológiaiba, kérdés, indult-e ilyen akár régen, akár most, inkább nem, mint igen, de akadna ezen kívül egyéb, komoly dilemmát generáló probléma is: mintha e téren hiányoznának a példaképek, sehol egy Gagarin léptékű úttörő, egyetlen önfeláldozó fagyott hóst sem lehet felmutatni, aki személyesen vitte előre a tudomány ügyét vagy mentette meg az emberiséget, ilyesmi nélkül viszont nehéz közel kerülni a kamaszszívekhez.

Egy idő után elszabadult az áradat, megállás nélkül zubogtak a médiából statisztikai adatok, fotók és videók, pusztító hurrikánok és tornádók képei kerültek a címlapokra, a nagy hidegek mellett hőségriadók borzalmai is egyre sűrűbben elevenedtek meg a hasábokon, aztán új fejleményként, mert mindig tovább kell lépni valamivel, tanúk szólaltak meg, túlélők, majdnem-áldozatok, magyarok és külföldiek egyaránt, előtérbe került a természet örök kiszámíthatatlansága és az ember kiszolgáltatottsága, valamint a kettő összefüggésrendszere, titkok, rejtélyek, veszélyek, mindezek természetesen a szél kapcsán, bár érdemi információk híján továbbra is arról esett a legkevesebb szó.

Márpedig változatlanul hol viharos erővel tombolt, hol elállt, nagy erővel dolgozott és pihent meg, gyors egymásutánban váltakoztatta létét és nemlétét, egyre fokozódó szélsőséggel, már ami a fúvásrészt illeti, mert a nulla az nulla volt mindig, nem lett nullább.

Budapest és környéke volt a legsúlyosabban érintett. Bár az ország egész területén érzékelték a vad lökéseket és a hirtelen leállásokat, csak a fővárosban és vonzáskörzetében durvult kritikussá a helyzet. A sajtót és a televíziót mégis, makacsul a múlt eseményei, elsősorban a szokásos árvíz–belvíz–aszály szentháromság érdekelte, ezek voltak az aktualitást tökéletes mértékben nélkülöző slágertémák, valószínűleg róluk gyűlt össze a legtöbb konzervanyag. Ennél azonban izgalmasabb témákra vágott a közönség, a média előjött hát a Bermuda-háromszög összes vélt vagy valós időjárási vonatkozásával, nem sokkal később a Loch Ness-i szörny is felbukkant, nem valóságosan, csak ahogy szokott, a sajtóban, ezúttal a magyarban. A meteorológusok viszont nemigen tudtak mit kezdeni az aktuális jelenséggel, illetőleg az általa generált helyzettel, részint, mert nem találtak kivetnivalót benne, részint, mert úgy gondolták, előbb-utóbb helyreáll a rend.

Történetek természetesen hazai és világpolitikai érdekességek, a mindennapokban mégis a szél volt az abszolút főszereplő, azóta is az, az időjárásról beszélgetnek az emberek; a vilamoson például, amelyen a levélgyűjtő utazott – mielőtt és miután nem volt ott a csöves –, és a kórházban is a mai hajnalon, amikor szerelem szövődött az ifjú orvos és az asszisztenslány között, a teázóban és az iskolában szintén, bár utóbbiról Aszfalt Harlequin mit sem tudott, neki ettől a tanévtől nem kellett bejárnia. Az anyát és festőlányát nem ez foglalkoztatta elsősorban, ahogy a levélgyűjtőt és a fiatal szerelmeseket sem, az eperfa alatt gyülekezők országos szinten kivételt képeztek, azon kevesek közé tartoztak, akiknek ennél több kell ahhoz, hogy kilássanak a fejükből, másfelől, és ez a jó oldala a dolognak, az átlagnál kevésbé pánikérezékenyek.

November derekán úgy tűnt, igazuk lesz a taktikus, kiváráó meteorológusoknak, minden előzmény nélkül csillapodni kezdett a szél, sokat sütött a nap, többet, mint amennyit az év ezen szakaszában szokott, ez ugyan újabb eltérést jelentett a megszokottaktól, de nem tűnt annyira szélsőségesen érdekesnek, utólag már a szél se, jött és elmúlt, mi volt ez, semmi, a természet ártalmatlan vicce, elégnék bizonyult néhány nap ahhoz, hogy elefejtődjenek a történetek.

Egy héttel később kezdődött minden előlről, a korábbinál még erőteljesebb mértékben.

Mint mindenhez, ehhez is hozzá lehetett szokni, ismeretes a globális felmelegedés problematikája, tudja és elfogadja mindenki, ez van, ez lesz, az ember alkalmazkodik, a szél ráadásul nem egy pestis, ha fúj, hát fúj, megváltoztak a körülmények valami miatt, ennyi az egész, jobban fel kell öltözni, a kisebb tárgyakat esetleg érdemes rögzíteni, túlélhető ez akkor is, ha így marad, némi furcsaság volt azért, egy lényeges megmagyarázatlanosság: speciálisan magyar jelenségről volt szó, sem közel, sem távol nem változott meg semmi, kizárólag a Kárpát-medence közepén, Budapest epicentrummal, kiválasztottnak érezheti magát minden magyar ember, büszkeség ez, bár az nem dőlt még el, jó vagy rossz végkicsengése lesz a dolognak.

Minimális szünet sincs most már napok óta, gyakorlatilag folyamatosan fúj a szél, van valami alapmozgás, arra erősítenek rá az egyre sűrűbben, néha percenként érkező rohamok, készülődés moraja érződik, furcsa energiák mozgolódnak, mint amikor visszafognak egy bikát vagy egy lovat a karámból kitörés, illetőleg a rajt előtt, hagyják megindulni picit, aztán visszarántják, mi lesz ebből, lehet az évszázad vihara, de lehet semmi, benne van ennek a lehetősége is, az elhalásé, a szél megszűnéséé, ez lenne a megnyugtatóbb verzió.

Nem kevesen vannak az első lehetőségre gyanakvók, megjelentek a sokkoló jóslatok, számítógépes modellezéssel készült beszámolókat láthattak például a tévénezők a Naprendszer egyik legrejtélyesebb felszíni alakzatáról, a Jupiter Nagy Vörös Foltjáról, felkavarta a kedélyeket, mert megmagyarázhatatlan, mint a mi szelünk, a Földnél két és félszer nagyobb területen vihar dúl évszázadok óta a bolygó légkörében, rég meg kellett volna szünnie a gá-

zok és a folyadékok áramlási dinamikájának szabályai szerint, mi lesz, ha így járunk mi is, ha nem is az egész Föld, de Magyarország, a meteorológusok szerint kevéssé valószínű, de hát mit tudnak ők, semmit, amit mégis, azt is csak utólag.

Nyugtatgatnak, napjában többször, a híradások velük kezdődnek és végződnek, eljött az ő idejük, jól csinálják egyébként, amennyiben higgadtak, szimpatikusak, sokat mosolyognak, mintha uralnák a helyzetet, hosszabb távú előrejelzéseket tanulmányoznak, ezek eredményeit szépen, emberi nyelven, leegyszerűsítve ismertetik; kétségbeejtő extremitásról, készülődő katasztrófáról nem tudnak beszámolni, emellett szünet nélkül keresik a pozitívumokat, van azokból is, nagy előny például a levegő minőségének javulása.

Mióta méréseket végeznek, még soha nem volt ennyire kevéssé szennyezett az ország légtere, a szél megállás nélkül söpri ki a rossz anyagokat, lám, még jól is kijöhetünk ebből, mi leszünk a világ legtisztább országa. Nem elhanyagolható szempont viszont a természet emberi természetre gyakorolt hatása, felerősítheti a szorongásra való hajlamot például, főként ezen a trauma sújtotta tájékon, a bizonytalanságot nem bírja jól mindenki, vannak idegrendszerek, amelyek megsínylenek ennél kisebb változásokat is, az a legkevésbébb mostanság, hogy rengetegen panaszkodnak egésznapos fejfájásra, koncentrációhiányra, korábban elképzelhetetlen mennyiségben fogy az aszpirinkészlet, akadnak országrészek, ahol hiánycikk egy ideje.

Nem segítenek a közhangulaton az internetes viharposztok sem, a természet valahol mindig tumbol, a napokban szívzaggató fénykép járta be a világhálós hírportálokat, esernyőt tart a kezében egy nő a háza romjain, miután tájfun söpört végig lakóhelye közelében, több mint egymillió otthont rombolt le és majdnem ötezer emberéletet követelt, még az is lehet, hogy ezek visszafogott becslések. A környéken élő millióknak a segítségnyújtások jelentik az egyetlen esélyt, önerőből nem tudják átvészelni ezt a helyzetet, szerencsére messze vannak tőlünk, ilyen erőfelé nem fordulhatna elő, az ott nem Európa, ez meg igen, itt bármi nem történhet meg csak úgy, főként a kontinens közepén, ahol élünk jó ezer éve, mi védve vagyunk, ezzel biztatnak időjárási szakemberek, kutatók, és újabban, leglassabban reagálva ugyan, de azonnal a fontoskodási sor élére ugorva, a politikusok.

A felfokozott, ideges közhangulat miatt a lehető legrosszabbkor jelentették be, hogy amerikai és európai csillagászok megfigyelték az eddig észlelt legfényesebb kozmikus robbanást, az ilyen típusú tudományos hírek általában kevés figyelmet keltenek, ettől sem rendült volna meg senki, ha hozzá nem teszik: a felfedezés segíthet megérteni, hogyan alakulnak ki és mennyire fenyegetik a Földet az ehhez hasonló űrbeli események.

Az említett gammakitörés egy viszonylag közeli csillagrendszerben történt, rendkívüli fényességet pillantottak meg a kutatók, *valódi szörnyeteget*, szólt az írásbeli beszámoló, az eredeti, amely néhány héttel korábban a *Science* című tudományos lap publikációjában jelent meg, a magyar sajtó mostanra vette át, facebookon azonnal rengetegen osztották meg a hírt, a közszolgálati televízió ma délután műsort készített róla, javítva némileg siralmas

nézettségi adatain. *Ilyen robbanás akkor megy végbe, amikor egy Napnál nagyobb tömegű csillag elpusztul, és fekete lyukká omlik össze, magyarázta a kamerának a behívott asztrofizikus, izgalomra nincs ok, semmivel nem fogunk összeütközni, és ami még fontosabb: ez a szélről független dolog, nincs köze hozzá.*

A riporter tréfálkozott, *mindennek lehet mindenhez köze, vagy ez butaság?*, kérdezte mosolyogva, *igen*, mondta a kutató, *vagyis nem, de a szélhez ennek semmi, ez biztos.* A riporter újra nekifutott, *mi történne, ha mégis ütköznénk valamivel, mármint a Föld, a szél elfelejtődött kicsit, ismét a robbanásról szólt a diskurzus, biztató bólogatásokkal, felhúzott szemöldökkel várta a kérdező a választ, nem ütközünk*, jött a felelet, de aztán a hosszú pálcával hadonászó szakember belezavarodott mondanójába.

Miközben ismertette a részleteket, eltévedt a magyarázás-jóslás-valószínűségszámítás veszes rétegeiben, s bár nem kapott kérdést, visszatért az esetleges ütközés lehetőségére. A mélykék égboltot ábrázoló táblára mutatva magyarázott, *a kibocsátott, nagy energiájú sugarak a fény sebességével száguldanak az űrön át, ha a robbanás eltalálna egy bolygót, mondjuk a Földet, nem találja el, de ha mégis így történne, a Föld abban a pillanatban elveszítené a légkörét, semmi nem maradna belőle, csak parázsló hamu, ha ez történne, ha egy igazán fenyegető gammakitörés valósulna meg, annak a jeleit talán észrevennénk, de ha felénk jönnek a sugarak, tehetetlenek lennénk*, darálta a végtelen hosszúságú mondatot, érezte, hogy felesleges volt, pánikot kelthet, ezért tovább folytatta, *a szél nem fújna jobban az ütközéstől se*, ezt sikerült mondania, itt fejezte be, mosolygott a riporter, mosolygott ő is, immár kevésbé felszabadultan, mint a monológja előtt.

Szó esett még az úgynevezett utóragyogásról, a szép szó kapcsán elkedélyeskedtek az adás végéig, aztán lecsengették magukat, kedvesen búcsúztak, de *ez a tehetetlenek lennénk* valahogy benne maradt a levegőben.

Latin Orsolya szeretett műtermében követte figyelemmel az adást, munkahelye egyben a lakása is, a festékeit rendezgette, arra koncentrált elsősorban, ezért csak halványan kúsztak be agyába az információk, annyi minden tűnt fontosabbnak, mindenekelőtt a nyírfakompozíció, a hozzá használandó színek árnyalata, aztán az anyja, aki nemsokára visszatér magányos sétájából, Aszfalt Harlequin is megoldatlan ügy, vele vajon mi lesz, megrebben benne valami, ha rágondol, elég mélyen, mégsem biztos semmiben, főleg magában, nem annyira fiatal pedig, ismerhetné jobban a saját érzéseit.

Az élete, úgy, ahogy van, az a legnagyobb dilemma, hogy azzal mi lesz, az egészszel, talán tényleg szállnia kéne férfiról férfira, ahogy az anyja tanácsolja, vagy nőket kellene festenie sok pénzért, esetleg elmenni álmái Máltájára, nyitva vannak az ablakok, most vágja be a huzat a legnagyobbat, az üveg majdnem kitörik, megússza, de valahol a házban egy másik nem, Orsolya megriad a csörömpöléstől, nem megérző típus, de most nem tetszik neki valami, becsukja az összes nyílászárót, kikapcsolja a tévét, erősebbre szorítja a kupakokat a festékes tubusokon, ez utóbbi felesleges dolog, mindegy, megtette, lehuppan egy székre, nagyokat ver a szíve, elfáradt most a sok mindentől, ami benne van, a legjobb lesz ülni egy kicsit.

Nincs Bacardi otthon, pedig szokott, Orsolya sóhajt egy nagyobbat, nem csak ezért, főleg mégis emiatt, jólesne egy korty vagy kettő a zsongító, lágyan tortot kapargató, mindig megnyugtató, mély ízből, az egyetlen ital, amely le tudja higgasztani őt, amikor baj van, vagy amikor nagyon árvának érzi magát. Másik kedvence a grog, az meg feldobja, ha arra van szüksége, olyan is előfordul, sajnos kiszereelt változatban nem kapható, készíteni kell, alig csinálják valahol, jól meg végképp csak néhány helyen, ebből a szempontból szerencsésnek mondható, mert többször árvul el, mint ahányszor feldobódni vágyódik, a grognál gyakrabban mutatkozik igény Bacardira, márpedig ahhoz mégiscsak könnyebb hozzájutni.

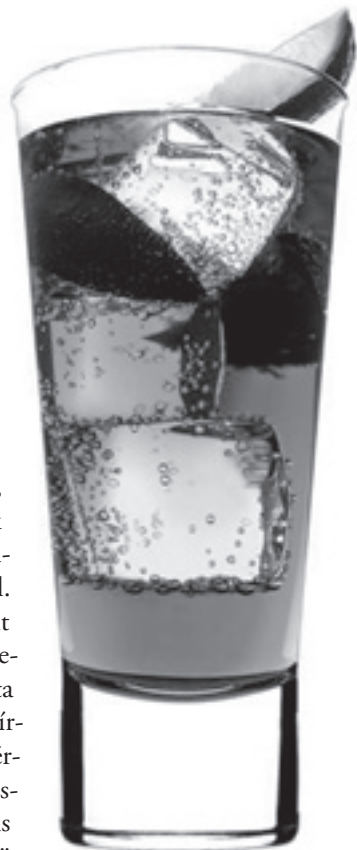
A legtöbb ismerőse, akit megfertőzött a márka szeretetével, kólával issza, ami nyilvánvalóan ízléstelen, rossz szokás, nemcsak bosszantja, fel is háborítja őt, Harlequin másokhoz hasonlóan szintén próbálkozott ezzel az ostobasággal, mindjárt első alkalommal. Szó nélkül két Pepsit rendelt, mutatva mintegy, mennyire tudja, mit illik a Bacardi mellé fogyasztani, sőt, nem is mellé, hanem egybeöntve vele, ami még súlyosabb tévedés, szórakozott arccal hajtotta végre a mixelést, ezt javasolta Orsolyának is, aki azonban nem bírja a keveredéseket, semmiféle összeöntést, csak félig viccesen kérte ki magának, inkább komolyan, többször nem fordult elő ilyesmi, Harlequin kólarendeléseitől kezdve elmaradtak, ő maga is kísérő nélkül itta az italt, amelyet egyébként nem kedvel különösebben, de a szerelem az szerelem.

A festőnő feláll, úgy érzi, megnyugodott már, amikor uralja magát alapvetően, akkor ez mindig gyorsan megy, a jelek szerint minden rendben, ital sem kellett, magától csilapodott a szívverés, álldogál pár másodpercig, nincs igazán mit csinálnia, tétovázik, leül megint. Hallja kintről a szelet, ügyesen intézkedett az előbb, így annak jelenleg nincs mit pusztítania, néz ki a világra az ablakon át, legfelső emelet, a fák teteje nem ér fel eddig, tetők sincsenek ebben a magasságban, az eget látja a rohanó felhőkkel most is, mint máskor, egyebet sohasem, madarak nemigen repdesnek ennyi méteren, minek tennék, az élet lejjebb zajlik.

Északi fekvésű a műterem, tökéletes, a legjobb, amit el lehet képzelni, ez volt az álma, valami pont ilyen, egyébként mindenkinek, akinek az a foglalkozása, mint neki, de keveseknek adatik meg, ő tehát szerencsés; egyenletes, visszavert fény érkezik, ideális, igazi csoda egy festő számára, a nagy ablak, a világosság már önmagában *kivételesen elképesztő*, ahogy az édesanyja mondta, hatalmas a belmagasság is, van elég tér, még futkosni is tud, ha úgy hozza a kedve, volt már, hogy úgy hozta, a körülményeken nem múlik a képek minősége.

Kosz mindenhol, ez alap, mintha imidzs lenne minden festő minden műtermében, itt sincs másként, nem imidzs, inkább valami elkerülhetetlenség, erősen festékes a padló, itt-ott tócsaszerű képződmények durvítják a látványt, főleg zöldek és barnák a foltok a mostanában festett képek témája miatt. A terem közepén, a vászon és az ablak között palettának használt hosszú asztal áll, karcos üveglap alatt sorakoznak a festékek, ösztönös tevékenység volt, amikor az előbb rájuk szorította a kupakokat, enélkül se száradnának ki, le voltak zárva, rengeteg árnyalaton suhant át a szeme a mozdulatsor közben, automatikusan siklatta végig a tekintetét rajtuk, van itt minden ultrától ibolyáig. Külön, egy másik lap alatt sorakoznak a kikevert, speciális Orsolya-színek, mögöttük ormótlan befőttesüvegekben ecsetek, van szőrből készült és van műanyag, egy-két mázolóecset is fellelhető, hátterek készítéséhez azok a legjobbak, mellettük hosszú, dupla sorban hígítószerrek, talán az eszközöktől van a helynek némileg orvosi szoba jellege.

Szép rendben állnak egymás mellett és mögött, nem úgy a munkaruhák: az egyik sarokban póló és koszlott nadrág hever, utóbbin megkövült, mindenféle színű festék, a póló tisztább, mégis szemét már, a nadrág még nem. Olyan, mintha egy sebész köpenye vörösle-

ne a vértől, bár mégse teljesen, a rendtelenség és a piszok itt semmi negatív konnotációval nem bír. A szétszórt ruhák látványa se nem imidzs, se nem szükségszerűség, a festőnő legutóbbi diühének mementója csupán, nem sikerült valami, idegesen hagyta ott az alkotói tévutat, elépett a vászontól, lecsapta az ecsetet és levetkőzött, amilyen gyorsan tudott, megszabadult a pólótól és a nadrágtól, mintha azok tehetnének a kudarcról, csoda, hogy a vászon megúsza, nem tépte le, pedig ilyen előfordult nemegyszer, ezúttal megmenekült a kép, semmi komoly baj nincs vele, ki lehet javítani, töröl majd, eltüntet, onnan folytatja tovább, ahol elakadt.

Állva dolgozik, amikor dolgozik, közben zenét hallgat, főleg Schubertet, esetleg igényesnek érzett könnyűséget, a Dire Straitset például szereti, jó munkazene, a kedvétől függ a választás, nem a kép tárgyától, nincs rendszer benne, nem vett észre arra utaló jeleket, hogy bizonyos stílusú muzsika bizonyos hangulatokat segítene életre kelteni. A lényeg a hangerő, abból viszont nem enged, ha dolgozik, ordíttatja a zenét, szerencsére megfelelő a hangszigetelés, arra sem lehet panasza, egyébként sincs szomszédja, se alatta nem laknak, se mellette, el van szeparálva a világtól. Nem akar kiszakadni belőle, amikor fest, nem erről van szó, a zene sem emiatt szól, a mobilját például nem kapcsolja ki munka közben, más kérdés, hogy ezt néhányszor megbánta már, időnként kizökkenti egy-egy hívás, legtöbbször az anyjéé, esetleg az aktuális férfié, mostanában Aszfalt Harlequin keresi gyakran. Ma nem tervezi, ma modellfát néz, Orsolya ezt nem tudja, mégis rá gondol, aztán az anyjára, kibékülnek és rokfortot esznek majd, állítólag attól élnek sokáig a franciák, imádják mindketten, pirítóssal isteni, hátha rengeteg évig itt lesznek még a Földön jó egészségben, ezen ne múljon.

A felfeszített vászon előtt áll, eszébe se jut folytatni a munkát, csak nézi, hol tart, képtelen felidézni, mitől lett annyira ideges a múltkor, miért vágta a nadrágot és a pólót a sarokba, nem indokolt, nincs elrontva a kép, bár nem elégedett a látvánnyal, viszont még el lehet vinni bármilyen irányba, hátrébb lép, ahogy festés közben szokott, sok métert tud hátrálni, van hely, szeret eltávolodni a készülő munkától, benne lenni, de kívül is, mindkettő lényeges, muszáj folyamatosan felmérni az aktuális helyzetet, tudatosan rálátni, akkor működik a kép, ha messziről van hatása.

A legjobban a munka elejét szereti, amikor beleszeret a témába, magát a beleszeretést, akkor még bármi lehet. Először felvázolja, mit szeretne, ha itt lesz a fa, akkor oda kerülnek a felhők, erre kanyarodnak az ágak, lenn avar, kis szellővel meglebbenti a leveleket, nyugatról fúj, a napot odateszi, megvan a napszak is, komoly játék a színkikeverés, de ebben a fázisban a legfontosabb a méretarány megtalálása, a kis rajz és a végeredmény helyes arányát tévedés nélkül kell kiszámolni, ez itt egy 40x60 centis festmény, már eldőlt, túl van a vázlatozáson. Ez még nem a nyírfakompozíció, az távolabbi álom, a következő, az igazi, ez még csak egy magányos almafa, rendelésre készül, ha túllesz rajta, haladéktalanul elkezdi a nyíreket, egyelőre nem megy bele még gondolatban sem, tisztességes festő, az aktuális feladattal foglalkozik.

Nincs fotó az almafáról, nem dokumentálni akar, általában emlékezetből fest, lekatintja a fejében a tárgyat, de az csak alap, attól tér el, ez a legizgalmasabb része az egésznek, a kreatív elhajlás. Itt most az almák színével és formájával akar játszani, szeretné furcsára csinálni a gyümölcsöket, tarkábbak és amorfabbak lesznek a valóságosnál, éppen csak annyira, hogy irreálisnak azért ne tűnjön a befogadó szemében, konkrétan az idős, görbebotos bácsiéban, akiről egyelőre nem tudta még eldönteni, tényleg képet akar vagy csak felszedni őt, gazdag és buta, mindegy, a feladat adott, egyedülállóan érdekes képet fest neki, szeretné, ha megfogalmazhatatlan maradna, mitől az a végeredmény.

Kinn tovább dolgozik a szél, száguldoznak a felhők, ő már nyugodt, apró zavar volt a pár perccel ezelőtti elbizonytalanodás, a lényegét illetően nincs gond, dolgozik, megél a munkájából, folyton szerelmes belé valaki, egyszer talán ő is az lesz, és itt ez a tér, a nagyszerű hely, otthona van a világban, az egyik szobában alszik, a másikban alkot, ebbe még az anyja se tudna belekötni, csak ha nagyon akarna, amit persze nem lehet kizárni, mindig alakulhat úgy. Nem férfiak fizették ki a lakást, ő maga vásárolta meg, igaz, ehhez kellett az örökség, az apja halála után sok pénzt kapott, nem is értette, odaadta a részét az anyja, még abban sem biztos, járt-e neki, miért nem az anyjéé minden, ami az apjéé volt, nem kérdezte.

Több ingatlant sikerült jó áron eladni, megtehették volna korábban is, üresen álltak, de az apja nem akart megválni semmitől, többek között egy horvátországi nyaralót értékesített az özvegy, rögtön a temetés után, Losinj szigeti apartman, közel a tengerhez. A szülei időnként nyaraltak benne, ő összesen kétszer járt ott, az árát viszont megkapta, még egy további lakását is, rendes anya, mi baja van vele tulajdonképpen, néha nem érti, néha azért igen. Amikor festeni kezdett, nem gondolta, hogy ilyen hamar saját műterme lesz, ráadásul olyan, amilyent csak álmodni lehet, kivételesen jó álmokban, *zseniális, fantasztikus, csodálatos*.

Más kezdőkhöz hasonlóan először egy lepusztult gyár épületében kialakított műtermet bérelt magának, a barátnőivel együtt, keveset festettek, sokat buliztak, sznob szalonokba járkáltak, úgy éltek, ahogy anyja sztereotípiái szerint a fiatal festőnők szoktak, aztán megkomolyodott, dolgozni akart, megijedt, nehogy elmenjen az élet, addigra már minden közös volt a barátnőkkel, a festékek, az ecsetek, a vásznak, a férfiak. Kényelmes volt az élt élet, csábított a bennmaradásra, anyagi problémái sem adódtak, mégis egyre kevésbé bírta. A hely tulajdonosa, egy alig negyvenéves, közepesen rosszarcú férfi nem pénzt kért bérleti díjként az ifjú művésznőktől, hanem képeket, meg néha őket, Orsolya inkább festményeket adott, aztán lecsengett ez a divat, a tulajdonosok a válság vége felé pénzt akartak már, nem képeket.

Több évre adták bérbe a műteremmé alakított lakrészeket, egy-egy kisebb művet kértek cserébe havonta, esetleg kéthavonta, a lányok közül ennek csak azok nem örültek felhőtlenül, akikben felötlött, hogy egyszer esetleg még sokat érhetnek az elajándékozott zsenigék, sose lehet tudni, a felvetődés önbizalom és ambíció kérdése elsősorban, márpedig lakótársaiban nem tengett túl sem ez, sem az. Benne igen, legalábbis ami az ambíciót illeti, nem szomorkodott nagyon, amikor a tulajdonos bejelentette, hogy a továbbiakban nem kíván olcsón szert tenni később esetleg értékessé váló gyűjteményre, nem így mondta, célratörően fogalmazott, *mostantól fizetnetek kell, lányok*, többen bájaik bevetésével próbálkoztak, egyesek sikerrel, volt, aki fizetett, Orsolyának szerencséje volt, akkor halt meg az apja, a lehető legjobbkor.

Tragédia volt, de nem akkora, punctortából addigra agresszív állattá változott vissza, neki ugyan sok dolga nem volt vele, számos kilométer választotta el őket egymástól, de majdnem mindent tudott az anyjától, az emlékezetes Csiga-est után volt még egy találko-

zójuk, ennek emléke talán a téma miatt halványult el bennük, nem emlegetik, pedig megtörtént, Orsolya olyan dolgokat hallott akkor, amelyeket legszívesebben azonnal törölt volna az agya, valamennyit törölt is, ami megmaradt alapélményként az estéről, az a hajóska-pitányról elnevezett bár berendezése, az anyja zokogása, és az, hogy finom grogot mértek.

– Nagyon sok izgalmas tendencia van a képzőművészetben, Harlequin – bűgta a kellemtelenül közéről, mohón figyelő tanár fülébe néhány hete ugyanitt, a vászon előtt –, szerintem a legérdekesebbek a galérián kívüli dolgok.

– Mit szeret közülük a legjobban, Orsolya? – kérdezte suttogva Harlequin. – Az installációszerűségeket?

– Én legjobban a land artot szeretem. Tudja, mi az a land art?

Harlequin nem tudta, nézte Orsolyát, mint egy gyerek a karácsonyfát, talán hallotta őt, talán nem, a nő megsajnálta, nem a tudatlansága, hanem a tekintete miatt, most ez ugrik be neki, a vágyakozva figyelő, lépni nem merő férfi, akit megbénít a szerelem, meghatódik, pedig nem szereti az elgyengülést, egy férfi legyen tökös, határozott, vegye le a lábáról, főleg az eszével és a humorával, meg máshogy is, mindenhogy, ilyesmiről soha nem beszélt az anyjával, nem tudhatja, hogy ő is ezt gondolja, azt se tudja, hogy egyetlen embernek volt képes jó szívvel megbocsátani a félszogséget, és ez az ember ugyanaz, Aszfalt Harlequin.

Megcsörren Orsolya mobilja, nem Schubert-hangon, bár majdnem az, Beethoven *Holdfénysonátájának* taktusai, riadtan néz a kijelzőre, mint aki rosszat sejt, őz a háttérképe, azelőtt gazella volt, még korábban antilop, zsákmányállat mindhárom, az őz helyén most az anyja fotója látható, ő hívja, belehallózik, zúgást hall, távoli hangokat, Latinné próbál mondani valamit, semmit nem ért belőle, közben az ablakon át látja, milyen rettenetes erővel kezd zuhogni az eső, egyik pillanatról a másikra, máris függőnyt képez, szürke sűrűséget lát, mást nem, a zaj a telefonban szélzúgás lehet, orkán készülődött tehát, ez akart kitörni, ki is tört, honnan hívhatja az anyja, hogy jut eszébe telefonálni, miért nem húzódik be valami védett zugba, valószínűleg nem egy pusztá közepén sétálgat, bár róla bármi elképzelhető.

Orsolya biztonságos hely keresését javasolná neki, de ez egyrészt felesleges tanács lenne, másrészt a kapcsolat megszakad, nem aggódott ennyire még soha a szülőanyjáért, rossz ér-

zése van, megint, visszatér a kellemetlen, súlyos teher, skandináv fények érkeznek kintről, lapos beesési szög, hosszú árnyék, belül is annyi minden zavaros, furcsa híreket hall napok óta a tévéből, plusz a személyes elveszethez vezető, sok így egyszerre, sok a rossz, a természet tombol, de a lelke sincs rendben, a kinti helyzet az aggasztóbb, valami mintha utat nyitott volna valaminek, aminek nem lett volna szabad, kitarult egy kapu, ez itt Budapest, az ő kedves városa, nem történhet semmi baj, de nem szokványos eső, ami esik, ezt hívják ítéletidőnek, kérdés, mi az ítélet, nem is szürke, inkább fekete az ég, Orsolya az ablakhoz lép, lenéz.

Hatalmas fák tekeredtek ki a helyükről, mozdíthatatlannak tetsző monstrumok, kető is fekszik a sarkon, pillanatok alatt szenvedhették el a halálos balesetet, facsart tagokkal hevernek, gyalazza őket a víz, nehezen kivehető, mi történik, néhányan futnak, menekülnek, szakadt esernyőket szaggat, repít a szél, vörös hajú nő fekszik a földön, eltalálta valami, vagy ledöntötte lábáról a vihar, egy férfi odalép, felállítaná, aztán csak arrébb húzza, cserepek zuhannak az aszfaltra, oda, ahol a nő az előbb feküdt, Orsolya az anyjára gondol, ugye biztonságban van, nincs; a Margitszigeten még súlyosabb a helyzet, az eperfa a közelében tartózkodók egyetlen menedéke, Aszfalt Harlequin továbbra sincs magánál, a fia már nem szólógatja őt, azt az előbb tette, a vihar zaja miatt meg se hallaná az apja, akkor se, ha magánál lenne, Misi a vízszintes törzs elé húzza a testét, ráborul, ne verje annyira az eső, él-e egyáltalán, egyelőre kideríthetetlen, Juli Misi kezét keresi, ez most nem jó ötlet, a levélgyűjtő özvegy Latin Ferencné tartja, el ne essen, a nő a telefonját teszi vissza a táskájába, még nem ismerte fel régi szerelmét, két vastag törzs között próbál kapaszkodót találni, ritkás a fa, alig van lombja, bizonyára okosabb lenne védettebb helyet keresni, de esélyük sincs mozdulni, és a lelkük mélyén mindannyian azt érzik, nincs jobb megoldás az eperfánál, százezer kéne belőle, hogy megvédjék a világot, százezer eperfa, kapaszkodnak, amibe tudnak, és tudnak, mindenkinek jut valami vagy valaki, rettegve szorítják az ágakat és egymást, a lány a fiút, a fiú az apját, Waldbrand Rezső a levegőért kapkodó Mayer Viktóriát, akit most mégis ledönt egy fuvallat, rázuhan Aszfalt tanár úrra, az ég egyet sem dördült még, érdekes, se dörgés, se villámlás, másféle eső ez, nem olyan, amilyen esni szokott, évezredekig is eltarthat.

■ ■ ■

■ [REDACTED]

Egressy Zoltán (Budapest, 1967): drámaíró, író, költő. Legutóbbi kötete a Kalligramnál: *Majd kiszélezte* (2013). Új könyve, melyből az itt közölt részlet is származik, az idei könyvhétre jelenik meg a Kalligramnál.

Amikor 6:3-ra kikaptunk az angoloktól

(Ezt a verset Zságot András írta Grosics Gyula álnéven)

Én egy másik Grosics Gyula vagyok.
Nekem hat gólt lőttek az angolok.
Csúszós, hideg ősz, 6:3-ra nyertek az angolok.
Én egy másik Grosics Gyula vagyok.

A Wembley stadionban pattogott a labda,
A nézők ámulva figyelték a játékot.
Mindenki az angoloknak szurkolt,
Nem csoda, hogy kikaptunk 6:3-ra.

Lőhettünk volna még két gólt a végén,
De úgyis kikaptunk volna,
Az angolok azt hitték, hogy mi fogunk nyerni,
Én is ebben reménykedtem a csapattal.

A fákról már minden levél lehullt,
Angliában szorgalmasan dolgoztak a taxisok,
Arról beszélgettünk,
Elmegyünk egy moziba, utána vacsorázunk csak.

Mindig eszembe jut az a hat gól,
Csak a villamoson ne ismernének fel,
Ha nem játszunk, ha mi nyerünk,
Nem robban ki a harmadik, a negyedik világháború sem.

Soha nem megyek már az angolokhoz,
Ők se jönnek beszélgetni, örülnek a győzelemnek,
Elgondolkozom, ha idegen városban járok,
Vajon kik ezek a népek itt körülöttem?

Mogorvák rohannak, nem hallom őket,
Az egyik barna kabátot visel, a másik feketét,
Szomorúak és mogorvák, mondtam már,
Melyikük kapott hét és nyolc gólt az angoloktól?

Ó, ismeretlen Grosics Gyulák,
Én is Grosics Gyula vagyok, ne féljetek tőlem,
Nekem hat gólt lőttek, nektek hetet vagy nyolcat,
Csak sétálunk vasárnap a tereken.

■ **Zságot András** (Székesfehérvár, 1971) író. A JATE-n jogi diplomát szerzett, kötete: *Bábonymegyér* (Kortárs, 2000).

Giccs-motívum az állatkertben

Emberfejjel játszadozó
tigrisek a kifutóban.

A gondozó túl korán
nyitotta ki az elválasztó rácsot.

Zöld kezeslábast viselő
teste most gondtalan hever.

Vér szinte nincs is.

A két nagy macska
egymásnak gurigázza
a szőke fejet.

Az arcon meglepett
grimasz. Ha épp
arra fordítják, a fényképező
látogatókra kacsint.

Fejek

Tehetségtelen uborkafejűek
udvartartásával veszi körül
magát a tehetséges karalábéfejű.
Levest kéne főzni a szemtelenségükből.
A tehetséges olyan magabiztos,
amire nem hatalmaz föl
a tehetség, csak a karalábéfej.
Visszasírnám a fafejűeket,
a dobozfejűeket? Dehogy!
Megvannak ők, és együtt szolgálják
az üresfejűekkel a karalábé-,
a zeller- és a céklafejűeket.
Ehhez csak a tökfek nem asszisztálnak,
kivájták őket, gyertyát tettek
beljük, és most az ablakból
riogatják a járókelőket.

Kalauzhalak

A kipihenetlen, kialvatlan
fáradtságot ugyanúgy
lenyomjuk a tudat alá,
mint a kudarcot vagy a sikert.
Ma több mint 10 órát
aludtam újra és újra felriadva.
Egyik álmomban a kutyánk
szőre izzott fel, mint a parázs.
Hová kerül a fáradtság,
amit nem tudunk kiüríteni?
A csontjainkban van
egy szemétlerakó? Ma
onnan is elhordtam valamit
végtelennek tűnő alvásomban.
Ebből a fáradtságtartalékból élnek
belső ellenségeim: a bizonytalanság,
az öregedés, az ügyetlenség,
a feledékenység. Én se
vagyok egyedül, akár
kalauzhalai közt a cápa.

Szemgödör

A világ üres szemébe
nézek. És a világ üres
szeme visszanéz rám.
Csak egy szemgödör.
Egy kráter. Egy eltűnt
bolygó felfénylő helye.
Kiégett csillag maradék
vasmagja. Az őstrobbanás
lerágott csutkája, mely
még itt kering velünk.
Bennünk. A magház
szűk barlangja. Lélekrés.
Hasadék az úrbársonyon.
Lefutó szem egy harisnyán
meteoresőben. Letört
cipősarok a vizes járdán.

Jézus népszerű

- 1 Jézus gyógyított.
Nem szérummal,
nem érvágással.
Megértette azt, aki
megértésre szorul.
Embernek vette,
akiben csak egy élő
tárgyat láttak.
- 2 És a béna járni
kezdett, a néma beszélni.
- 3 Ezért hallgatták olyan
szívesen. Tódultak
hozzá a betegek,
formátlanok, sértettek és sértők.
- 4 Ő a bajt bajnak, a jót
jónak mondta, és ezzel
csodát tett.
- 5 Felnyílt az emberek
szeme az állati és szolgai alvásból.
Most mitévők legyünk,
kérdézték. Hiszen
mi szabadok vagyunk!

Meghatározás- hinta

- 1 Az ember emberré vált majom,
a kutya emberré vált farkas.
- 2 A búza emberré vált fű,
a város emberré vált sivatag.
- 3 A szemét tárggyá vált tudatalatti.
- 4 Az ember állattá vált lélek,
majommá vált isten.
- 5 Az Isten emberré vált semmi,
az ördög emberré vált valami.
- 6 A macska emberen élősködő
hiúz, a majom az ügyesebb
ember, aki megőrizte függetlenségét.
- 7 A függetlenség emberré vált
magány. A szabadság
emberré vált létezés.

Vörös István (1964): verset, prózát,
drámát, tanulmányokat és műfordí-
tást publikál, a PPKE BTK docense,
több mint 20 kötete jelent meg eddig.

Holtak és halottak

Kóczyán ugyan Pozsonyban született, de mivel aztán egyszer vőlegény lett, követte a menyasszonyát egy falusias kisvárosba, ahol minden második fán egy gerle fészkelte, és minden ötödik házban vénkisasszonyok vagy agglegények laktak. Egy melankolikus agglegényhez kerültek albérletbe, aki a „jó napot”-okon vagy a „jó estét”-eken túl jókat hallgatott és időnként a legfrissebb slágereket dúdolta el meglehetősen hamisan. Kóczyánék éppen akkor érkeztek a kisvárosba, amikor a hatvanas évek lejártak, és kezdődtek a hetvenesek. Sok tekintetben nem éppen vidáman. Számos orvosnak, mérnöknek, tanárnak meggyűlt a baja a hatóságokkal, és ha nem voltak kellően furfangosak, egykettőre az utcán találták magukat. 1970 a nagy tisztogatások éve volt, a kevesek elindultak meredeken a lejtőn fölfelé, a többség pedig elindult a lejtőn lefelé. Hirtelen sok lett a kéregető, mint megáradt patakban a víz. A kéregetési időszak egy vagy másfél évig tartott, aztán a megáradt patak visszatért a medrébe.

A kéregetők azonban nem voltak koldusok. A szocializmus eltávolította a koldusokat mint nem kívánatos elemeket a társadalomból, helyükbe, különösen 68 után, a kéregetők számát növelte. 1970-ig igen nagy számot ért el a kéregetők „klubja”. Mert valami ilyemi is létezett, csak nem volt megnevezve. Kóczyán fiatal ügyvéd volt, és nem voltak rövid múltjában fekete foltok. Apolitikus volt. Medveczky úr helyébe jött, mert Medveczky úr túlságosan elkötelezte magát rossz irányba. Pontosabban Medveczky úr három évvel ezelőtt jó irányba kötelezte el magát, de azóta az „irányban” változás történt, Medveczky pedig urat kizárták az ügyvédi kamarából, és kirúgták az állásából. A fene egye meg ezt az elkötelezettséget, gondolta Medveczky, de már későn.

Kóczyán némi lelkiismeret-furdalást érzett Medveczky úr sajnálatos balesete miatt, és meglátogatta. Meglátogatta és elbeszélgetett vele. Medveczky ősz haja a homlokába hullott, és keservesen panaszkodott az emberek irigysége és fukarsága miatt.

– Nem tudsz adni egy húszast – kérdezte, amikor kivezette Kóczyánt a kertés ház kapujáig. – Egyelőre nincs állásom, de ha jól tudom, a jövő hónapban már lesz. A jövő hónapban megadom.

Kóczyánnak volt húszasa, de nagyvonalú volt, ötvenest adott. Medveczky nem tudta, hogy káprázik-e a szeme. Nagyobb hálával nem köszönte volna meg még az ördögnek sem, bár Kóczyán egyáltalán nem hasonlított az ördöghöz. Szép szőke haja volt és lány vonásai. De az ügynek is folytatása lett. Medveczky fűtői állást kapott, abból pedig nehéz megélni, főleg, ha gyerekei is vannak, mint Medveczkynek. Tizenhárom és tizenegy éves lánya

volt, és még messze volt az érettségi. Kóczián az ötvenest minden hónapban eljuttatta az idősebb jogásznak, bár egyre nehezebb szívvel adta oda, és utólag már szidta magát, hogy ötvenest adott, megelégedhetett volna a húszassal is. De ugyanakkor büszke is volt, nem volt kedve az ötvenesnél alább menni. A falusias kisvárosban gyorsabban terjed a hír, mint az interneten. Nem vitte rá az ördög, hogy fukarnak nevezzék.

De más tapasztalatlan fiatal emberek is pórul jártak. A városban, 1970-ben, egyre másra bocsátották el a kompromittált embereket, vagy akit annak tartottak, vagy akit följelentettek, és nem volt az az ügyvéd, aki odaálljon a hátuk mögé. Kóczián előtt megnyílt a perspektíva. Egyhamar sikeres jogász lett. Letelepedett a városban, az egy-két évből, melyet amúgy száműzetésnek tekintett, fokozatosan otthont varázsolt maga köré. Utóbb belépett a pártba, mert kötelességének érezte, noha sosem volt marxista, meg nem is követelték tőle – fő az, hogy a pártban legyen. Medveczky és a többi medveczkyk örökre kiesetek a hatalom kegyeiből, noha nagy bajuk nem történt. Előbb-utóbb találtak valamilyen állást, vagy pedig, a kevesebbje, elköltözött, magyarán máshol próbálták szerencsét – nem sok sikerrel. Akik meg, kevesen, külföldre mentek, elnyelte őket a föld. Egy-két év múltán a bélyeg, amit eleinte büszkén viseltek, rájuk száradt, és égette a testüket, mint a középkori prostituáltakét a szégyenbélyeg. Másfél-két éven belül a társadalom helyet csinált nekik a legalsóbb, legmegvetettebb helyeken. Nem kerültek börtönbe, csupán az egészségesnek látszó ember – és ki nem akart egészségesnek látszani – lenézte őket.

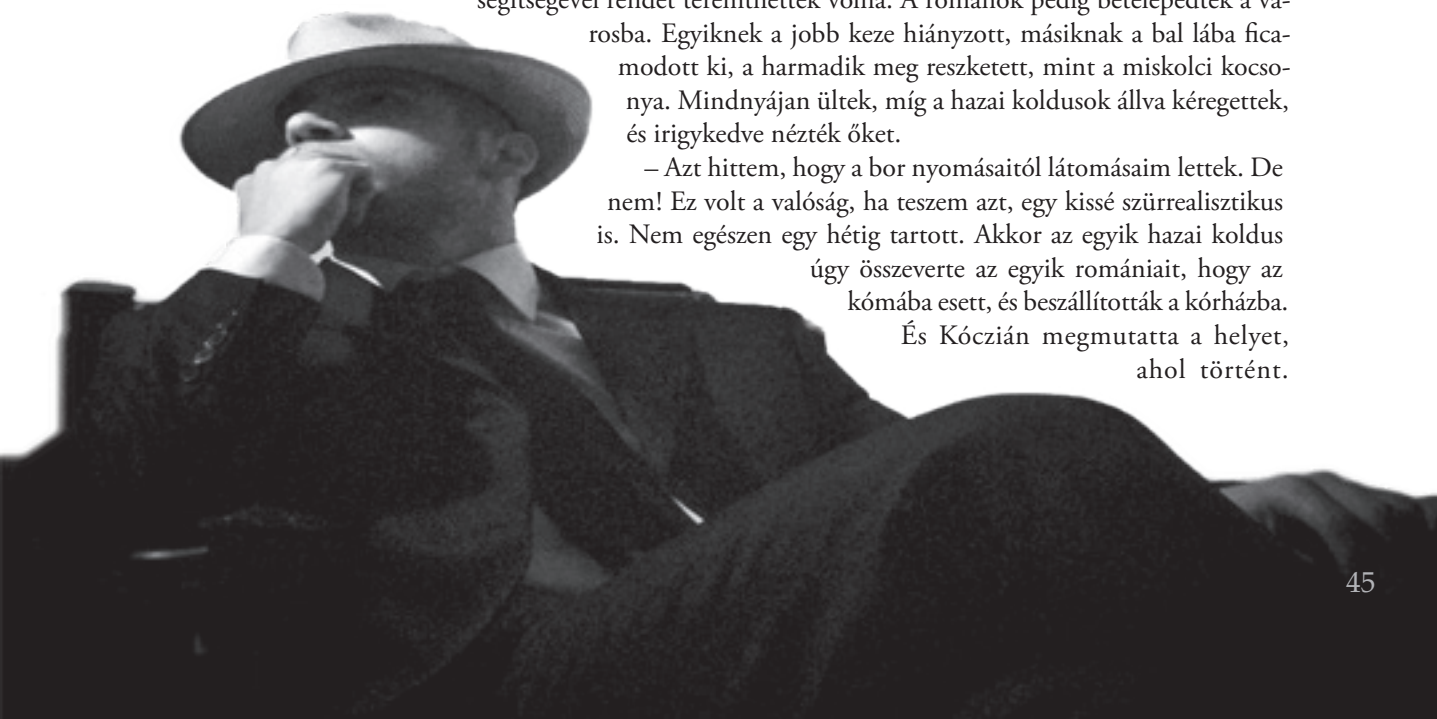
Kócziánnak is megszűnt a lelkiismeret-furdalása, bár ez egy kicsit tovább tartott, mint az emberek többségéé, akik még Kócziánnal is egészségesebbek volt, mondhatni, már-már kicsattantak az egészségtől. A falusias kisvárosban a rendszerváltásra ő vált az első számú ügyvéddé. Aztán összeomlott, miként a kártyavár, bár ennek semmi köze nem volt a rendszerváltáshoz. A felesége elhagyta, a fiatalabb lánya beperelte, ő pedig inni kezdett, előbb bort, utóbb pálinkát. Infarktust kapott, leszázalékolták és nyugdíjba küldték, mire megint inni kezdett, de már nem whiskyt, hanem harmadosztályú pálinkát. Ő mesélte nekem a következő történetet, amikor egy időre hazatértem.

A rendszerváltás után három vagy négy évvel egyik napról a másikra egy csomó cigány lepte el a várost. Hogy honnan jöttek, legföljebb sejteni lehetett, mert nem beszéltek sem magyarul, sem szlovákul, ellenben románul igen, mintha egy szélvihar elfújta volna Romániát, és egyenesen ide fújta volna őket, majdhogynem ezer kilométerre a román határtól. Igencsak nagyot néztek az emberek, mondta Kóczián, mivel a városban nem változott semmi sem, viszont a fele román lett. Egy világlátott uraság azt mondta: Dél-Romániából vannak, ott igen nehéz az élet, pláne, ha koldus az ember. Ültek a kávéház bejáratánál, ültek a katolikus, református és evangélikus templomnál, ültek a betegsegélyzőnél, ültek minden harmadik vagy negyedik középületnél, és a város nem tett semmit, a várost, úgy látszik, úgy lefizették, hogy hiába tiltakoztak az ellenzékiek, nem volt semmi haszna. A rendszerváltás utáni káosz uralkodott a városban, nem voltak rendszabályok, amelyek

segítségével rendet teremthettek volna. A románok pedig betelepedtek a városba. Egyiknek a jobb keze hiányzott, másoknak a bal lába ficamodott ki, a harmadik meg reszketett, mint a miskolci kocsonya. Mindnyájan ültek, míg a hazai koldusok állva kéregettek, és irigykedve nézték őket.

– Azt hittem, hogy a bor nyomásaitól látomásaim lettek. De nem! Ez volt a valóság, ha teszem azt, egy kissé szürrealisztikus is. Nem egészen egy hétig tartott. Akkor az egyik hazai koldus úgy összeverte az egyik románait, hogy az kómába esett, és beszállították a kórházba.

És Kóczián megmutatta a helyet, ahol történt.

Csúf hely volt, a várudvar hátsó bejárata előtt, a vasúti felüljáró alatt, mely napfényes nyári délelőttön is szomorkás hangulatot árasztott a derékig érő gaz és félhomály miatt. A vasút túlsó felén volt az Ezüstpárduc nevű étterem, Kóczyán ide is elvitt.

– Ide is jártam – mondta csendesen. – De amióta az egyik román megölte a Makkfelsőt, most járok itt először.

– A Makkfelsőt? Ki az a Makkfelső?

– Aki a románt kómába ejtette. Két évig volt koldus, és nagyon jóra való ember volt. Nem érdemelte meg a halált.

És Kóczyán elárulta, hogy a Makkfelső halála előtti napon is itt volt, és tulajdonképpen sejtí, hogy ki ölte meg a Makkfelsőt, de bizonyítékai nincsenek. Jócskán este volt, és ő jócskán ivott, de annyira nem, hogy ne hallja a szomszéd asztalnál a beszélgetést. Idegenek voltak, románul beszélgettek. Kóczyán mindent hallott, de nem értett semmit sem, csak a Kaszást értette. A Kaszás volt a Makkfelső polgári neve, amikor még hivatalnoksegéd volt a marcipánosnál. De ez olyan régen volt, már szinte maga sem emlékezett rá. A Kaszásról tárgyaltak, vagy tízszer-tizenkettőszer ejtették ki a nevét. Meglehetősen dühösnek látszottak. A két pasasnak csúnya arca volt, a baloldalién sebhely éktelenkedett a bajusza fölött. Kóczyán nem szívesen találkozott volna velük éjszaka. Megfordult a fejében az is, hogy a cigányoktól napnyugtával elszedik a pénzt. Afféle futtatókra gondolt. Minden nap bezsebelik a pénzt, és rögtön el is isszák.

Másnap délelőtt holtan találták a Makkfelsőt az Orgona utca mögött, a szemétdombon. Három késszúrás végzett vele. A rendőrök a román cigányokra gyanakodtak, de a románokat mintha a föld nyelte volna el. Sosem kerültek elő. A Makkfelső nyitott szájából egy zöld légy repült ki. Mire végeztek a rendőrök, dél lett, sütött a nap eszelősen, még ez egyik rendőr is kigombolta az ingét. Kóczyánt nem hallgatták ki, pedig ott ólálkodott a halott körül. És ha nem hallgatták ki, nem is mondott semmit.

– A Makkfelsőnek már úgyis mindegy volt, hogy ki emelte rá a kését. A halottak már egy másik világban élnek, ha ugyan életnek lehet nevezni azt. A test lassan rothadásnak indul – állapította meg igen bölcsen.

Kóczyán azon kesergett, hogy itt ragadt a falusias kisvárosban, mivel itt karriert futhatótt be. És most a karriernek is fuccs, meg a volt feleségének is fuccs, a lánya pedig egyenesen gyűlöli őt. Egész másképpen alakultak volna a dolgok, ha időben visszamegy Pozsonyba, még mielőtt a felesége elhagyta volna. Sőt! Nem is ezt a feleséget kellett volna elvennie, hanem egy másikat. De már késő, mondogatta. Már túlságosan késő. Medveczky meg a többiek mind meghaltak. Ők mégiscsak úriemberek voltak. Őt itt hagyták a sárban és piszokban. Egyre tisztábban látok, mondta, és fölhajtotta a két deci savanyú vörösbort, és a tekintetével a múltat kereste, de az, hogyan, hogyan nem, elrejtőzött a régi, sosem volt bokrok között. ■ ■ ■

■ **Grendel Lajos** (1948): író, esszéíró. Legutóbbi regénye: *Az utolsó reggelen* (Kalligram, 2013). Új könyve az idei könyvhétre jelenik meg a Kalligramnál.

Csendes tükör mint háborítatlan tiszta tóban

Ragyogó tó, háborítatlan tükörben
az égen úszó Holdat figyelem. S tekintetével
fogvatart a parton álló fehér darumadár

a villamos szívemben aluszik

szívemben a villamos aluszik
bajszával együtt József Attila
az estének nincsen teste
csak sötét foszlékony alakja

Adél napnak vége hamarosan

Hull a fény a falról foltokban
zuhog a nyár is A néma város
most beszakad
Van tőr mely a holnappal határos

És van kéz, amely a tőr nyelén matat
Oszlja-szorozza jövőt
s a műveleten kívül nem szabad

én úgy állok itt

úgy vagyok én itt
ki vasalt ingben
mint öltözetlen
áll, fehér nincsen

aki, ha hósként
a színpadra ül
tapsot kap akkor is
ha nem hegedül

Verset is táncol
ahogyan kilábol
lépésre lépést
rakva a sárból

a szó hatalom
ahogy szívemben
vagy szájban forgatom

Járják a kocsik
körforgalomban
a szív szigetét
Körbe forgalom van

Báván állok
hogy ne, ne szeress
mint temetésen
rajtam ne nevens

Géczi János (Monostorpályi, 1954): magyar író és képzőművész. Egyetemi oktató (biológia, művelődéstörténet, neveléstörténet).

GÉCZI JÁNOS

NAGYmesterek és kisMESTEREK

Onagy Zoltán: *Néhány éve egy Kiss Judit Ágnes-interjúból kiderül, hogy kislánykorában családi szokás, hogy vasárnap délután szonett vagy egyéb klasszikus metrumú verscsatákat rendeznek. Na, mondom, így könnyű költőnek lenni. Már csak tehetség kell hozzá. Más avantgárd költő pedig negyvenévesen hall először a jambusról. Ekkor döntöttem el, ha módom nyílik rá, megkérdezem, akitől csak lehet. Azt nemigen hiszem, hogy költőversenyt rendeztetek volna vasárnap délutánonként gyerekként, de az első próbálkozásokra, a mintákra, vagy mintára, gondolom, emlékszel. Ki az a költő, akit olvasva azt mondtad magadnak, ilyet én is tudok? És megpróbáltad.*

Géczi János: Középiskolás koromban kezdtem versszerű szövegeket írni, az első gimnáziumi év végével. Néhány hónap alatt teleírtam a határidőnaplóm. Hiába is olvastam korábban verseket, többnyire olyanokat, amelyek az iskolai irodalom kötelező részét képezték, s hiába volt otthon jó néhány könyv, hogy mi a vers, s mire is szolgál, azt nem nagyon ismertem. Tudni talán tudtam, ahogy azt egy tizenöt éves ember tudhatja, de nem éreztem. Ráadásul akadt egy rettenetesen nemszeretem magyar tanárnőm, azóta mindent megbocsátottam neki, de elsőben három tantárgyból akart megbuktatni: latinból, magyar nyelvtanból és irodalomból. Mivel kiugróan jól teljesítettem biológiából, a tantestület nem engedte ezt meg, ketteseket kaptam. Aztán a második évet a latinon kívül nem Ilonka néni vitte tovább. Nos, a versgyakorlatozás éppen az év vége felé vette kezdetét, felismerve azt, hogy a gimnáziumi osztályból könnyen kibukhatok, minden kamaszos fájdalommat belefajtottam a szövegesülésbe. Ugyanakkor tudtam, amit csinállok, abból nem lesz vers: imitációk, nem egyebek. S ez rendjén volt így. Petőfi, Ady és József Attila között lavíroztam – de kizárólag József Attila szürrealista versei érintettek meg, s azok nyomában indultam. Ez a füzetecske megvan, ki nem merem nyitni. Pontosán tudtam, olyasmit, ami kedves szerzőimmel hasonlítana, nem tudok írni. Majd nyáron, amikor a ketteseimtől megnyugodtam, szégyenkezve bár, de egyik osztálytársnőmhöz megírtam csöpp bájos versemet, az elsőt. Irigyelte, hát ellopta / szeme színét elrabolta / így lett kék az ég – a fejemben őrzöm mind a kilenc sorát, máshová nem valóak, hiszen Buda Ferenc verssorainak mutánsai. József Attila és Buda Ferenc nyomába eredtem, de nem értem el vele sikert e lánynál. Jól volt-e így?

OZ: *Ezek szerint nem fenyeget a veszély, mint Weöres Sándort, aki a négyévesen költött verses beszédeként bevalógatta valamelyik verseskötetébe? De miért ne mernéd megnyitni?*

GJ: Nem volt a kezemben régen, de tavaly, a Sziveri összes versek bemutatója után eszembe jutott. Muzslára utaztunk, nagyszerű est volt, aztán a végén néhányan elvonultunk cigarettázni. Jancsíról beszélgettünk, milyennek látták-ismerték gyerekként, s egyszer csak kiderült, egykori általános iskolai tanárnője megőrzött egy füzetnyi kéziratot tőle. Szinte mire hazaértem, már meg is érkezett ez

a beszkenelt hippi-versfüzetke, eddig ismeretlen, kisciklusnyi anyaggal. Reményi József Tamással és Ladányi Istvánnal, akikkel együtt vezettük fel a könyvet Szerbiában, valljuk, e gyerekírásokban minden lényeges vonás ott található a mi korán elhalt barátunkból. Izgalmas versek, nem fiatalkori zsengek. Nos, ez juttat eszembe a határidőnaplót, idővel át is lapozom, s döntök a sorsáról.

OZ: *Nem egy és nem két költőtől hallottam/olvastam a különös kitételt, hogy a „költősséggel” jól lehetett „csajozni” (igy!), mintha rockzenész volna az ember, aki költő. És nem kizárólag a klapanciagyártó, hanem neves költők is a listán. Amit sehogyan nem értek. Amit az ember ír, azt a maga titkos rekeszéből kotorja fel, ami azért titkos, mert – többnyire – saját maga előtt is rejtély. Szoknia kell írónak-költőnek, hogy ezt is és azt is megtalálta, felfedezte magában, kiírta magából. Nem áll ki a sarokra, hogy „költő vagyok, gyertek csajok, de gyorsan!” Köteteim jelentek már meg, amikor kötelező kérdésre is nehezen jött ki a számon, hogy mivel foglalkozom, hogy írok, annyira nem tartozott senki másra rajtam kívül. Rádásul az, hogy „írni”, kizárólag irodalmi tájban normális és elfogadott, másutt deviancia vastagon. Hogyan barátkoztál meg a költősséggel?*

GJ: Tudható, hogy a különböző művelődési korokban mivel lehet és kell imponálni a nőknek, milyen tevékenységeknek oly magas a presztízse, hogy a megszólítottak kellően megfontolják és értékélik a figyelem kérését. A hatvanas évek végén, hetvenes évek elején az irodalomnak látszott akkora értéke, mint a rockzenének, bár a zene hamar maga alá gyűrte az udvarlásra leginkább használható dalszerű verset. A költői minták is ezt sugallták. Arról nem szólva, hogy csupán ilyesmikről tanulhattunk (most sem tanulhatnánk egyebekről). A líra számomra ugyancsak a hódítás eszköze, s ha még volt akkor efféle célja a versírásnak, nálam kizárólag ez lehetett a célja. Meg az oka is. Mondom, nem voltam sikeres velük: a cserfes és röpködő varkocsú késő-kamasz lányoknak nem kellene a búval bélelt, málészajú fiúk, a falusi suttyók.

OZ: *Jó, hogy rögtön az elején beesik a kortárs néhai Sziveri. Azt nyomozzuk közösen, ki mennyire hatott, milyen formában ismerhető fel. A komor, keserű, halálra szánt vadászpilóta-költő Sziveri János érzékelhetően hatott-e költői világodra? Egy költő – az adott költő, itt példának okáért te – azonnal felismeri, amikor átszivárognak szavak, életérzések, nézőpontok, s ha átszivárognak, azért teszik, mert az adott költőt elragadja egy-egy költő szövegmechanizmusa, eltérő rendszere? Mindez tudatos folyamat, vagy búvópatakszerűen rejtett, annyi történik csak, hogy az adott költőben a megkedvelt költő elfoglal egy területet, ami hat. Kortársaknál jó esetben kölcsönhat, így működik együtt a kortárs irodalom, rosszabb esetben finoman, észrevehetetlenül beépül a másik fogalom- és nyelvrendszerébe. Hogyan van ez? Itt és most kizárólag Sziverire gondolok, aki összetéveszthetetlenül más, talán „jugósága”, talán eltérő élettapasztalatainak köszönhetően.*

GJ: Évfolyamtársaim között akadt két vajdasági fiú, segítségükkel megrendeltem az *Új Symposion*t. Ezt a folyóiratot minden másnál jobban kedveltem. 1973 van, a lapot a nagy symposionos nemzedék szerkeszti, de olyan hektikusan jelenik meg, hogy az minden napos izgalmakat okoz. Sziveri első kötete, a *szabad gyakorlatok* (Gemma Könyvek 6.) 1977-ben jut majd a kezembe, akkor, amikor magam is gyakran publikáló költővé váltam. Érdekes módon számos vajdasági szerzőt korán megismerem, vele majd a nyolcvanas években futunk össze, a főszerkesztői székéből való leváltása után. A *szabad gyakorlatok* ezoterikus és finom narancs-versei újabban kikerültek az érdeklődés teréből, s a barbár, hars, társadalmi feladatoktól sem idegenkedő személyiség lenyomata áll a helyén. Ezek a strófákba tört szabadversek mutatják, valami margóján téblábol a szerző, nem döntötte el, a hermetikus hagyományhoz kapcsolódik vagy másféle modernitást választ. Dacos és szikár ez a szövegvilág, de fontosabb benne a környezetétől elkülönülő én, mint a környezetével élni együtt akaró. Ez a mentalitás ugyancsak az enyémhez

hasonló, s nem csak a teljesen bezáruló, nehezen fölfejtendő szövegvilág. Mármin az olvasónak, a költő használt fogalomrendszerében ismeretlen olvasónak az: ne feledd, biológushallgató vagyok, beavatott a természettudományi gondolkodásmódba, annak modelláló rendszereibe, amelyek épp oly érthetlenséget ébresztenek a kívülállóban, mint az avantgárd produkciók. Azt meg nem mondhatom, Jancsiban volt-e igény az avantgárd eszközökre, s valóban akart-e a társadalomra hatni. Utólag úgy tűnik, igen, ezért aztán áttetszővé vált mind a versek gondolatisága, mind a versformái. Én nem akartam ilyen lenni. 1977-ben vége felé járok a Baka-kurzusaimnak, amely olyan volt, mint egy élvezetes Négyesy-szeminárium.

OZ: *Az Új Symposion különlegesség volt a maga nemében, a Fórum is jelentősen különbözik szellemiségben a magyarországi folyóiratoktól, Nógrádban alig jutottam hozzájuk, a párizsi Magyar Műhelyhez gyakrabban, de csak a nyolcvanas évek közepétől, amikor a harmadik kerületi Lejtő úton éltem egy időt, és könnyebben éjszakaihívtam Budapest belsejében, nem kötöttek kényszerek. Ha Szeged csak ennyiből csoda, írónak már akkor is jelentős. Aki Ady-, vagy a túlzásig megjelenő József Attila-hatás mellett új, eltérő formát keresett, megtalálhatta. JA mindenkinél felbukkan, Petrinél nagyon, a kortárs Szervácnál is kimutathatóan, de az újak is őt találják elődnek, elég, ha Jónás Tamást említem, aki, úgy tűnik, nem is próbál szabadulni. Minek köszönhető, hogy se Adyt, se JA-t, de még Tandorit se érzem a Léghajó és nehezekében, se az Elemekben, se a Gyónásban. Ez kétféleképpen történhet: vagy teljes fegyverzetben pattantál ki Zeusz fejéből, mint Athéné, vagy figyeltél a felismerhető külső hatások megjelenésére. Hogyan volt ez?*

GJ: A Veszprémben megjelenő *Vadnarancsok* (1982) versei, illetve a Magvetőnél kiadott, Keszthelyi Rezső szerkesztette *Léghajó és nehezeké* (1983) anyaga a Szeged utáni időkből született, erősen híján vannak a korai verseknek. Az első vállalható írásaim karakterét a Szigeti Lajos Sándor összeállította, Ilia Mihály által előszóval ellátott *Gazdátlan hajók*ban lehet megismerni, ezekből aztán sosem vált önálló kötet. Megfordult ugyan Kormos Istvánnál (akkor, ha jól emlékezem, Nagy Gáspár ügyködött körülötte), a Magvető is morfondírozott vagy másfél évig a kiadásukon, de mivel nem tapintható ki bennük erőteljes kortársi és hazai előzmény, nem ítélték közszemlére valónak. Érdekes, hogy a *Gazdátlan hajók*ban megjelent – a szegedi Juhász Gyula-örökséget felülíró, az abban az időtájtban nagyon népszerű Nagy László-i verseszményhez ambivalensen viszonyuló – fickót fogadta így-úgy maga közé a Csütörtök Esti Társaság, ugyanez határolta el a többi nemzedéki csoporttól, miközben jómagam már az induló, majd neoavantgárd karakterűnek minősített köteteimet megírtam, összeállítottam. A kidolgozott és térhez jutó politikai-közéleti versbeszédektől kezdetektől ódzkodtam, részben mivel rendkívüli és hatásos előzmények voltak, népszerűségnek is örvendtek, részben, mert azt láttam, hogy ezeknek valódi hatásuk nincs. A költőnek mindenképp előttről magát kell megformáznia, s a próféciákat hagyja másra. Pontosabban, nem kell, hogy másra hagyja, de ne csupán prófétáljon. A Nagy László-i versbeszédben irritált a népi és a Dylan Thomas-i hagyomány együttes fenntartása. Tandori pedig a közbeszéd imitációja irányába nyitott volna számomra ajtót, s erre sem voltam érzékenyítve. Az *Új Symposion* környéki költők, a nyugati diaszpóra poétái és főleg az avantgárd hagyományok együtt sodortak afelé, hogy a vizuális elemeket magukba fogadó hosszúversek iránt érdeklődjek, s majd pedig törekedjek a könyvművek megvalósítására. Az elvesztett/elhagyott Szeged után kialakult légtüres térben, Veszprémben akadt idő morfondírozni, nem találtam magamnak e kisvárosban irodalmi közeget, bár csödtől éltem itt versírók és költők. A radikalizálódás nem a közéleti, irodalmi életben való jelentkezés révén következett be, hanem azáltal, hogy a határon túl élő magyar irodalommal megismerkedtem, érzékelem a bennük való közöst: a retorikától a grammatika irányába mutató mérész nyelvkezelést, azt, hogy az irodalmat nem szolgálólányként kezelik, s a poétikai megfontolások erős hangsúlyait. Úgy látom, mindezekkel utolsó műveiben

Nagy László is szembenéz, de akkor én ezt nem érzékelem. Sokkal inkább Vas Istvánban, Kálnoky Lászlóban...

OZ: *Érdekes, hogy a mára szinte tökéletesen kikopott, a hetvenes évek vége, nyolcvanasok eleje-közepe költő-sztárját, Kálnoky Lászlót emlited (az ÉS-t, a Kortársat például nála nyitottuk). A sztárlét és az elmúlás/kikopás/lefejejtés, ha paradoxon is némiképp, talán azzal a szemlélettel függ össze, ahogyan a rendszerváltást követő világ az irodalomra mint celebvilágra figyel, amikor figyel, mintha a poétikai szempontok csendben asszimilálódtak volna a bulvárlét különféle szintjei, szimptomái közé. Mi volna velük – Vas Istvánnal, Kálnokyval – ma?*

GJ: Hogy miképp lehet lírai kötet szervezője az epikusság, azzal az európai költészet minden időszakban megküzdött. Amikor a köznyelv és a lírai nyelv(ek) nagyon távolra kerülnek egymástól, mindig az elbeszélhetőség siet a líra segítségére. A Vas István-, a Kálnoky László- és a Tandori Dezső-féle félhosszúversekben magam éppen ezt a kézen fogva járást regisztrálom, és az ennek tudatában történő továbblépést, mindennek az evidenciaként való kezelést a vajdaságiakban (Tolnai Ottó), az emigránsoknál (Kemenes Géfin László, András Sándor, Bakucz József) és a nemzedékünkben is sok-sok szeretett költőben (Kemenczky Judit, Zalán Tibor, Szócs Géza, Endrődi Szabó Ernő többek között). Vasban az irizáló mitizálás, Kálnokyban a demitizálás bizony-bizony nagyon nagy hatást tett rám, mert felvetették a szerepvállalás új mintáit. A *Léghajó és nehezeke* ilyen értelemben Kálnoky teremtő ujjá érintését viseli magán. (Ámbár Laci bácsi, amikor megismerte a *Mozgó Világban* megjelent verset, dűnnyögött, s piszkatúrának vélte, holott dehogyan az, legfeljebb esetlen a feléje közeledés.)

OZ: *Közben azt se tudom megítélni, tragédia-e az irodalmi celeblét. Karinthy és Böhm Aranka, Kosztolányi, a nyugatos garnitúra, még a morc medve Móricz is az Est lapok állandó szereplői, ugyanúgy, mint a mai tévésztárok. Talán azért emészthetetlen a tény, mert olyan világból érkezünk, az egyik láb még mindig ott van talán az iszapban, ahol a dolgok szétválasztódtak, mert szét lehetett választani őket.*

GJ: Vas és Kálnoky nekem megmaradtak állandó olvasmányoknak. Vas mediterráneum-élményei sokszor figyelmeztetnek majd a saját délszaki élményeim különbözőségeire, Kálnoky hajlékony nyelve pedig a hegyes kijelentő mondataim fölötti töprengésekre. Vast nem láttam sztárnak, Kálnoky lehetett volna, de bölcsen nem foglalkozott vele, leteperete az öreglét nyomorúsága. Másrészt voltak láthatóak, s ez a láthatóság-igény megér egy misét. Különösen, ha a teljesítmény és a hatótér egymással nem kerül átfedésbe. A hatótér megnövelésének technikái – celebséggel, roadshow-kkal, műbotrányokkal, pseudo-lapokkal és kiadók-kal, egyleti étellel – ugyancsak kifejlődtek a rendszerváltás után, és bizony nem is mindig haszontalanok. Ahogy egykor a rap, mostanság a slam poetry nem csak irodalmat nem-olvasókat terel a költészet felé, de néhány igényes költőt is ígér. A bulvárlétekből is lehet lopni technikákat. Én azokra figyelek, akik az egzisztenciális helyzetüket tudják képviselni, s nem azokat, akik ezt eszközül használják.

OZ: *Baka István-kurzusok. Bakáról tudni kell, hogy Szegeden élt, leningrádi ösztöndíjas, kiváló orosz fordító, egy gyerekfolyóírat, a Kincskereső lelke, a korabeli Tiszatáj-főszerkesztő, Ilia Mihály barátja, a lap rangos munkatársa, az egyetemen műfordítói kollégiumot vezet, hogy ő írta a Sztyepan Pehotnij testamentumát, és hogy aki olvasta a testamentumot, akkor is megjegyezte a Baka nevet, ha soha nem olvasott verset. De ezt, hogy magánzó költészeti kurzusokat tartott, nem ismertük. Tudjunk meg többet Baka Istvánról, a kurzusokról, magáról a rendszerről.*

GJ: Bakával az első kötete megjelenése előtt találkozom, már a *Kincskereső* szerkesztőségében, mivel Ilia Mihály jóvoltából visszakérült Szegedre. Indul költő, akit a legnevesebb országos lapok közölnek, marcona figura, akitől tartanak, de ha valakit megszeret, ha indulatosan is, de szeret. Zalán Tibort, engem is kö-

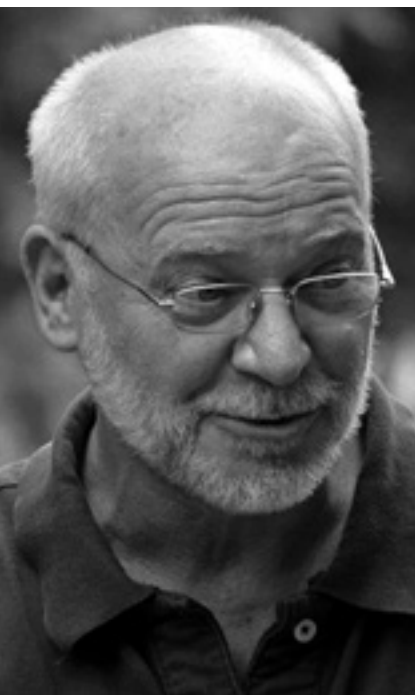
zel engedett magához, engem, amíg Szegeden vagyok, segít és óv. A jelenléte önmagában sokat ad, túl a napi együttléteken, amelyből sajátos életvezetési technikát kapok, túl a kapcsolatrendszeren, túl azon, hogy a költői és az emberi létezés nem megkettőzhető, azon, hogy minden kéziratomat elolvassa. S vagy félrelöki, vagy kibeszélteti, vagy hümmögve, de megfelelőnek minősíti. S maga ugyancsak megmutatja minden versét, versváltozatát, ugyanolyan természetességgel fogadja a korrekciókat, miként maga teszi velem. Egyszer meg kellene írnom ezeknek a Baka-verseknek a születésének a magam olvasatát. És mivel intenzíven fordít, a fordításai alakulását is nyomon követhetem. Ennek lesz a következménye, lévén én biológushallgató voltam, hogy felfedezi, nem vagyok iskolázott, s kellően járatos a verstanban. Úgyhogy hosszú időn át hetente egy vagy néhány alkalommal tréningezik velem, a saját szöveget hogyan is vessem össze az elődök jó megoldásaival, a technikát azóta gyakorlom, még az egyetemi oktatásban is. A lineáris gondolkodásból a háló-szerű, részletekben dúskáló okfejtésig juttat el kedves orosz költői nyomán. A *Kincskereső* sok-sok verset kapott közlésre ajánlással, azok példaként szerepeltek, már akkor, amikor látta, mélyen megbántódott az önértetem. (Istenem, hányszor kiröhögtük Nemes Nagy Ágnest!)

OZ: *Egy közbeiktatott kiskérdés, hogy haladjunk. Mit kerestél a hetvenes évek végén Pesthidegkúton, a pszichiátrián? Legjobb tudomásom szerint ez a Goldschmidt-intézet kihelyezett pszichiátriai és drogprevenciós osztálya. Ez volna a legendás pihenőbázis, ahol Latinovits is, Hajnóczy Péter is megpihent, amikor nagy volt a baj? Mennyi időt töltesz itt? Miért? Az ember nem hinné, hogy egy életigenlő fülusi gyerek költeni kezd, és máris magára rántja a költői manírokat, pszichiáterekkel veszi magát körül. Hogy a kérdésnek előzetes értelmet adjak, innen ered a nyolcvanas évek legdrámaibb könyvbotránya. De erről, konkrétan a kötetről, csak a következő kérdésben.*

GJ: Veszprémbe kerülésemmel szinte azonos időben kétszer fél éves Móricz Zsigmond-ösztöndíjban részesültem. Felfüggesztettem a munkaviszonyomat, s mert már próbáltam egy interjúból kollázsolt szociográfiát csinálni Bakonyzentkirályról (egy hónapon át, nyáron ott éltem, de mű nem lett belőle), elég erősnek gondoltam magam az újabb helyszínhez. Eljutottam Goldschmidt Dénes intézetéhez, amely a nyitottságáról és toleranciájáról ismert, s ez az a műhely, amely a modern pszichológiai álláspontokat is befogadta. Magam pl. ott ismerkedtem meg Thomas Szasszal is, az antipszichiátria egyik sztárjával. Az, hogy a társadalom, a környezet a legerősebb megbetegítő erő, evidens volt. Dénesnél egy évig maradtam, nem státuszban, csupán külső érdeklődőként, az első félévben vettem fel az interjúkat, egy-egy emberrel többször is, a második félévben szövegesíttem.

Valóban, azon az aziliumi helyen sokan fordultak meg tudósok, művészek, vezető értelmiségiek, s nyilván politikusok és politika-közeliek is, olyasféle szabadelvű, az önmegvalósítást támogató menedék, mint manapság egy-két értelmiségi szalon (természetesebben brutálisabban és valódi kockázatokkal) annak ellenére, hogy a betegek többsége szabályos beutalással érkezett. Humánus, s mélyen megérett intézmény, bölcs és nyitott vezetővel, ambiciózus és kitűnő, a csoportmunkától nem idegenkedő fiatal szakemberekkel, orvosokkal, pszichológusokkal és pszichiáterekkel. Maguk közé engedtek, jól tudták, mire vállalkozom, egyetlen elvárásuk volt felém, hogy az ápolt személyiségét nem károsíthatom, a lehetőségeiket nem korlátozhatom. Munkahelyszerűen tartózkodtam az – amúgy Klebelsberg Kunó villájából átalakított – osztályon, hagytam, aki meg akar ismeri, ismerjen, álljanak szóba velem, kérdezzenek írói terveimről, a szándékomról, s viszonylag könnyedén kialakult az a kör, amely tagjai nyitottaknak mutatkoztak a hónapokon át tartó, rendszeres beszélgetésekre, s az életük több alkalommal való elmondására. Kb. harminc megkezdett életinterjú rögzült, de befejezté csupán öt vált. Ezek közül négy került be a kötetbe. Az ötödik nem, mivel a mélyinterjú befejezése után nyilvánvalóvá vált, hogy a lány, rettenetes életpálya tulajdonosa, mindenki kizsákmányoltja, viktimológiai eset, sajnos valóban pszi-

chiátriai betegségben szenved, s bár a társadalmi közeg a sok nyugének az egyik okozója, a sorsa nem csupán a társadalom megbetegítő hatásait jeleníti meg. A töredékinterjúk némely mozzanata bekerült a szexuális deviánsokkal foglalkozó JAK-kötetbe, abból a felismerésből, hogy a margóra szorulóknak halmozzák a más-ság jegyeit, s mindegyikben jelen van a szexus átlagtól távoli gyakorlása, mondhatjuk azt is, hogy szabálymentesebben használják a kapcsolatlétesítésre és -tartásra a nemiség kínálta sajátságait.

OZ: *A Vadnarancsok gyors egymásutánban két botrányt generál. Bezúzzák a „rég-i” Mozgó Világ egyik számát a benne megjelenő Vadnarancsok-részlet miatt, ilyet egyedül Hajnóczy volt képes elérni egy irdatlan szarburka hatású elemző novellájával, az Ösztönző elemmel. Hajnóczyval kapcsolatban egy másik párhuzam is felfedezhető, az ő országos botránya is a pszichiátriáról indul, az Elkülönítővel. Ami azt jelenti, a pszichiátria olyan titkos ideológiai fegyverként funkcionál az átkosban, amihez életveszély nyúlni. A mérhető sikeren, a fiatal író országos ismertségén, a hihetetlen példányszámokon túl, mit hoz a Vadnarancsok? Ha nem gondolom rosszul, márpedig nem, 1982-ről beszélünk, a Szovjetunió regnálását még ötven-száz évre tezik a kremlinológusok. A hatalom – a szilenciumon túl – rád is ijeszt?*

GJ: Nem tudok utólag, azt hiszem, pontos társadalmelemzést adni. Azt meg mégsem mondhatom, hogy egykor a rendszerváltást előkészítő eseménynek tartották e könyvet.

OZ: *A második botrány elsősorban Mátis Líviát érinti, a Szépirodalmi szerkesztőjét, aki fű alatt megjelenteti a Vadnarancsokat. Mi történik veletek, a felelős szerkesztővel, a szerzővel?*

GJ: *A Vadnarancsok néhány fejezetét a Mozgó Világ fogadja be, Mányoki révén. De a kézirat máris barátságokat teremt: Szabados Árpádét, Alexa Károlyét és a többiekét. Másrészt elvezet Mátis Líviához (végső soron ahhoz is, hogy utóbb, amikor megházasodik, a férje, egykori szegedi egyetemi társam, jeles író és Ilia-tanítvány, Ambrus Lajos esküvői tanúja leszek) aki a Szépirodalmi Kiadó szerkesztője. Az ő baráti körébe tartozott Hajnóczy is, Csalog Zsolt is, s ő már akkor foglalkozott a kézirattal, amikor benyújtottam közlésre – mint versszerzőjük – a Mozgóhoz. A Mozgó betiltását a Csütörtök Esti Társaság, de főleg támogató írókörnyezete felemásan fogadta, s a könyvkiadás után, hogy nem kaptam József Attila-díjat, ennek is köszönhető. No, a botrány hajszához vezetett, amelyet rendkívüli energiával igyekezett csendesíteni Lívia, s amelynek értelmezéséhez sokban hozzá is járult. Botránykővé nőtt a könyv, a személyem, mind a munkahelyemen, mind Veszprémben, mind az irodalomban, mind az országban. Hogy pontosan mi volt, az nagyobb részt követhető azokban a nyilvánosságra került dokumentumokban, amelyek a megfigyeléseimről szólnak. Lívia erősségét jellemzi, hogy a Szépirodalmi nem tántorodott el tőlem mint szerzőtől.*

OZ: *Hol az ismert hazai és külföldi prózában a szociográfiád előzménye? Csalog Zsolt? Truman Capote? Norman Mailer? És csödd? Mert ezt az utat elzáród magad előtt a követhetőekben. A helyi averziók megmutatása helyett prózád áttér a világmindenség és a mozaikból összeigazítható koreográfiákra, a miniatűrökre.*

GJ: Na! Szurkálász?

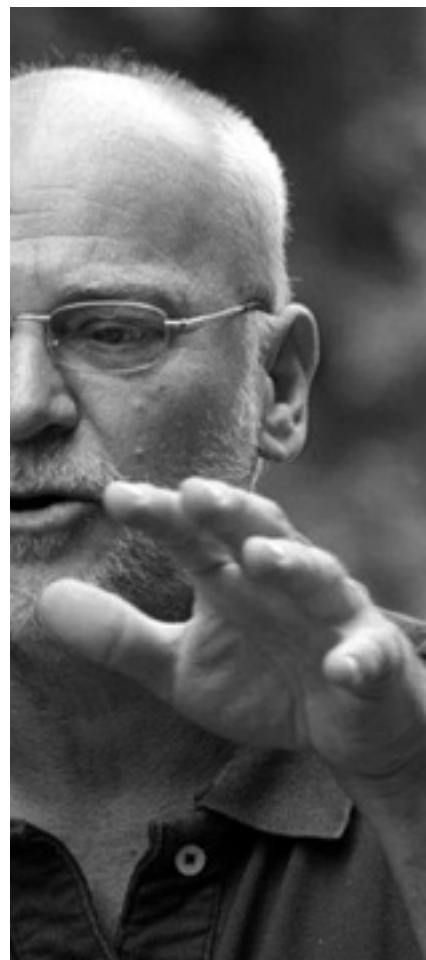
OZ: *Dehogy. Jancsi, elődöket keresünk, és én nem találok, hol a Vadnarancsok pillanata 1980-ban. Honnan veszed. Hajnóczyra mint lehető elődre nem reagálsz, átugrod. Nincs párja se akkor, se azóta – amennyiben Végh Antalt, Moldovát, Havas Henriket, vagy az egész Magyarország Felfedezése sorozatot nem kalkuláljuk a szá-mottevő testvérnek.*

GJ: *A Vadnarancsok ciklus két szociográfiai karakterű könyve többféle előzmény összegzője. A biológus kutatói, pszichológiai és szociológiai alapismereteim, illet-*

ve az irodalmi ambícióim együttjárásából egyenesen következik, hogy ilyesmivel foglalkoznom kellett, s hogy éppen a pszichiátrián, az a szakirodalmi tájékozódás következménye volt. Az akkori hazai szociográfiák sztárjainak munkái nem érintettek meg, egyedül Csalog Zsolt, de ő majd akkor, amikor megjelent a könyvem. Sajnálom, előtte nem olvastam a műveit. Vakfolt, persze, a *Vadnarancsok* elnépszerűsödött két könyve elfedi az ötkötetes vállalkozást, a verseket, a regényt, a drámát – a mai napig nem engedi azokat látni. Ugyanis – a többműfajúság erre utalna a jó szeműeknek – én a mozaikos, töredékes nemzedéki enciklopédiát szerettem volna szándékom szerint létrehozni, ahol ugyanazt a kérdéskört több műfaj segítségével ragadom meg. A siker arra figyelmeztet, hogy másként olvasodom, egyféle profétai szerepkörhöz jutok, meglehet, társadalomtudósi maszkkal. Azt menten korrigáltam: hamarosan kivonultam mind a szüntelen lábjegyzetelő irodalmi életből, mind a szociográfiai közegből. S végső soron nem zavart, hogy a pécsi színház nem mutathatta be a színdarabomat, hogy a Vígszínházban is elakadtam, hogy nem lettek a filmtörténeteimből filmek, s a megjelenéseim is, hacsak nem versek voltak, akadoztak. Már a *Kezét reá tevő, hogy lássa...* regényben megjelöltődött a saját magam választotta – objektivizáló, modellező – hajlalom lehetőségeinek a sokasága. E regényben, a mély olvasó érzekelte a Hajnóczy Péter-kapcsolatot, és a tőle függetlenül érkező, s elementárisan nyers Malcolm Lowryt, s a természetleírókat, mint például a veszprémi származású Cholnoky Jenőt, avagy a testvéreit, a ködlovagok közé sorolt Cholnoky Viktort és Lászlót. Bennük – enciklopédikusságuk révén, a történet szerepének átgondolásuk által, a formátlanság eszközzé emelés révén, a több kultúra hasznosítása segítségével – hiszen ható mesterekre letem. A továbbiakban ők maradnak az a központ, amely mindent elrendez körülöttem.

OZ: *Egy kanyar a számomra rejtélyes-távoli Tolnai Ottóhoz. Nem értem, nem tiszta a kép. Látom, hogy emlegeted itt-ott, hogy köszöntő verset írtál a Tolnai-számba, tudom, hogy Veszprém és Új Sympo, de nem látok semmit, ami téged közel vinne Tolnaihoz. Nincsenek párhuzamok, vagy nem érzékelem. Ha Fenyvesi Ottót mondtad volna, azt értem. Mit nem látok ebben a viszonyban, mit látok rosszul?*

GJ: Tolnai Ottó kiskönyvei, mint a *Virág utca 3.*, a *Rovarház*, és az önálló idomú, energikus versei a nyolcvanas évektől nyílnak fel számomra, ő az az író, akinek olvasásához megfelelő életpasztaletot kellett szereznem. Aztán a személyes ismeretség, s végül a kilencvenes évektől a barátság kimélyíti ezt az állandóan hullámzó, de bensőséges viszonyt. Ami érdekeltté tett, az a képzőművészek vizuális érzékenységeivel megáldott tengerrajongása. Ez a mediterráneum iránti érdeklődés bennem készre formálódott már, hogy egy másfélét, amely sokkal intenzívebben és rurálisabban tematizálódott, ne utasítsak el. Meglehet, ebben vagy e mögött húzódik meg a Cholnokyk iránti figyelem, illetve a helyben élésre való koncentráció. Vidéken is lehet élni! Onnan is részesévé képes lenni az ember a világnak, a kultúrának. Onnan is el lehet menni Duinóba, hogy a magaspartról bámuljunk az azúrba. A veszprémi művelődéstörténet föltárása, könyvek szerkesztése (lett egy tucatnyi), kiadása, a város belakása így indul, s ér véget a kétezres évfordulóval. Hogy aztán be is tetőzzön, majd tíz későbbi év alatt, 2010-ig. Ottóékkal sok-sok közös utazásunk volt, számos közös élmény és végtelen beszélgetések, telefonok, közben átmenekül, aki mást nem tehet, Magyarországra a Vajdaságból, ebben némelykor animátorként is közreműködök, s végül Veszprémbe jut a symposionisták legfiatalabb gárdája, itt csinálják Ex-ként tovább a folyóiratukat. Az intézménysülésükben már nem jut szerepem. A vagy húsz éven át készülő *Tiltott Ábrázolások Könyve*, mindenféle részletei külön-külön jelennek meg, hogy végül néhány éve kiadja két kötetben a Gondolat, sokféle Tolnai-jegyvet fogad magába. Léteznek olyan fejezetei, amelyek az utazásaink alatt körvonalazódnak, és nagyon érdekes az ő és az én szövegeim összevetésével olvasni akár. A minimalista formájú utazási irodalom, s máig nem lezárt ez a fejezet az életemben, majd az esszébe

ömlik át. Amúgy érdeklődő fogadtatása volt ezeknek az esszéknek, ami egy esszéktől riadozó kiadói konstrukció, és olvasói érdektelenség mellett váratlan. Szó, ami szó: a poétikai hatásokon túlmutat, Tolnai révén fixálódnak a költőség mentális sajátosságai, fogom nem szégyelleni az írást, és a monomániásnak ható munkára koncentráltam.

OZ: *A két nap alatt, mióta beszélgetünk, az asztal sarkán nagy gyűjteményes szépirodalmi kötet, a Tiltott Ábrázolások Könyve – líra, próza, esszé vegyesen –, bárhol nyitom, ugyanaz az érzésem, mint húsz éve a Fegyverengedély, vagy a Dél megjelenésekor, vagy akár most, a kalligramos Viottit becsukva. Nevezetesen: nincs vége az egyik könyvednek, nincs eleje a másiknak. Ezek számtalan ponton érintik egymást, mint Proust nagyenciklopédiája, Az eltűnt idő. Hat éve, amikor rákérdeztem: „A TÁK hagyományos regény, Veszprém-esszé, Géczy-esszé, Géczy-napló, Cholnoky-esszé, esszé-regény, vagy mi a csoda?“, a következőt válaszoltad: „Valamikor azt hittem, az irodalom három műfajú, de húsz éve inkább az izgat, amire azt mondják: szöveg. Amikor nem a műfaji törvények szabják meg, mi az, amiben megvalósulsz, ha már írsz, hanem a műfajtalanság. És hogy minek szántam? 1. Önmagam meghatározásának. 2. Veszprém elmondásának – ha már rátettem az életemet erre a reves helyre. 3. Az irodalom átértékelésének.” Életfogytig tartó programnak tűnik. A hatvan most májusban megvan. Hány évvel kalkulálsz a munka befejezéséig?*

GJ: Ezzel a második kalligramos kötettel, három éve, egy könnyedebb, a költésztől jobban átjárt történetmondásba kezdtem: folytatom is, még kitarat egy-két évig. Be kellene fejeznem a művelődéstörténeti karakterű rózsaköteteimet is, az utolsó 300 évről szóló monográfiát azonban nem lehet a korábban gyakorolt historológiai módon megírni, több élet is kevés lenne hozzá, nekem pedig csak egy jutott. Csak fejezetek születtek belőle, azokat fogom az egyetemi oktatói éveim alatt remélhetőleg összeboronálni, a kutatói munkához hatalmas háttérmunka szükséges ugyanis. És persze a versek... Nincs a jelenleg vállalt feladataimon túlmutató tervem, minek is lenne, elég a mostani. S akkor pedig megvalósult három nagyobb projekt, a *Vadnarancsoké*, a *TÁK*, amelyben a Cholnokyakról való mondandóm benne, s minden, ami Veszprém és környéke, és a jelenlegi. Jó, hogy említed Proustot: igen, mindent el kell mondani, kényelmesen, érthetően és lassúdad eleganciával, úgy, ahogy az emberi tudatot a mi kortársi kevés-ismeretünkkel jellemezzük, s elfeledkezve a környezeti kényszerekről, mégis infernálisan, akként, ahogy élünk adatott. Nincs másom már régen, mint saját magam.

Onagy Zoltán (Budapest, 1952): író, szerkesztő. Utolsó kötetei: *Cerinka* (2010) ; *Zsámboki szerető* (2011); *Páros játék A-val* (2012). Esztergomban él.

HAYDN

és MOST

Előszó

Esterházy Péter *Haydn koponyája* című színdarabjának elején a narrátor, egy civil angyal, azzal provokálja a közönséget, hogy „*Ki nyer ma*” rádiós kvízzjátékot játszik (műsorvezető Czigány György). Kiszemel egy nézőt, és neki szegezi a kérdést: „*Mit jelent Önnek Haydn?*”.

Ott ültem a második sorban és remegtem, hogy engem kérdezzen. Mert akkor élőszóban mondtam volna el azokat a történeteket, amelyeket ebben a kötetben leírtam.

Böröcz András, aki nagyon régi és nagyon jó barátom, nem látta az előadást, mert New Yorkban lakik. De amikor elolvasta a történeteimet, kedve szottyant, hogy lerajzolja, neki mit jelent Haydn. Hordókat.

Haydn Amerikában

Nagyszüleim házában a legnagyobb ünnep a húsvét volt. Már hetekkel előtte elkezdődtek az előkészületek. Legelőbb vettek hat vagy nyolc hízott libát. A kis Haydn, aki a szomszédban lakott, sehogyan sem értette, hogy mi lesz azzal a sok libával. Gyere át, nézd meg, nem titok, mondta apám egyik idősebb bátyja, Sanyi. Haydn látta, ahogy a libák zsírját kiolvasztották, a tepertőt félretették, aztán az összes májat nagyon bő zsírban kisütötték. Közben nagyapám, aki bádogos volt, horganyzott lemezből kis tíz-tizenkét literes hordócskát forrasztott. A májat mind belerakták, és a hordócskát színültig töltötték forró libazsírral. A végén nagyapám szépen leperemezte, és a tetejét cinnel ráforrasztotta. A hordót fehér vászonzsákba varrták, tintaceruzával megcímezték a csikágói rokonoknak, talicskára rakták, és Sanyi eltolta a postára. A kis Haydn tátott szájjal bámult a talicska után. Attól kezdve vágyott Amerikába.

Haydn 1939. augusztus 30-án dán diplomata-útlevelel szállt fel Southamptonban a New Yorkba tartó Queen Mary óceánjáróra. Családja, amelyik a dán felső tízezer-

be tartozott, úgy döntött, hogy az izgága fiatalembert Dánia USA-beli nagykövetségén helyezi el a legalacsonyabb, harmadtitkári beosztásban. Hátha a diplomáciai szolgálat során benne a feje lágya.

A hajón még egy dán utazott, a Nobel-díjas fizikus Niels Bohr, aki akaratán kívül, de jócskán megkeserítette Haydn hajóútját. Bohrnak új elméletei kimunkálásához társaságra volt szüksége. Valakire, akihez beszélhet, és aki időnként helyeslően bólogat. Haydn tíznapos hajóútja az atomi pályák kvantumelméletével telt, miközben többórás sétákat tett Bohrral a fedélzeten.

Ehhez képest még a washingtoni követségi élet is üdítően izgalmas volt. Különösen 1940. április 9-én, amikor a hitleri Németország megszállta Dániát. Vasárnap volt, és szokás szerint a legfiatalabb tisztviselő, Haydn volt ügyeletben. Amikor a koppenhágai külügyminisztérium távirata megérkezett, tudatva, hogy az ország német protektorátus alá került, Haydn fellapozta a külügyi szabályzatot, és örömmel konstataálta, hogy az ügyeletes egyszemélyben dönthet a szolgálata idején felmerülő, halasztást nem tűrő ügyekben. Választáviratában tudatta a külügyminisztériummal, hogy a washingtoni dán nagykövetség nem fogadja el a német protektorátust, azt törvénytelennek tekinti, és egyidejűleg megalakítja a független emigráns kormányt. A táviratot valamennyi nagyobb hírügynökségnek is elküldte. Hitler tajtékozott.

Haydn nemzeti hős lett. Dániában a legtöbb ember nem is tudja, hogy zeneszerzéssel is próbálkozott. Bohr persze, aki nagy zenerajongó volt, szinte minden művét ismerte. De a közös hajóút nem maradt meg az emlékezetében.

Haydn már elmúlt harminc, amikor életében először, 1980-ban eljutott New Yorkba. Lenyűgözte a város lüktető tempója, a szabadság ritkán érzett eufórikus élménye. Az sem zavarta, hogy meglehetősen lapos pénztárcával a zsebében járta a várost. Kora este céltalanul bámészkodva lődörgött a SoHo-ban, amikor az egyik kis hídon egy gyönyörű fekete lány jött vele szembe. A lány nyúlánk volt, az átlagnál talán kihívóbban öltözködött, de hát nem volt takargatnivalója. Hosszú combjainak csak a tövét fedte a miniszoknya, színes pólója pedig pont annyira volt szűk vagy lezser, hogy kis mellecskéi szinte átszűrjék az anyagot. De a bőre színe volt, ami igazán lenyűgözte Haydnt, amit hol csokoládénak, hol tejskávénak látott. Gazella – ez a szó volt az első, ami Haydn eszébe jutott. Kicsit közhelyes, de ezen nem maradt ideje gondolkodni, mert a lány megszólította. A világ legtermészetesebb hangján azt kérdezte tőle, hogy hová megy. Haydn, akinek, ha valakinek, volt füle az ilyesmihez, világosan hallotta, hogy a lány iskolázott, választékos angolt beszélt, magától értetődően ez az anyanyelve. Még mielőtt a zavar eluralkodott volna rajta, válaszolt: „Csak úgy sétálgatok (*I am just hanging around*)”. A lány akkor azt kérdezte tőle, hogy tudja-e, hogy milyen jó külsejű fickó (*what a good-looking guy*). Haydn egyre inkább zavarba jött, majd – ahogy a kérdés üzenetét felfogta, rájött, hogy egy szokványos üzleti megbeszélésbe bonyolódott, olyanba, amely évezredek alatt kialakult rituálét követ. Ekkor zavara oldódni kezdett, arcáról lassan eltűnt a pirulás, és ugyan pulzusa még szaporra volt, de légzésének a ritmusa már csaknem normalizálódott. Meglepődött, hogy mindez ilyen gyorsan ment végbe benne, és hogy ilyen gyorsan kapcsolt. Mindazonáltal ő is bókolt a lánynak: „te is rendkívül vonzó lány vagy” (*an extremely attractive girl*) – mondta, és szemét a lány gyönyörű, mélyfekete szemébe fúrta. A lány rámosolygott: „nagyon izgalmas órát tölthetnénk együtt” – mondta, „ott lakom” – mutatott fel egy közeli ház legfelső emeletére. Haydn nem szólt, de továbbra is a barna arcot nézte. „Ha van rá száz dollárod”, mondta a lány. Haydn tudta, hogy nemet fog mondani, egészen egyszerűen nem érdekelte a pénzért megvásárolható szerelem. A lány látványától, sugárzó lényétől azonban nem tudott, és nem is akart szabadulni. Arra gondolt, hogy biztosan egyetemista, aki így kénytelen előteremteni a pénzt a tanulmányaihoz. De nem mertte megkérdezni, csak bámulta a lány tüneményesen gyönyörű arcát, és hosszú szünet után lassan, csak a feje jobbra-balra ingatásával jelezte, hogy nem. „Miért, nincs száz dollárod?” – kérdezte a lány, miközben kis, kedves mosollyal az ajkán tovább szemezett Haydnnal. „De van” – mondta vontatottan Haydn. Ez igaz állítás volt, mert konkrétan valamivel több, mint háromszáz dollárja volt, bár ebből még két hetet akart kihúzni a városban. „De mégsem” – mondta

megint lassan, anélkül, hogy a szemét levette volna a lányról. A fekete szempár ugyanolyan kedvesen, szinte huncutul nézett ki a gyönyörű csokoládészín arcból. „Akkor tudod mit? Gyere vissza este tízkor. Gyere el abba a peep-show-ba”, és a sarok utáni második házra mutatott. „Mondd, hogy Lilút keresed. Húsz dolcsiért megnézheted, hogy milyen üde rózsaszín virág (*fresh pink flower*) nyílik a lábam között. Sőt, az ujjaddal meg is érintheted.”

Haydnban megmoccant a kisördög. Még nem tudta, hogy szabadjára ereszti-e, és ha igen, hogyan, de az ő szája szegletében is megjelent a kis huncut mosoly. Nem akarta a lányt megbántani, de nem tudott a kísértésnek ellenállni. „Az a helyzet – mondta –, hogy a nők nekem szoktak fizetni – néha húsz dollárt, de általában többet, hogy megnézzem a lábuk között azt, amit te rózsaszín virágnak nevezel. És hogy az ujjammal kívül-belül megtapogassam.” Látszott, hogy a fekete szépség őszinte érdeklődéssel néz rá, hogy folytassa.

„Én ugyanis nőgyógyász vagyok (*gynecologist*)”, mondta Haydn, aki akkor valóban nőgyógyászként egy pesti kórházban dolgozott, és volt egy kis magánpraxisa is.

A lány szemében apró arany szikrák villantak, Haydn pontosan látta, hogy ezek nem a harag, hanem a pillanatokon belül kitörő nevetés szikrái. A lány a fejét hátravetve csilingelő kacagást hallatott: „*gynecologist*”, bugyborékkolt elő az ajkai közül. Karját a nyaka köré fonta – Haydnt megcsapta a lány izgatóan fűszeres illata – és szájon csókolta. Hoszsan és édesen, de rövidebb ideig, mint ahogy Haydn szerette volna. Becsukta a szemét, érezte, hogy a lány elengedi a nyakát, majd az ajkát is, de ő csak ott állt lecsukott szemmel. Csak hosszú másodpercek múlva nyitotta ki, de addigra a fekete lány már elszaladt.

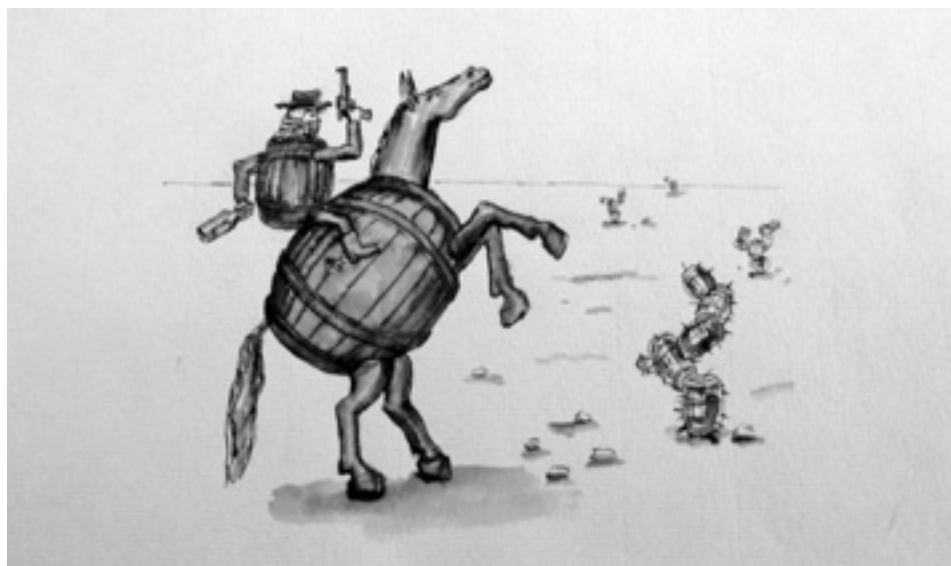
Haydn pontosan tudta, hogy neki ezért a csókért kellett New Yorkba jönnie.

[19]

„Te, Joseph, látjuk, hogy bátor fiú vagy, de inkább az eszedet használd, ne a pisztolyodat.” Ezt Butch Cassidy mondta Haydnnak, amikor már túl voltak az első vonatrabláson. Haydn rosszul forgatta a pisztoly, mindig rosszkor, és mindig a levegőbe lőtt, viszont sok jó ötlete volt a vonatrablás előkészítése közben. „Szimatolj körül Telluride-ban”, mondta neki Butch, „téged még senki sem ismer.”

Haydn egy hétfői napon lóháton baktatott be a városkába. Itt mindenki az aranybányából élt. Haydn az ivóban megtudta, hogy – csakúgy, mint minden bányában – itt is szombat délután fizetnek, a pénz pedig, amit háromhavonta rendkívüli őrizet mellett öszvérkaraván szállít ide, a San Miguel Valley Bank pánccs szekrényében pihen. A munkabér két dollár naponta. A Bank jól fel van töltve, a legutóbbi szállítmány két hete érkezett.

Haydn másnap kora reggel tért vissza a társaihoz. „Megvan a terv, Butch”, mondta. Csak Haydn maradt a táborhelyen, Butch és nyolc társa még aznap este óriási kurjongatásokkal vágatott be Telluride-ba. Butch le sem szállt a lováról, úgy ugrott be a szalomba. Mindkét kezében hatlövetű Colt, mindkét tárat a mennyezetbe eresztette. A dörrené-

seket hallani lehetett az egész városban, ugyanis a szalon mennyezetét borító öntött ónalpok felelősítették a lövések zaját. Whiskyt ittak, meg rumot, és egész este a mennyezetbe lövöldöztek. Éjfélkor békésen kilovagoltak, vissza a táborhelyre.

A héten minden este megismétlődött a látogatás. A zajt a város lakói megszokták. Azok a csibészek mulatnak már megint, mondták, és mosolyogva csóválták a fejüket.

Pénteken este csak nyolcan mentek az ivóba. Butch és Haydn a San Miguel Valley Bank hátsó falához lapulva várták az első golyózápport. Ahogy a dörrenések felhangzottak, ők is pukkantottak egyet. Jó nagy lyukat robbantottak az épület hátsó falába. A robbantás zaját elnyomta a szalonbeli lövöldözés robaja. Negyedóra múlva újabb sorozat az ivóból, és egy kisebb robbanás a bankban. Kinyílt a páncélszekrény ajtaja.

Ez volt Butch Cassidy első igazán nagy akciója. Huszonnégyezer nyolcszázötven dollár volt a zsákmány. A bányászok azon a héten nem kapták meg a járandóságukat, a napi két dollárt. A pénz egynegyede Haydné lett. Első útja a New York-i East 14th Streetre vezetett. Itt volt a Steinway & Sons cég legnagyobb bemutatóterme. Haydn megvette a legrágább Steinway hangversenyzongorát, visszavonult az üzleti élettől, és zeneszerzésre adta a fejét.

[+3]

A második világháború vége Chicagóban érte Haydnt. A japánok legyőzése után a dolgok hamar visszatáltak a rendes kerékvágásba, az emberek felszabadultak és optimisták voltak. Valami merőben újba akart mindenki belevágni. Haydn egy hirtelen ötletének engedve gépészmérnöki stúdiómba kezdett az chicagói műegyetemen. Miért ne, gondolta magában, mindig is érdekelték a gépek, elsősorban azok izgató, visszafojtott ritmusa. Negyvenöt évesen, ahogy a campuson sétált, figyelte arra, hogy egy új kiállítótermet, egy kisebb galériát építenek. Bement a befejezés előtt álló épületbe, ahol éppen a világítást szerelték.

Ez így nem lesz jó – csúszott ki a száján –, rossz helyre teszik a lámpákat tartó síneket. Abban a pillanatban szégyellte el magát: Úristen, kezdek olyan lenni, mint a Sanyi. Azt képzelem magamról, hogy mindent jobban tudok. A munkás érdeklődve nézett le rá a létra tetejéről. Haydn megpróbált eloldalogni, de egy elegánsan öltözött, professzoros külsejű úr megállította.

– Hogy érti, hogy rossz helyen vannak? – kérdezte. Haydnnek válaszolnia kellett. – Az a helyzet, hogy a sínek túl közel vannak a fal síkjához. Így súroló fény esik a képekre. Ez néha persze jól jön, mert nem tükröződik az üveg, de az egyenetlenségek felerősödnek majd, eltakarják a lényegét. Ide igazából elcsúsztatható sínek kellenének, olyanok, amelyeknek a fal síkjától való távolsága tetszés szerint változtatható.

Maga ért ehhez? – kérdezte az elegánsan öltözött úr. Haydn nagy levegőt vett. – Érték, hát persze hogy értek.

Mit szólna, ha meghívnám, hogy tanítson nálunk a fém-műhelyben. Pont ilyen emberre lenne szükségem. Névjegyet nyújtott át Haydnnek. Gondolkozzon rajta. Nem kell sietni. Ha érdeklí, keressen meg.

Haydn hazafelé, a magasvasúton nézte meg a névjegyet. *Laszlo Moholy Nagy, professzor, Chicago School of Design, The New Bauhaus.* Ez állt a névjegyen. Meg a címe. 350 North LaSalle, Chicago, Illinois.

Haydn csak néhány hónap múlva kereste fel Moholy Nagy irodáját. Csak a titkárnőt találta ott, kisírt szemmel. – László tegnap meghalt – mondta.

Haydn visszatért a zenéhez.

[88/A]

Haydn a hetvenes évek Magyarországn, a vasfüggöny mögött élve az NDK hegedűgyártásának egyik csúcsteljesítményén játszott. Nem volt boldogtalan ezzel a szerszámmal, de elégedett sem. Egy bizonyos New York-i hegedűszalonról ábrándozott, persze nem valamiféle ritkaságról, hanem egy tisztességesen megépített, tiszta, erőshangú jószágról.

A nyolcvanas években már hébe-hóba utazhatott. Elintézte a Pénzügyi Központ nevű állami-titkosrendőri szervnél, hogy jogdíjainak egy részét keményvalutában kaphassa hangszervásárlás céljából. A New York-i hetvenharmadik utcai hangszerboltban, a vonós hangszerek Mekkájában elfogódottan nézett körül. Az állványokon a különféle hegedűk, brácsák, viola da gambák. Először csak a szemével simogatott meg egy hegedűt, majd az ujjai begyével is végigcirógatta a hangszer hátát. Kéjes érzés volt.

„Kipróbálhatja”, mondta a jólöltözött, üdemosolyú alkalmazott, „persze, előbb fel kell kicsit hangolnia.” Haydn szíve gyorsabban dobogott: „Itt?” – kérdezte zavartan.

„Igen, akár itt is. Általában megkérjük a látogatóinkat – így mondta, a látogatóinkat, nem azt, hogy a vevőket –, hogy menjenek be a hangszigetelt szobába, de mivel most itt sem zavar senkit, hát csak tessék” – és mosolygott biztatóan.

A hangszeren csak egészen kicsit kellett igazítani, és máris játszhatott rajta. A saját fiatalkori vonósnégyesének egyik lassú részével kezdett, ez nem igényelt különösebb bravúrt. Aztán gyorsabb darabba fogott, nem valami virtuózba, de egy olyanba, amivel próbára tehetette a hangszert és egy kicsit saját magát is. Elragadtatva játszott, igyekezett mindent kihozni mindkettejükből. Talán ezt kellene megvennem – cikázott át az agyán. Amikor abahagyta, oldalra nézett. Választékosan öltözött úr állt mellette. Ceremoniális mozdulatokkal mutatkozott be, ő a cég egyik tulajdonosa.

„Uraságod vásárlási szándékkal jött hozzánk?” – tudakolta. „Igen, tulajdonképpen igen” – mondta Haydn, és kis mozdulattal megtapogatta a zakója belső zsebében lapuló dollárköteget.

„Azért bátorkodom, mert azt remélem, hogy holnap el tud jönni erre a címre – és egy névjegykártyát adott át Haydnnek. – A mesterhegedűink ugyanis ebben a kis privát szalonunkban vannak.”

Másnap egy felhőkarcoló kapuján lépett be, a portás a névjegy láttán udvariasan meghajolt, és a lifthez vezette: „Már vártuk Önt, mester”, mondta, és benyomta a legfelső emelet gombját. A lift meglepően lassan emelkedett. Könnyűnek és boldognak érezte magát, már-már a mennyországban. Egy napsütéses tetőteraszra lépett ki. Lábai alatt szédítő mélységben a város. Hórihorgas férfi sietett elé. Haydn ráemelte a szemét. Paganini. Még hárman ültek a terasz napozószékeiben: Isaac Stern, Yehudi Menuhin és Pablo Casals. „Végre, Joseph, végre, hogy itt van. És most már örökké velünk marad” – lelkendeztek.

Ma csak a maga vonósnégyeseiből játszunk. Lesz miből választanunk. Ott van az állványon a maga hegedűje.

Haydn remegő kézzel nyúlt a hangszer felé. Egy tisztességesen felújított Stradivari!

„Mondja, Joseph – fordult Isaac Stern Haydnhoz –, miért nem írt maga soha vonósnégyest? Kétszázhetven vonósnégyes, de ötös egy sem.”

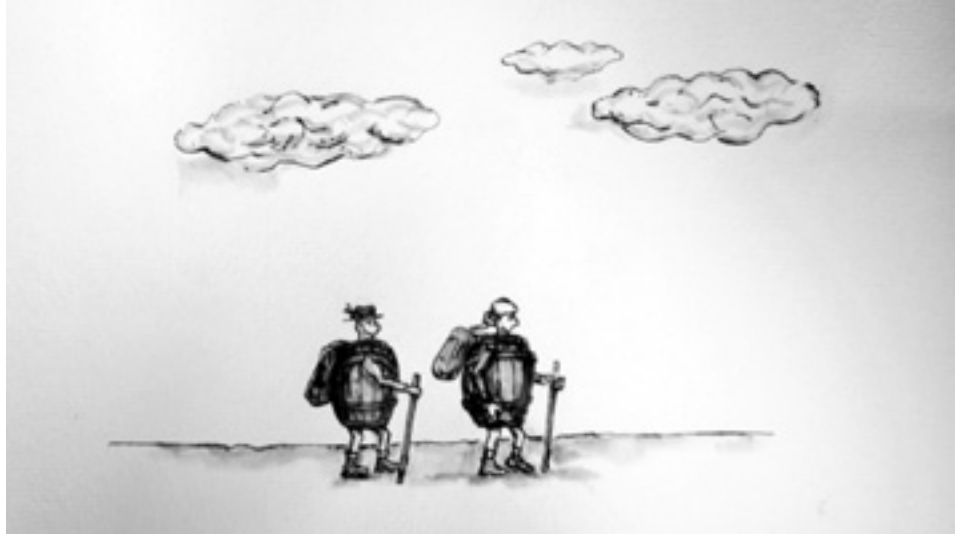
„Azért, mert vonósnégyest sohasem rendelt a Miklós herceg tőlem” – mondta Haydn a legnagyobb természetességgel.

„Akkor most büntetésből az első vonósnégyesből kimarad” – kurjantotta Isaac, és mindnyájan tele szájjal nevettek.

Sanyi és Haydn

[2]

A kis Haydn egyszem gyerek volt, apámék meg tízen voltak testvérek, nyolc fiú, két lány. Ezért aztán a kis Joseph sokat járt át a nagyszüleim házába játszani. Az apám fivérei között a legnagyobb franc a Sanyi volt. Mindenkinél okosabbnak hitte magát, mindenkinek ő akart parancsolni. Egyszer a kis Haydnt behívta a hátsó szobába. Kicsik voltak még, Haydnka öt-hat éves, a Sanyi már talán nyolc.

[5]

Haydn az isonzói kaland után hosszú ideig nem találkozott Sanyival. Ő Bécsben magántanuló lett, Sanyi Nyíregyházán vörös katona, és 1919-ben Landler Jenő seregében harcolt a Felvidéken, a történelmi határok védelmében. Augusztusban, a front, na meg a kommun összeomlása után, mikor az antant románok megszállták Budapestet, Sanyi hazaosont Nyíregyházára. Éjjel érkezett, a lovát egy tirpák tanyán hagyta a városon kívül.

„Kisfiam, már kerestek, itt nem maradhatsz”, mondta nagyanyám Sanyinak. „Öltözz át, itt egy váltás fehérnemű a hátizsákban, húzd fel a Dezső csizmáját, aztán még ma éjjel indulj!”

Sanyi lovon szökött át a határon Sátoraljaújhelynél, aztán valahogy eljutott Bécsbe, onnan meg Nyugat-Európába. Sok évre nyoma veszett, egyszer jött tőle egy postai levelezőlap Berlinből, egyszer pedig Ghentből.

Haydn 1930-ban találkozott vele a belgiumi Bastogne főterén egy kora nyári vasárnap délután. Sanyi a kocsmá előtt állt, vörös dróthaja égő csipkebokorként meredt az ég felé, hóna alatt két nyitott fadoboz, tele cédulákkal. Vállán egy kis majom ült kanárisárga sapkával a fején. Elmondta Haydnnek, hogy Luxemburgban él, hét közben bányában dolgozik, a hétvégeken pedig a majmával járja a környéket. A majom pénzért jósol a kocsmából kijövő népeknek, azért van két doboz, mert az egyikből németül, a másikkal pedig franciául húzza elő a rövid jóslatoka t. Kinek milyen nyelven beszél.

„Tudod, azért jó Luxemburgban lakni – mondta Haydnnek –, mert ha megint forró lenne a lábam alatt a talaj, csak felülök a motoromra, és fél órán belül vagy Németországban, vagy Belgiumban, vagy Franciaországban vagyok. Attól függ, hogy merre indulok.” Azzal a majmával felült az oldalkocsis motorjára (NSU 301TS), és elporzott a luxemburgi határ felé.

Haydn sokáig gondolkozott, hogy mit érez. Pedig már az első perctől tudta, ahogy meglátta Sanyit. Irigységet.

[6]

Haydn pár hónappal a belgiumi viszontlátás után levelet kapott Sanyitól. Párizsban leszek, találkozunk a Vosges-ek terén ekkor meg ekkor. Haydn megörült a levélnek, bár azon át-sütött a lenézés – „azért ott, mert oda még te is odatalálsz” –, ugyanaz a nagyképűség, ami Sanyiból Nyíregyházán, gyermekkorukban áradt.

Sanyi választékos eleganciával volt öltözve, az egyik teraszon várt rá, és már délután abszintot ivott. Megölelte Haydnt, ez korábban nem volt szokása, és a bennfentesek gögje-

vel mondta el, hogy mit fognak együtt csinálni. Itt csigát eszünk, meg bárányt, aztán este átsétálunk a Montparnasse-ra. Elviszlek a cirkuszba.

Séta az esti Párizson át, és máris ott állnak az egyik Montparnasse-i Café előtt. Belépőjegyet kell venni, itt lesz a cirkusz. Haydn egy szót sem ért az egészből, a Café zsúfolt, a vendégek – tipikus párizsi bohémek – hangesznek, isznak, fújják a füstöt. Egyszer csak eloltják a lámpákat, csak a terem közepén az üres biliárdasztalt világítja meg erős fény. Egy pillanat alatt csönd lesz.

Magas, göndör hajú fiatal férfi jön előre a biliárdasztalhoz, mindkét kezében hatalmas koffer. „Sandro”, suttoják az emberek. Lassú mozdulatokkal pakolja ki a bőröndök tartalmát. Drótból készült apró figurák kerülnek elő, egyszerű, de mégis életteli kis szobrocskák. Aztán a zöld posztóasztalon megelevenedik a drót-cirkusz, a figurák ugranak, lovagolnak, az oroszlán rátámad az idomárra, aki agyonlövi a fenevadat. Légtornászok, hastáncosnő, késdobáló, mind-mind apró, de tökéletesen működő, drótból hajlított figura.

Haydn tekintete körbejár, mindenki elbűvölten nézi a cirkuszt. Sanyi azonban eltűnt mellőle. Ott áll az asztal mögött, ő Sandro segédje, ő kezeli a gramofont. Az előadás végén, a római fogathajtó versenyben pedig ő húzza az egyik kocsit mozgó vékony kötelet. Az arasznyi drótlóvak felszegett fejjel vágatznak, a hajtók ostorukat pattogtatják. Elragadtatott kiáltások, Haydn pontosan tudja, hogy most olyan csodát lát, amelyet még soha, és hogy erre egész életében emlékezni fog. Behunyja a szemét, és valami különös, örömteli zenét hall belülről. Amikor újra kinyitja, Sanyi már ott áll mellette. Gyere, bemutatlak egy-két barátomnak. Ez itt Joan Miro, ő pedig Marcel Duchamp. Haydn nem tudja megjegyezni a neveket. Még szédül az élménytől. Az ajtóhoz megy, elolvassa a felragasztott hirdetményt: *CIRQUE CALDER Entrée: sept francs et cinquante centimes.*

[8]

Sanyi a Kárpátokban volt munkaszolgálaton 42-ben, 43-ban meg 44-ben. Ott építette az Árpád vonalat, a Kárpát-Duna Nagyhaza védvonalát. Egy délután lelépett a századtól, és felment a hegyre szedret enni. Ahogy tömte magába a szedret, megmozdult vele szemben a bokor. Egy medve állt a másik oldalon, ő is szedret evett. Nagyon megijedt, lassan hátrálni kezdett, aztán lóhalálában rohant le a faluba a körletig.

Beesett az ajtón, a többiek rápisszegték, maradj csöndbe, Sanyi. Akkor vette észre, hogy a szalmazsákokat a körlet szélére tolták, a terem közepén pedig egy zongora áll. Idős, ezüsthajú ember játszott rajta. Súlyva kérdezte a Lévai Imrét, ki ez?

A Haydn, mondta az Imre. A saját műveiből játszik!

Sanyi pedig lassan megnyugodott. Olyan szépen játszott Haydn.

Várad András (1948): biokémikus kutató. 2010 óta ír rövid történeteket fikatív hőséről, Joseph Haydnról. Kiállításkritikái az *Élet és Irodalomban* és a *Népszabadságban* jelennek meg. *Haydn és Most* című első kötetét a Kalligram adja ki.

ZENE ÉS SZENVEDÉS

– A NYELVI DIFFERENCIA¹

A művész annak tudja magát, akinek megadatott, hogy elmondhassa: mitől szenved. S egyúttal benne él az első ember némasága is. Nem próbálja „elhallgatni” szenvedését, de nem is akarja „világgá kiáltani”: hanem megjeleníti. S a szenvedés megjelenítésében feloldja azt az ellentmondást, hogy ő maga és a szenvedés egyszerre jelen vannak. Feloldja anélkül, hogy a legcsekélyebb mértékben megcsorbítaná. [...] A művészet Janus-természete, amely az élet szenvedéseit megnehezíti és egyidejűleg segít az embernek abban, hogy elviselje, ez teszi őt életünk útitársává. Megtanítja az embert, hogyan győzze le a szenvedést anélkül, hogy elfelejtené. Mert az ember nem felejtethet, lelkében állandóan emlékeznie kell.

Franz Rosenzweig: *A megváltás csillaga*²

Ha passiókra, a gyászindulókra vagy a siratóénekekre gondolunk, nagyon úgy tűnik, hogy szoros, szinte közvetlen kapcsolat van a gyász *fájdalma* és a zene között. Ezt a ma elhangzó passió egyes tételei is megerősítik. De *ugyanilyen* szoros kapcsolatot sejtetnek az egymásra találás *öröme*, az ujjongás és a zene között egyes szilaj táncjátékok, vagy a mai mp3-világ jó néhány darabja, és a zenei glóbusz egy egészen más területén a halleluják, főleg a barokk halleluják. A ma hallható passiónak, csakúgy, mint Bach passióinak a turbái, tömegjelenetei pedig a fellobbanó izzó harag, felháborodás vagy megdöbbenés közvetlen kifejezéseinek tűnnek. És ha tudjuk is, hogy ez nem így van, mert ezek a zenedarabok messze nem a *közvetlen* kifejezései a felidézett indulatnak, a haragnak, a fájdalomnak vagy az ujjongó öröme, ha tudjuk és érezzük is, hogy ezek a tételek sokkal többek pusztá indulatkitörésnél, mégis mintha arra készítenének, hogy magunk is részt vegyünk az általuk felidézett indulatban. A zene sajátja tehát, hogy

- mintha *egészen közel* volna érzelmvilágunk sűrű indulattal telített szférájához, mintha közvetlenül belőle születne, és mintha közvetlenül hatna rá,
- *ugyanakkor* mérhetetlenül többet fejez ki pusztá indulatkitörésnél.

Ezt a feszültséget *nyelvi differenciának* nevezhetjük. Előbb ezt a nyelvi differenciát kell megértenünk, hogy utána segítségével egy fénycsóvát vethessünk zene és szenvedés viszonyára.

Herder a zenének az indulatvilágunkhoz való közelségére teszi a hangsúlyt és *Kalligone* című művében egyenesen a *szenvedélyek dallamáról*, a *hang megrendítő* és *megrázó erejéről* beszél. Ő is, mint sok más izgalmas szerző, a zenét az *indulatok nyelvének* tartja. Megnyerő megfogalmazás, még ha egy kombinatorikus vagy statisztikai alapon, vagy komplikált elektronikai eszközökkel, számítógépes programokkal előállított zenemű esetében inkább az *akusztika nyelvéről* beszélhetnénk is. De például Xenakisnál

vagy Stockhausennál láthatjuk, hogy a kettő nincs is olyan távol egymástól.

Maradjunk azonban a zene klasszikusabb korszakainál. Legalább a barokk zenétől kezdve manifeszt módon is az indulatokhoz kötődik a zene. Itt tehát mindenképp az indulatok nyelvéről beszélhetünk. És már Plátón is a *thümoszsal*, az indulattal hozza kapcsolatba a zenét.

De miért a *zenét* tekintjük az indulatok nyelvének? Miért nem a közvetlen indulatkitöréseket vagy még inkább az *indulatszavakat*? Ha ezt megértjük, közelebb jutunk ahhoz, hogy mi is a nyelvi differencia.

Vegyük például a siratóéneket és a sírás közötti különbséget (differenciát). A siratóének nagyon közel van a síráshoz, azt idézi – mégis egészen más, saját logikája van. Pontosabban: van egy egészen más, a sírásétól eltérő *saját ritmusa és logikája* is. Nemcsak közvetlenül kifejezi, hanem *szellemileg meg is jeleníti* a fájdalmat, a gyászt. Ez a döntő különbség, amitől a zene *nyelv*. Nagyon közel van a megjelenített állapothoz, mégis végtelenül különbözik tőle. Formába önti, megjeleníti és *ezzel megteremti a viszonyunkat is hozzá*.

A siratóéneket nemcsak a sírásnál, hanem az indulatszónál is sokkal *tagoltabb* kifejezési forma. Az indulatszó a közvetlen élményből fakad. Közvetlenül fejezi ki a fájdalmat vagy az örömet vagy a haragot, a megdöbbenést, a hatalmi vágyat stb. Ugyanakkor nemcsak a sírás, de a fájdalmas „au” vagy „jajj” felkiáltás sem fejezi ki *azt, ami a fájdalmat okozza*. Nem fejezi ki *azt sem, akinek fáj*. A jajongó nem *önmagát* fejezi ki, hanem azt, hogy a fájdalom *felszívta* őt. Csakis ezt az állapotot fejezi ki. (Elgondolkodtató ezzel kapcsolatban, hogy a német „Ich” szót Ferdinand Ebner a fájdalomkiáltásból vezeti le. Ez, ha jogos levezetés, talán szenvedés és individuáció szoros összefüggésére utal. Ebner szerint az „Ich” alapértelme: Vagyok és szenvedek.³⁾ A ma általánosan használt „vow” felkiáltás sem fejez ki semmit abból, hogy mi is az, ami éppen tetszik, miért és milyen jelentőséget tulajdonítunk neki, mit érint meg bennünk. Éppen a *nyelvi erőfeszítés* hiányzik belőle. Persze leggazdagabb jelentésű szavainkat is lehet indulatszóvá lefokozva használni. És megfordítva: a figyelmes jelenlét egy indulatszónak is adhat önmagán túlmutató jelentést. De alapesetben az indulatszavaknak az a jellemzője, hogy egészen *konkrét, egyedi* állapothoz kötődnek, ugyanakkor a kifejezőmódjuk olyan mértékig *általános*, hogy semmit nem foglal magában ebből az egyediségből. Nem mindegy például, hogy azért szisszenünk-e fel, mert valami éktelen ostobaságot hallunk, vagy azért, mert egy kavics került a cipőnkbe. Pedig nem egyforma a felszisszenést kiváltó két esemény jelentősége. A *nyelv* ebben különbözik a pusztán *indulati kifejezéstől*. Amikor az indulatot fejezi ki, akkor kifejezi az *értékét* is annak, ami az indulatot *kiváltja*. Vagy

legalábbis teret teremt hozzá, *viszonyt* ahhoz az állapothoz, amit felidéz, és ezt a viszonyunkat is kifejezi. Ezért mondhatja Tábor Béla, hogy *a nyelv posztulátuma az, hogy egyetlen állapotot se magával az állapottal fejezzünk ki*. Ezt nevezhetjük tehát nyelvi differenciának.

Az indulat hatalmas erejű „nyersanyaga” a művészetnek, kezdő lendületére érdemes rábízni magát a művészetnek, mondja Füst Milán egészen egyedülálló, mert a saját költői tapasztalatából leszűrt esztétikájában.⁴ De a nyelvi differencia a nyelv felelősségét is jelenti az indulatokkal szemben. Mert a nyelvtől különvált, vagy adekvát nyelvi kifejezést nem találó indulataink könnyen összeköthetők hamis okkal és így manipulálhatóak. Ha valaki csak azt tudja, hogy szenved, de elfelejtette vagy elfeledtették vele a szenvedése igazi, esetleg komplexebb, gyötrőbb és rejtettebb okát, akkor a manipulatív nyelv direkt módon hozzákötheti más, hamis, de egyszerűnek látszó, kényelmes okhoz. Ez a hamis azonosulás könnyen megkötődik, mint a malter, csak a malternál is nehezebben oldható.

Ha most a nyelvi differenciát is tekintetbe vesszük, akkor az az állítás, hogy a zene az indulatok nyelve, valóban a zene – alighanem minden zenei élmény – alapfeszültségét fejezi ki. Azt, amit úgy jellemeztem, hogy a zene egyszerre két, látszólag ellentétes követelménynek tesz eleget. Egyrészt annak, hogy a lehető legközelebb legyen érzékenységünk sűrűen indulattal telített szférájához, másrészt annak, hogy *nyelv* legyen. Ne olvadjon egybe ezzel a szférával, érzékenységünk indulat-telített régiójával, éppen ellenkezőleg, hátráléjjon tőle, hogy *áthathassa* valami egészen más: formával, értelemmel.

Rátérve most már zene és szenvedés kapcsolata: a nyelvi differenciára utal Füst Milán is, amikor az alkotás előfeltételének tartja a fájdalmas élménytől szükséges távlatot.⁵ Vagy gondoljunk Arany Jánosra, aki a *Juliska emlékezetére* elkezdett verse négy sorát nem tudja folytatni, hanem felkiált: „Nagyon fáj! Nem megy!” Előtte ezt írja: „Mint egy Jeremiás nyögdelve bánatom, / Oly megtörött szívvel, de nem oly szabadon”. A kérdés az, honnan merít erőt akár a próféta, akár a művész ehhez a szabadsághoz.

A kérdésre Pindarosz egy mítosszal felel a 12. püthói ódájában. A mítosz közvetlen összefüggésbe hozza a sírást, sőt a fájdalmas üvöltést a zenével, közelebről az *aulosz* nevű fúvós hangszer és egy aulosz-daltípus, a „nomosz” születésével.⁶ Nem csoda, hiszen az aulosz, bár fuvolának szokás fordítani, valójában igen érdes, nyers hangú fúvós hangszer. (Itt jegyezzük meg, hogy valószínűleg a magyar *síp* szó is

etimológiai kapcsolatban áll a *sivít*, a *sipít* és a *sír* igével.) Amikor Perszeusz megöli a félelmetes szépségű, de *halandó* Gorgó lányt, Medúszát, *halhatatlan* növérből vad zokogás, iszonyú üvöltés tör elő. Az aulosz hangja és az aulosz-dal nomosza, *formája* e vad szépség féktelen, fájdalmas, dühödtt és elkeseredett üvöltéséhez kötődik. Belőle születik. Jól jegyezzük meg: a *halhatatlan* Gorgó lány *kínjából* születő *üvöltés* alakul át aulosz-dallá. És a mítosz szerint ehhez hatalmas erőre van szükség. Isteni erőre, Athéné erejére. Mi azt mondjuk: a nyelv erejére.

A mítosz, amelyre Georgiades, a neves zenetudós hívja fel a figyelmet, a nyelvi differenciát jeleníti meg. Mint Georgiades is hangsúlyozza, a zene „nem maga az indulatkitörés, nem az indulat közvetlen kifejeződése. Athéné istennőre olyan mélyen hatott Medúszá testvéreinek fájdalmas üvöltése, hogy nem térhetett ki e benyomás feldolgozása elől. Meg kellett örökítenie. Benyomásának tehát szilárd, objektív formát akart adni. Az aulosz-dal (nomosz) a fájdalomkiáltásban kifejeződő szenvedés elsöprő, szívet tépő benyomását *ábrázolja* (μυμῆσαιτο). A fájdalomkiáltás művészetté transzformálódott.” Itt is a szenvedés és a szenvedés *szellemi* kifejezése közötti különbséget látjuk. „Az első, az indulat közvetlen kifejezése: *emberi*, az élet jellemzője, maga az élet. A második, amely a művészet révén ennek objektív alakot kölcsönöz: isteni, megszábadító, *szellemi* tett.”⁷ Vagyis: a zene már nyelvi tett.

A Gorgó lány átható üvöltése is azt mutatja, hogy a szenvedés egy tőle *idegen* *szükségyszerűséghez* köti őt. Mintegy odaszegezi szeretett nővére halálához, és ez a halál kétszeresen is idegenként hatol életébe. Idegen tőle egyrészt, mert ő *halhatatlan*, másrészt mert az általa *szeretett lényt* sújtja, a szeretetét támadja meg. Üvöltése, szívet tépő sírása ezt az idegen *szükségyszerűséghez* kötöttséget fejezi ki egészen közvetlenül. A zene, ami ebből születik, maga is kötődik a szívet tépő síráshoz. Mintegy a fájdalomra szegezi szemét. De csak az egyik szemét. A másik szemével ugyanakkor valami a fájdalomtól különbözőre, valami az idegenséggel alapvetően ellentétesre, valami azonosra néz. De a nézés itt nem egészen adekvát hasonlat. A nézésben, a szemléletben már *távolság* van. Az üvöltésben nincs ilyen távolság. Az üvöltés azt fejezi ki, hogy „engem *teljesen betölt* a fájdalom, amit az elviselhetetlen idegen *szükségyszerűség* okoz. Teljesen betölt a szenvedés.” A szenvedés, amit Buddha úgy ír le, hogy elválasztva lenni attól, akit szeretünk. De a zene ereje éppen az, hogy *ugyanígy* megjeleníti a közelitől, a *szeretett lénytől* – tehát a nagyon *nem* idegentől – való (teljes) áthatottságot. Hogy hogyan jeleníti meg ezt az áthatottságot, arra jó példa az *összhang*. A tisztán intonált hangok terei át tudják hatni egymást. A zene *ennek* az áthatottságnak a terében jeleníti meg a szenvedést. A zenei formateremtés ezért *nyelvi* aktus. Ezért tud teret

teremtenei ahhoz, hogy *viszonyulni tudjunk a szenvedésünkhöz*. És itt jegyzem meg, hogy valami fontosra utal az az előbb használt kifejezés is, hogy „felépített zenei pillanat”. A zenészek körében magától értetődő, hogy a zene közege az idő, másrészt, hogy a zenei pillanatnak struktúrája, tartalma és tartama van. Ha azonban ez utóbbiba jobban belegondolunk, az éppen azt jelenti, hogy a zenei pillanat több, mint pusztán *időbeli* pillanat. Talán ez is az oka, hogy a zene, bár alkalmasint zokogásra készíthető – ahogy ujjongásra is –, de meg is könnyíthető, hogy *viszonyulni tudjunk a szenvedésünkhöz*. Nem azzal, hogy semlegesíti a szenvedést, nem azzal, hogy érzéketlenné tesz a szenvedés iránt. De jó esetben nem is azzal, hogy a szenvedés dörömbölését „túlkiabálja”. A szenvedés keserű. De a zenében hatalmas, a keserűséget felszívni képes *erő és édesség* van. Édes erő.

De van ebben az édességben valami *gyengeségre* csábító veszély is. A zene el is torzíthatja a szenvedéshez való viszonyunkat. Hogyan? A szenvedés valami idegentől, idegen *szükségyszerűség*től való határoeltság. Márpedig a zene, hatalmas erejével visszaélve könnyen valami *hamis* azonosságba, édességbe vagy inkább édeskészségbe öltöztetheti az idegen *szükségyszerűséget*. S így arra ösztönözhet, hogy ebben a vonzó ruhában áldást mondjunk a szenvedésbe való beleenyugvára, ahelyett hogy szembenéznénk vele.

Az, hogy valamivel vissza lehet élni, még nem szól ellene – a legnagyobb gondolatokkal éltek vissza a legjobban a történelem során. De ezen a ponton van valami nyugtalanító a zenében, amit tisztáznunk kell, hogy a visszaéléstől tiszták maradhassunk. Első közelítésben arra az eddigieknek látszólag ellentmondó tényre gondolok, hogy korántsem mindig egyértelmű egy zenemű indulati tartalma. Beethoven VII. szimfóniájának lassú tétele például sokak szerint fájdalmas gyászinduló. Hamvas Béla szerint viszont „tücsökmuzsika ... az elíziumi tücskök örökkévaló, kétnegyedes, lassú, csendes zenéje, amely örök idők óta szól, túl minden szenvedélyen, a tiszta lét muzsikája, a tiszta van, túl munkán, túl szépségen ... szól ... végtelen békével.”⁸ Van olyan Bach-ária, amit egy karmester az egyik előadásában *lassú, meditatív* zeneként interpretál, a másikban *gyors* és *zaklatott*, az iszonyatot megjelenítő zeneként. Szubjektív belemagyarázásról volna szó, vagy a zene kétarcúságáról? És ha az utóbbiról, akkor csak bizonyosfajta zenék kétarcúsága ez, vagy a zene lényegéhez tartozik?

zene az említett, jól körülhatárolt értelemben az indulatok nyelve. Közvetlenül az érzékenységünkhöz szól, és aktív befogadásra serkent. (Például arra, hogy együtt énekeljük, amit hallunk, vagy közvetlen mozgással reagál-

junk rá.) Olyan közvetlenül szól az érzékenységünkhöz, hogy Herder szerint a zene „alapanyaga”, a zenei hang a kedély megrázkódtatását fejezi ki. És mi a két „legelementárisabb” megrázkódtatás, ha nem az öröm és a fájdalom? Éppen innen ered a zene két-arcúsága. Mert, ahogy Nietzsche – talán az individuális létünk alaptörvényét megfogalmazva – mondja, az ember „csakis azzal a feltétellel nyíthat meg a boldogság legkifinomultabb és legmagasabb rendű fajtáinak, hogy folyton nyitott a fájdalomra, mindenfelől és lényre legbensejéig”.⁹ Lehet, hogy a zene két-

arcúságának itt a végső oka. Az érzékenységünk indulati régióihoz való közelségét ellensúlyozva arra emlékeztet, hogy ahol érzékenységünk megnyílik az öröm egy magasabb fajtájára, ott a mélyebb szenvedés felé is nyitott lesz „lényre legbensejéig”. És ahhoz, hogy emlékeztethessen erre, *formára* van szüksége. A zene csak akkor képes tényleg szembenézni a szenvedéssel, és nem valami édeskés álarcra ellátni, ha olyan formát teremt, amely valóban az örömek *erre* a legmagasabb rendű formájára emlékeztet. Minden passió, a most hallható is erre tesz kísérletet.

Surányi László (1949): matematikus, esztéta. Tábor Béla hagyatékának gondozója. Zenei, képzőművészeti és irodalmi tárgyú elemzései jelentek meg, ezen kívül fordított tudományelméleti cikkeket, többek között Franz Rosenzweiget és Meister Eckehartot.

JEGYZETEK

- 1 Elhangzott a kérdéses szerzőségű hamburgi, barokk János-passió előadása előtt a FUGA Budapesti Építészeti Központban, 2012. április elsején. A passió elhangzott Nagypénteken is, a békásmegyeri Evangélikus Templomban; ea: Bodrogi Éva, Scheer Lívia, Opicz József, Patay Péter (Pilátus), Kádár László, Kéringér László (Evangélista), Hámosi József, Mizsei Zoltán (Jézus), EllenPont együttes, vez. Bali János.
- 2 Fordította Mándy Stefánia, in Hamvas Béla (szerk): *Anthologia Humana*, 405.
- 3 Ferdinand Ebner, *A szó és a szellemi valóságok – Pneumatológiai töredékek*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995. 97.
- 4 Füst Milán, *Látomás és indulat a művészetben*, Magvető Kiadó, Budapest, 1980. 339.
- 5 *Id. mű.*, 639.
- 6 Nomosz (a zenében): hangszeres vagy hangszerrel kísért, szóló énekes által előadott, valamilyen értelemben rögzített szabályú műforma. A továbbiakhoz vö. Surányi László, *Megszólít vagy elvárásol? – A zene szelleméről*, Typotex, Budapest, 2008. 195kk.
- 7 Throsybulos Georgiades, *Musik und Rhythmus bei den Griechen, Zum Ursprung der abendländischen Musik*, Rowohlt, Hamburg, 1958. 21.
- 8 Hamvas Béla, *A láthatatlan történet*, Akadémia Kiadó, Budapest, 1988. 109.
- 9 Friedrich Nietzsche, *Az új felvilágosodás*, ford. Kurdi Imre. Osiris/Gond, Budapest, 2001. 142.

AZ ARC ELREJTÉSE

*Mert elhagyatnak akkor mindenek.
Pilinszky János: Apokrif*

1 A Harry Potter-könyvek egyik bűbajos leleménye volt az iskola folyosóinak falán függő festményeknek az a sajátossága, hogy alakjaik el-elvándorolnak a helyükből. E ki tudja milyen korokból való megfakult képek hősei időről időre felkerekednek, hogy látogatóba induljanak egymáshoz, ahol tiszteletüket téve belépnek valamelyik távolabbi festmény terébe. Ott minden jel szerint szívesen fogadják őket, talán még meg is vendégelik, s híreket is cserélnek egymással. A hírek forrása nyilván mindaz, amit a festett alakok látnak, amikor képeik keretei közül kitekintenek, valamint a többi képtől nyert értesüléseik. Páncélba öltözött egykori főurak tesznek sietős látogatást egy-egy szomszédos csendéletnél, hogy virággal kedveskedjenek az iskola távoli szárnyának falán valamely festett hölgynek. A képre kíváncsi nézők ilyenkor csalódottan merednek a kiürült vászonra, miközben a magányos hölgy portréja zsúfolásig telik.

A festmények alakjai élnek a maguk önálló életét, de szigorúan képéletet élnek: bár szoba elegyednek olykor a folyosói gyereksereggel, sosem jutna eszükbe alálépni lakhelyük aranyozott keretei közül, és lábukat a kövezetre téve egy tökéletesen más életbe fogni. A nézők pedig tudomásul veszik, hogy a képek valójában szeszélyesen elhelyezett ablakok, amelyek mind-mind ugyanarra az egy – ám a maga egységében előlünk rejtett – világra nyílnak, arra az élő festményvilágra, melynek alakjai akkor is láthatók, amikor alábámulnak belőle a mi világunkra, és akkor is, amikor egymással vannak elfoglalva, s tudomást sem vesznek rólunk. Valamilyen életet akkor is élnek, amikor senki nem nézi őket, s bár életük egyáltalán nem időtlen, de más idő szerint telik, mint a miénk.

A költészet valósága emberemlékezet óta nyit efféle ablakokat a maga, az egyes műveken túli egységes valóságára: Odüsszeusz ott harcol és ravaszkodik az *Iliász* gigantikus tájképén, miközben a háború végeztével kalandok közt hanyódva tart hazafelé egy másik eposz képi terében. Számptalan más ablakban pillanthatjuk még meg furfangos mosolyát, s ha utolsó nagy útjára volnánk kíváncsiak, Dante *Poklában* arról is hajlandó beszámolni nekünk, ha megállunk előtte.

Persze, ahogyan feltehetőleg a Harry Potter-féle festmények alakjai is tisztában vannak azzal, hogy pontosan melyik kép keretei közül indultak vándorútjukra, s miután végigvendégeskedtek a teljes galériát, hová is kell majd hazatérniük, ugyanúgy tudja Dante is, hogy bár szellemi értelemben az igazi Odüsszeusz túlvilági szavait szólaltatja meg, azért nem a saját, hanem Homérosz és Vergilius hősét kereste fel az *Isteni Színjáték* eldugott bugyrában. Bizonyára hasonlóan viszonyulnak saját fiktív szerzőségükhöz a pseudo-epigrafikus írások alkotói is, amikor mondjuk valamely bibliai hős nevében alkotják meg apokalipszisukat. Ebben az esetben az apokaliptikus szöveg az a vendéglátó festmény, ahonnan majd a látogatását s a rettentő üzenet elmondását követően a szónok visszatér bibliai szövegterébe, ahonnan útra kelt.

A középkori zsidó misztika szövegei is gyakran készítetik vándorútra a *Misna* és a *Midrás* alakjait, akik ilyenkor tisztelgő látogatást tesznek az eredeti szövegházájuktól térben és időben olykor roppant távolságra eső szövegekben, hogy azok olvasóival is megosszák bölcsességüket. Van, amit az egyik szövegben elmondanak, s van, amit csak majd az egészen másutt és egészen máskor készült másokban. A legismertebb

ilyen példa a 2. századi *misnai* bölc, Rabbi Simon bar Jochai vendégszereplése a 13. századi *Zóhárban*. Erre az útjára ráadásul nem csupán fia, Eleázár, valamint barátai és tanítványai kísérték el, de útközben a kíséretébe szegődtek néhányan még a közbeeső időben – ti. a 12. században – felbukkant kabbalista könyv, a *Bahir* fikatív rabbi-alakjai közül is. Utóbbiak nyilván örökre vendégek maradnak a *Zóhárban*, hiszen nincs is hová hazatérniük szellemi kalandjaikat követően. Egyformán otthon vannak mindkét könyvben, hiszen még irodalmi létezésüket is csupán a nekik tulajdonított bölcseségnek köszönhetik. Mindazonáltal jól elvannak a valódi szövegterhellyel is rendelkező barátaikkal. Hellyel kínálják és meghallgatják őket, senki nem érezti velük, hogy csak akkor vannak, ha megszólalnak.

Ortodoxia és filológia vizsálva máig nem ült el – és talán soha nem is fog elülni – abban a kérdésben, hogy vajon a *Zóhár* fő részének szerzője azonos-e a 2. századi mesterrel. Ezt a kérdést azonban csupán a tisztára történeti megközelítés veti föl. Egy valóban filozófiai esztétika kérdése inkább így hangzana: feltéve, hogy csakugyan a 13. századi Móse de Leon a *Zóhár* valódi szerzője, a műben beszélő Simon bar Jochai rabbi vajon azonos-e – vagy sem – a *Misnában* beszélő hasonnevű rabbi? Ez a kérdés ugyanis az irodalmi személy szabadságfokának a kérdése, vagyis a szerző és a szellem megkülönböztethetőségének a kérdése. Ha egy festmény valamely alakjára ismerünk rá egy másik festményen, vajon valóban ugyanőt látjuk-e viszont? Vajon azonos személy-e az *Iliász* és az *Odüsszeia* Odüsszeusz? Eléggé meg van-e ahhoz alkotva, hogy a maga erejéből szóra nyissa a száját?

De egy olyan helyzet bizonyosan az elképzelhetőség birodalmába tartozna, amelyben a Gershom Scholemtól szerzőnek tartott 13. századi Móse de Leon hiába is jelentené be szerzői igényét a *Zóhár*ra, mert a kabbala követői felháborodottan utasítanák vissza mint közönséges bitorlót, míg mások – bejelentése nyomán – istenkáromló műnek minősítenék alkotását. Móse de Leon ugyanis nem óhajtotta, hogy őt tartsák a *Zóhár* szerzőjének, és talán misztikus értelemben valóban nem is tartotta magát annak. A *Zóhár* ókori keletkezését tagadó Scholem ugyanis maga is álmélkodva állapítja meg, hogy e titokzatos mű összemérhetetlenül mélyebb remekmű, mint Móse de Leon saját néven jegyzett misztikus szerzeményei. E jelenség különösen szembeötlő, amikor egyéb írásaiban – úgymond – „saját” munkájából, vagyis a *Zóhár*ból idéz, és ezt az idézetet kommentálja. Egy közepes kabbalista szerző írja itt kommentárjait egy nagyon nagy kabbalista művéhez. Ha Scholemnek igaza van, s a két szerző azonos, alighanem ahhoz hasonló dologgal állunk szemben, mint Kierkegaard szerzői álneveinek esetében: mert itt sem az történik, hogy különböző műveit különböző szerzői nevek alatt publikálta. Bizonyos értelemben csakugyan

nem ő e művek szerzője. Kierkegaard előbb szerzőket költött, akik aztán létrehozták műveiket.

Mindenesetre, a *Zóhár* szerzője tagadta szerzőségét, és sosem került abba a helyzetbe, hogy a műve igyekezett volna megszabadulni őtől. Kierkegaard-t is csak fékezhetetlen játékos kedve készítette arra, hogy újabb álnevek alatt élesen kritizálja álneven kiadott saját írásait. A dán gondolkodó nem képről képre vándorolt, hanem festőről festőre. De ezek a festők sem óhajtottak soha megszabadulni attól, aki őket festette.

2 Az úgynevezett holokausztirodalom mára beláthatatlan kiterjedésűvé vált. Ha a kifejezetten történettudományi munkák sokaságát nem is vesszük számításba, a fennmaradó művek Kierkegaard stádiumelméletének megfelelően csoportosíthatók. Az esztétikai életszemléletet roppant tömegű műalkotás, múzeum és megkoszorúzott emlékmű képviseli, míg az etikai stádium kivált társadalomelméleti publicisztikában, társadalomfilozófiai és politikai eszmék rengetegében ölt testet. A vallási stádium szinte képviselő nélkül marad, mindenekelőtt a műfaj önállóságának hiánya miatt. A holokauszt fölvetette vallási kérdések többnyire nyomban teodiceai kérdésekbe torkollnak, s így vagy a vallási eszmetörténetbe simulnak bele, vagy társadalmi-politikai eszmék etikai kritikájává lesznek. Ám a vallási stádium hallgat.

Zsidó szemmel nézve az ismertté vált keresztény – vallási – megközelítések közös fogyatékosága, hogy a teodicea klasszikus örökségét követve, a kérdés egésze az „ártatlanság” szenvedésének problémakörébe lesz gyűjtve, ahol értelemszerűen egyetlen kategória foglalja magába a vulkánkitörést, az áradásokat, a földrengést, a háborút, az éhínséget és Auschwitzot. Annak következtében, hogy a szenvedésteli katasztrófát emelik a maga általánosságában a magasabb fogalommal, tetszőlegessé válik a katasztrófa tárgya, vagyis az elmékedésnek bármely tetszőleges embercsoport a megfelelő tárgya lesz, feltéve, hogy szenvedésére nem szolgált rá. Bárkit találjon is el a csapás, interpretációja egyetemes lesz, szenvedésével az egyetemes emberi szenvedést fogja képviselni. Csak ezt az egyetemességet elérve foglalhatja el az őt megillető helyét. A szenvedést előidéző itt csak valami partikuláris lehet, aki gazztettével váltja ki a szenvedés univerzalitását, gazztettével lépteti elő az egyébként partikuláris embercsoportot az egyetemesség képviselőjévé.

Természetesen sokan felismerik, hogy a holokauszt tárgya nem volt – és a jövőben sem marad – tetszőleges, ám éppen ez a felismerés viszi aztán a további gondolkodást ismét csak tévútra, s vezet ki a kifejezetten vallási kérdésfeltevések köréből. Átlép a teológiai eszmetörténet körébe, ahol múltbeli fogalmak módosításába fog, téves nézeteket gyomlál, és vallásdipló-

máciai párbeszédet kezdeményez. Innen egyenes út vezet vissza a tisztára univerzális etikai kérdések területére, amely igyekszik magát vallási területként érteni félre. Kierkegaard-t parafrázálva: ha az Etikai egyetemes általánosságát semmi nem képes „felfüggeszteni”, akkor az egész vallási stádium valójában csak az esztétikai és etikai művek területére tartozó tárgyak egyike. Vagyis akkor a vallási stádium nem egy teljesen önálló világlátási lehetőség, hanem egy művészileg ábrázolható és etikailag értékelhető objektum.

A kifejezetten vallási kérdés elkerülésének minden valószínűség szerint keresztények és zsidók számára közös oka van. Ez a közös ok a *szövetség* fogalma. E fogalom elkerülése lök vissza minden vallási kérdés-fölvetést az etika és a teodicea területére. A zsidó vallási gondolkodás szempontjából ugyanis a holokausz elsősorban nem Isten egyetemes jóságának fogalmába ütközik botránnyosan, hanem abba a ténybe, hogy a Mindenható nem más, mint Izrael Istene. A keresztény gondolkodás ezt a pontot azért kényszerül kikérülni, mert az egyetemes jóság és szeretet fogalmával egyedül a büntetés fogalmát lehetne összeegyeztetni, ez azonban kellemetlen közelségbe hozná a rettenet elkövetőivel, méghozzá nem csak őt magát, de Istent is. Az isteni büntetéssel ugyanis nem lehet nem egyet érteni, ehhez azonban még elvben is csak annak lehet joga, akit a büntetés sújt.

Mint számos másban, ebben a kérdésben is talán Kierkegaard jutott a legmesszebbre. *Vágy-vágy* című monumentális művében nagyjából ezer oldalt szentel az esztétikai és az etikai stádium kifejtésének és vitájának, melynek a végén nem egészen húsz oldalon jelentkezik a vallási stádium, a maga jól ismert, bizarr címével: *Az épületes, amely abban a gondolatban van, hogy Istennel szemben soha nincs igazunk*. Ez a felülmúlhatatlan kis remekmű, amelybe egy szemernyi filozófiai teológia sem szorult, meg sem kísérli az embert érő csapásokat az isteni jóság fogalmával egyeztetni. A hit tárgyára szinte szót sem veszteget, csakis és kizárólag a hit szubjektív oldala érdekli: az ember Isten iránti szerete. A rövidke szöveg talán leglényegesebb mozzanata, hogy élesen megkülönbözteti azt az „épületes” gondolatot, miszerint Istennel szemben (pontosabb fordításban: Isten előtt) soha nincs igazunk, attól a gondolatától, hogy Istennek mindig igaza van. Mint megállapítja, Isten-fogalmunkból ugyan csakugyan szükségszerűen következik, hogy Istennek mindig igaza van, tehát hogy nekünk vele szemben soha nincsen igazunk, ebben a formájában azonban ez mindig utólagos következtetés, utólag adódik kényszerűen az előfeltevésből. Nem mi akarjuk, hogy így legyen, hanem volta-képp Isten akarja így, és ő kényszeríti ránk ezt a meggyőződést. A felismerés, miszerint Istennel szemben soha nincs igazunk, ily módon nem a szabad szeretet műve. Abban a felismerésben, szögezi le, hogy Isten-

nek mindig igaza van, nincsen semmi épületes, ezért egyetlen olyan gondolat sem lehet épületes, amely e felismerésből kényszerűen következik. A szabad istenfélelem, amely arra vágyik és azt akarja, hogy Istennel szemben soha ne legyen igaza, ebben az értelemben tehát nem is felismerés, hanem az Isten iránti szeretetnek az az elsőpró vágya, hogy soha ne lehessen igazunk vele szemben. A szerelemből és barátságából vett példák mind azt szolgálják, hogy az Isten iránti szeretet viszonyát fölé emeljék azoknak a viszonyoknak, amelyekben az embernek hol igaza van, hol nincs, bár ha csakugyan szeret, az emberközi viszonyokban is kétségbeesve ragaszkodik ahhoz, hogy ne neki legyen igaza.

És valóban, nemigen akad épületesebb gondolat annál, mint hogy Istennel szemben soha nincs igazunk. Kivéve talán egyet: hogy tudniillik ha az erre irányuló szerető emberi akaratot Ő maga egészítette ki azzal a méltósággal, amit egy mindenható hatalommal kötött *szövetség* kölcsönöz. A *szövetség* vallási eszméje ugyanis lehetetlenné teszi, hogy a hitet kizárólag szubjektív oldala felől lehessen szemügyre venni. Egy olyan híd, amelynek csak a felénk eső hídfője tapasztalható, lehet hogy nem egyéb káprázatnál. Az természetesen elgondolható, hogy a híd túlparti végét sűrűbbnél is sűrűbb köd borítsa, a tekintet számára áthatolhatatlanul. De kell, hogy valamiféle szimmetria álljon fenn a két part és a két hídfő között: olyan híd nem lehetséges, amelynek két végén más-más igazság kémleli a túlpártot. Ami itt nem igazság, az a túlparton sem lehet más. A szeretet, már ha valóban az, csakugyan arra vágyik, hogy a másikkal szemben soha ne legyen igaza. Csakhogy *szövetség* esetén ugyanaz a helyzet a túlparton is: ezért épült a híd.

3 Mielőtt rátérhetnénk egy olyan alkotás bemutatására, amelynek hőse kilépett az őt ábrázoló festmény keretei közül, mert talán méltatlannak érezte korlátozott képétét, röviden ismertetnünk kell alkotójának – a képhez képest egészen vázlatos és számos ponton bizonytalan – életútját. A feltehetőleg 1912-ben született Zvi Kolitz, litvániai jesivanövendék, a zsidógyűlölet infernális kitérősei elől 1937-ben – ha igaz – anyjával és testvéreivel Németországon keresztül Itáliába menekül. Itt tartózkodásának néhány éve alatt – ha igaz –, történelmet hallgatott, és elvégzett egy tengerészeti főiskolát, miközben lélekben és átmenetileg Mussolini hívévé vált. A háború kitérőjét követően – ha igaz – Palesztinába települ, ahol csatlakozik a cionisták Jabotinsky-féle, ún. revizionista szárnyához. Fegyveres mozgalmi tevékenysége miatt a britek kétszer is börtönbe csukják, ahonnan egyszer csak – ha igaz – mint a brit hadsereg toborzó tisztje merül fel újra. Ettől fogva – ha igaz – bejárja az egész Közel-Keletet és Észak-Afrikát, hogy 1946-ban Bue-

nos Airesben bukkanjon fel. Cionista toborzó körútjának ezen az állomásán, mint afféle íróembert, felkérrik, hogy írjon valamit a helyi hitközség jiddis nyelvű lapja, a *Jiddische Ceitung* jom-kippuri melléklete számára. Zvi Kolitz – két megtartandó előadása között – néhány napra bezárkózik a hotelszobájába.

Csak elképzelni tudjuk mindazt, amire később már ő maga sem emlékezett tisztán. A szoba tere lassan el-sötétült, és a varsói gettófelkelés egyik tönkrelőtt helységévé omlott össze. Az idő az utolsó óra törmelékévé halmazódott, ahol a homályban, halott bajtársai közt utolsó elevenként, a Tarnopolból való haszid, Jossel Rakover róttá sorait valami papírrongyra, hogy majd egy üres benzines palackban ráleljen valaki egyszer az összegett romok között. Ahogy tekintete a félig befalazott ablakra esik, amin bevöröslik az esteledő nap fénye, leírja: „A nap mit sem tud róla, milyen kevés is bánom, hogy nem fogom többet látni.” Az alagút, amin a szerzőnek végig kellett haladnia, hogy eljusson élete utolsó színhelyéig, a rövid novella első fele volt, ami érzékletesen, de nem különösebben magas irodalmi színvonalon valamennyi családtagjának mind szörnyűbb elvesztéséről számol be, hogy végül társait is – köztük egy öt éves kisfiút – elveszítve, elérkezzék abba az utolsó jelenbe, amelyben éppen ír. A második részben nem intézi már szavait egy lehetséges utókor olvasóihoz többé. Egyedül Istenhez beszél, annak a *szövetségnek* a ráruházott felelősségéből, amelyet Isten – a jelek szerint – nem vállal.

Másnap nyilván megint fényárban úszott a hotelszoba, a nagy pillanat elmúlt. 1946. szeptember 25-én a jiddis nyelvű novella megjelent, majd rövidesen feladásra is került. Szerzője egy évre rá gondoskodott még összegyűjtött novelláinak egy amerikai kiadásáról. Ebben a kötetben helyet foglalt a „*Jossel Rakover szól Istenhez*”. A fordítás mélyen az eredeti színvonala alatti, ráadásul a vallási mondanót hordozó bekezdések jó része – ismeretlen okból – kimaradt a szövegből. Minden jel arra utal, hogy nem csak a világ, de Kolitz maga is megfélemezett az írásáról: úgy tűnik, hogy már az angol fordítást sem olvasta el figyelmen. Mintha csak Kant elhíresült formulája a felvilágosodásról állt volna itt tótágast: a kárhozottat „kiskorúság”, amelyben „van egy könyv, amely az eszemül szolgál”, vagyis helyettem gondolkodik, mintha ezáltal ténnyé vált volna. Itt egy írott szöveg csakugyan szerzője helyett élt és gondolkodott. Kolitz visszament Izraelbe, részt vett a fiatal állam első háborújában, elkészítette az első izraeli játékfilmet, majd Amerikába került, ahol meg-megújuló kísérleteket tett a világhír elnyerésére. Szerepelt producerként, írt sikertelen és közepes musicaleket a Broadway-n, jiddis karcolatokat írt, és sokat utazott. 2002-ben halt meg New Yorkban.

A költött alak, a haszid Jossel Rakover, nagyjából hét esztendeig állhatott mozdulatlanul annak az iro-

dalmi festménynek a terében, a romos díszletekkel körülvéve, amely festmény egy olyan folyosó falán függött, ahol senki sem járt többet, és ezért senki sem látta. Istenhez intézett szavai azonban olyan súlyúak voltak, hogy magukkal vonták a kép sötét háttéréből, önálló életre keltették, és egy utólag javarészt felde-ríthetetlen vándorútra indították. 1954-ben a novella szövege gépiratban jutott el a Tel Aviv-i *Di goldene Keyt* (Az aranylánc) címen megjelenő, jiddis nyelvű folyóirathoz. A gépiratról hiányzott a szerző neve, valamint az eredeti megjelenésén még szereplő műfaji megjelölése: elbeszélés. A megrendült szerkesztők ismételten megkísérelték a szöveg hozzájuk vezető útját visszakövetni, és a gettó üszkös romjai közül előkerült eredeti kéziratot megszerezni. Úgy tűnt, a kéziratot kézzől-kézre adó sokaságból ki-ki csak azt az egyetlen személyt ismerte, aki a kezébe nyomta, s az út ködbe vesző végén egy „ismeretlen lengyel zsidó” állt, aki az eredetit Varsóból Buenos Airesbe csempészte.

A szöveg belső eredetisége végül elnyomta a külső eredetiség kérdését, és a lap lekötölte az írást. Kései visszaemlékezésében a főszerkesztő (ismert jiddis költő) – teljes joggal – szögezte le: soha nem olvastam meggyőzőbbet. Némileg tömörítettek a szövegen, a halálra készülő Jossel Rakover elietett mondatait helyenként kiigazították. Az első megrendülés hullámai elsősorban a vallásos közegre terjedtek ki. Néhány hónappal később az írást újraközölte a müncheni *Die jüdische Zeitung*, és Jossel Rakover Istenhez intézett utolsó szavai kezdtek eljutni a zsidó világ legtávolabbi végeire is. Közben a szöveg újabb és újabb apró stílári javításokon és tömörítéseken esett át. Izraelben lefordították héberre, majd világszerte utat talált a holokausztnak szentelt antológiákba, ahol isentiszteleteken olvastak fel belőle részleteket. Amerikában elterjedt mind eredeti nyelvén, mind angol fordításokban, egyes változatai fel lettek véve helyi gyülekezetek imakönyveibe, mint a vallási meditáció tárgya. Mindeközben Berlinben egy lengyel zsidó menekült megmutatta Anna Maria Jokl, német-zsidó íróőnek és pszichoterapeutának. A különlegesen érzékeny szellemiségű Jokl asszony személyén át lépett ki Jossel Rakover a zsidó ortodoxia szférájából, először a világi zsidóság körébe, majd az ő német fordításának útján a nem zsidó világ felé is. Így jut el a szöveg – röviddel halála előtt – a mélyen megrendült Thomas Mannhoz, aki levelében „szívbelemarkoló emberi és vallási dokumentumnak” nevezi, majd egy francia fordításon keresztül Emanuel Lévinashoz. Utóbbi egy csillogó esszével reagál rá (*Jobban szeretni a Tórárt, mint Istent*), amelyben mellesleg megjelenik egy finom sejtetem is: „Az imént olvastunk egy szép és igaz szöveget, olyan igazat, amilyen egyedül csak a fikció lehet.”

Az 1955-ös német fordítást több rádióműsorban is felolvasták, ami több német értelmiségit is irodal-

mi jellegű levél írására ihletett, melyeknek címzettje Jossel Rakover volt. Végül ennek a forrongásnak a híre eljutott New Yorkba, Zvi Kolitzhoz is. Különböző szerkesztőségekhez eljuttatott leveleiben felhívja a figyelmet saját szerzőségére, s jelzi, hogy irodalmi alkotásról van szó, amelynek írója soha nem járt Varsóban. Feltartóztathatatlan botrány tör ki, legalábbis a zsidó világ azon részein, ahol szerzői igényéről egyáltalán tudomást szereznek. Ha eltekintünk attól a jelentős tömegetől, amelyik szerint csupán egy kisstílusú álszerző fellépéséről van szó, aki a halott Jossel Rakover képében óhajt tetszelegni, az elementáris felháborodásnak nagyjából két fő iránya volt. A világi közönség számára az írás vallásos karakterét nyomban elfogadhatatlanná tette, hogy mostantól irodalmi alkotásként kellett szemlélnie. A megdöbbenés helyét elfoglalja a vádaskodás, miszerint a szerző szándékos misztifikációval óhajtotta művét irodalmi hírnévhez segíteni, és többek között ezért nem leplezte le magát eddig. A közvélemény másik oldala az, amelyiket az a pusztán tény, hogy az eddig megrendülten fogadott blaszfémikus szavakat nem a halott Jossel Rakoverről kellett hallania, hanem egy eleven szerzőtől, arra kényszeríti, hogy immár minden megrendültség nélkül hallja blaszfémiának. A méltatlankodásokból világosan kivehető, mennyire nem képes szinte senki megbirkózni azzal az új képpel, hogy az Istennel perbe szálló halott vértanú helyén egy íróasztala mellett körmőlő embert kell látnia. A személyes szférát is súlyosan érintő sajtóháborúban, a németországi támadások keresztüzébe került fordító, Jokl asszony hiába érvel azzal, hogy mit sem változtatna a Jób könyvéről alkotott képünkön, ha azt is tudnánk, hogyan nézett ki az az ember, aki leírta. Ő az egyetlen, aki továbbra is tisztán látja egy – immár – irodalmi mű nem irodalmi jelentőségét, s aki sokéves levelezésükben próbálja Kolitzot meggyőzni, hogy „nőjön fel saját nagyságához”. Ez az erőfeszítés végül hiábavalónak bizonyult: Jossel Rakover közelebbi szellemtársa maradt Jokl asszonynak, mint Zvi Kolitznak.

4 A bibliai Jób alakjára Jossel Rakover is több ízben utal. Csakhogy míg a Bibliában a barátok az isteni igazságosság mellett nem utolsó sorban azért tudnak érvelni, mert őket elkerülték a csapások, Jossel azért irigyli a maga társait, mert azok már nem élnek. A körötte heverő halott barátok arcáról olvassa le annak kissé gunyoros kifejezését, hogy ők már tudnak valamit, amit rövidesen ő is tudni fog, de most még csak nem is sejt. Jóbbal ellentétben Josselt nem egyszerűen halott barátai veszik körül, hanem halott népe várja, hogy ő is csatlakozzék hozzájuk. Jób hite nem csupán Jób lenyűgöző állhatatosságát tanúsítja a Bibliában, hanem Isten-viszonyának változhatatlanságát is. Ez az a pont, ahová Jossel nem követi őt.

Ezt mondja: „Mindazok után, amiket megéltem, nem mondhatom, hogy Istenhez való viszonyom mit sem változott. De azt egész bizonyossággal mondhatom, hogy a hitem öbennem nem változott hajszálnyi sem. Azelőtt, amikor még jó dolgom volt, úgy viszonyultam hozzá, mint valakihez, aki mindig kegyet (*cheszed*) gyakorolt velem, s akivel szemben mindig tartozásom van. Most azonban olyan az én viszonyom hozzá, mint valakihez, akinek magának is van felém valami tartozása. Ezért úgy tartom, megvan hozzá a jogom, hogy figyelmeztessem Őt.” Következő mondatában pedig azzal határolja el magát Jóbtól, hogy ő nem arra szólítja Istent, hogy mutasson rá arra a bűnére, ami miatt mindez éri őt. „Nálamnál nagyobbak és jobbak – folytatja – bizonyosak abban, hogy ez most nem a bűnök büntetésének a kérdése, hanem valami egészen különös dolog megy végbe a világban: ez az arc elrejtésének (*hasztorez ponim*) az ideje.”

Hogy Isten elrejtí arcát a világ elől, Jossel értelmezésében annyit tesz, hogy „az emberek ki lesznek szolgáltatva saját vad hajlamaiknak” (vagy: ösztöneiknek – *jecorim*). Egy ilyen állapotban természetes, ha az első áldozatok azok, akik által „az isteni és tiszta” jelen van a világban. Jóllehet népünk sorsának gyökerei a történelemben mélyebbre, Isten kifürkészhetetlenségének mélyébe nyúlnak, ez nem jelenti, hogy egy hívő zsidó egyszerűen rábólint az ítéletre (*macdek ha-din*). „Azt mondani, hogy megérdemeljük a verést, ami bennünket ér, annyi, mint megvetni magunkat és szentségteleníteni a Nevet (*Sém ha-mefores*).” A Bibliában az ellenséges dulás és pusztítás csakugyan gyakran jelenik meg isteni büntetés gyanánt. Ám ott a támadó hatalmak Izraelre nem mint Izraelre vetik rá magukat: bárkit letipornának, aki a hódításaik útjába esne. Isten büntető tette inkább abban áll, hogy bizonyos értelemben félreáll az útjukból. Az ellenséges birodalmak nem Isten népe ellen harcolnak, így nem is Isten ellen, akiről többnyire tudomással sem bírnak. Jossel teljes joggal hiszi, hogy ha a véres gyűlölet kifejezetten Izrael népe – mint olyan – ellen irányul, akkor az nem lehet isteni büntetés. Akkor csakugyan, isteni büntetésként való elfogadása ennek a gyűlöletnek az istenkáromló elfogadása volna. Az volna az igazi pártütés. Hiszen a mondat érvényes: az ellenségem szövetségese az ellenségem. Márpedig ennek a népnek Isten a szövetségese, akkor is, ha valamiért – a kisujját sem mozdítja. Aki ezt a vérengzést isteni büntetésnek látja, az az azt mozgató gyűlöletet is Istennek tulajdonítja. Istennek azonban nem lehet gyűlöletes szövetségese. A benne hívő nép méltósága kikerülhetetlenül összefügg Isten méltóságával.

A Bibliában Isten arcának elrejtése (*hasztarat panim* vagy *hesztér panim*) két, egymáshoz közel álló, de nem egészen egyforma jelentésben bukkan elő. Az egyiknek legjellegzetesebb példája a Deut. 31,17–18. Így beszél Isten a szövetséget esetleg megszegő népről: „És fellob-

ban haragom ellene azon a napon, és elhagyom őket, és elrejttem arcomat előlük [...] És én elrejttem, bizony elrejttem arcomat azon a napon, minden rosszért, amit tett, mert idegen istenekhez fordult.” Ezen, és az összes többi hasonló helyen félreérthetetlenül büntetésről van szó, csakúgy, mint a számos zsoltárhely esetében, ahol a zsoltár individuális, lírai énje kéri Istent, hogy ne rejtsen el előle az arcát. Mindezekben a helyeken Isten egyes egyedül a világban hozzá legközelebb álló „hozzátartozóját”, a saját népét, világban való jelenlétének egyetlen tanúját, a szövetségesét fenyegeti haragjával. Jossel ugyan szintén az isteni arc elrejtéséről beszél, de háromszor is megismétli, hogy ez az elrejtés ezúttal nem Izrael, hanem a világ elől történik. Az isteni arc a világ egészétől fordul el, az elrejtőzés az önmagának immár kiszolgáltatott mindenséget éri. Jossel megállapítása szerint érthető, hogy az isteni arc eltűnésének első áldozata az lesz, aki eddig ennek az arcnak a világosságában járt.

Az arc elrejtésének másik – jóval ritkább – jelentésével például Ézsaiás 45,15-ben találkozunk: „Bizony, te rejtőzködő Isten vagy (*Él misztatér*), Izrael Istene, szabadító!” Ezt a helyet nem véletlenül szokás a Deut. 29,28-hoz kötni: „A rejtettek (*ha-nistarót*) az Úréi, Istenünkéi, a nyilvánítottak (*ha-niglót*) a mieink és fiainkéi örökre (*ad-olam*, tk. a világidőre). Fontos és igen jellemző, ahogy *Rasi* érti ezt az utóbbit: ne törődj azzal, hogy társaid mit gondolnak az ő szívében, hogy odabent netán elfordultak Istentől, ez rejtve van előled, és egyedül Istenre tartozik. Te a magad szívével foglalkozz, ami nyitva áll előtted. – Radikálisan más, kifejezetten ismeretelméleti dimenziót nyer azonban a két hely egymásra vonatkoztatása, amely megalapozza az arc elrejtésének és a rejtőzködő Istennek (*deus absconditus*) a gyakori azonosítását. Míg az arc elrejtése éppen azért olyan fenyegető, mert a személyes szeretet elfogultságának (*nasza panim*) a visszavonásával fenyeget, addig a rejtőzködő Isten fogalma alapvetően ismeretelméleti fogalom. Rejtett mindaz, ami nem kinyilatkoztatott.

Ezt az ismeretelméleti fogalmat állítja például Luther a hit szolgálatába. Erasmus elleni vitairatában, az 1525-ben keletkezett *A szolgálai akarat* című munkájának X. fejezete a *Deus absconditus* címet hordja. Idézi Erasmus kérdését, ami így hangzott: „Vajon megcsiratja-e az igazságos Isten népe halálát, amelyet saját maga okozott neki? Ez ugyanis nagyon értelmetlennek tűnik!” Luther válaszol: „...másképpen kell vitatkoznunk arról az Istenről, illetve isteni akaratról, amit nekünk prédikálnak, kinyilatkoztatnak és felajánlanak, és másként arról, akit nem prédikálnak, nem nyilatkoztatnak ki, és nem ajánlanak fel. Amennyiben Isten rejtőzik előlünk, és nem akarja, hogy őt megismerjük – semmi közünk hozzá.”

Ha Luther olvashatta volna Kantot, ennek a fejezetnek talán az volna a címe, hogy *A tiszta hit kritikája*. Nagy pontossággal és szenvedéllyel jelöli ki a hit hatá-

rait, amelyeken belül az írott kinyilatkoztatás lehetővé teszi Istennek és akaratának a megismerését, s amelyeken túl a magánvaló Isten helyezkedik el, ahová a hit átmerészkedése tiltott határátlépésnek minősül. Egyedül a „prédikált” Isten a tapasztalható, Isten önmagában túl van minden lehetséges tapasztalatunkon, ezért a hitnek ott semmi keresnivalója. Ugyanakkor Luther ezt a saját fenségében előlünk rejtőzködő Istenet nevezi „személynek”, megkülönböztetve az „igétől”. Leszögezi, hogy Isten sok mindent cselekszik, amit igéjében nem mutat meg, és sok mindent akar, amit igéje ugyancsak nem jelez. Azt a példát hozza fel, hogy igéje szerint nem kívánja a bűnös ember halálát, de kikutathatatlan akaratával akarja. Nekünk azonban Isten szavára kell ügyelnünk, nem pedig számunkra kifürkészhetetlen akaratára.

Isten rejtett és számunkra nem firtatható akaratán itt Luther voltaképpen azt érti, amilyen a számunkra érthetetlen valóság. Hiszen a látszólag jelentéssel nem bíró, vagyis a kinyilatkoztatás fényében világos jelentéssel nem felruházható történések is nyilván Isten akaratából fakadnak, de ennek az akaratnak az értelme rejtve van előlünk. Luther *deus absconditus* voltaképpen azonos Jób Istenével, aki egészen a könyv végéig hallgat, hogy végül a forgószelelőből válaszulva teremtésének beláthatatlan monumentalitását mutassa fel. Luther alázatos tisztelettel az érthetetlen valóságból következtet a magánvaló isteni személy rejtőzködésére, Jób elámultan leborul a látvány előtt, aminek sajátossága abban áll, hogy a rejtőzködést firtató kérdéseire válaszul Isten magát ezt a rejtőzködést tárta a szeméi elé. Kinyilatkoztatta, hogy rejtőzik.

A kabbalista hagyomány Írás- és világértelmezése voltaképpen ezen a tényen alapszik: Isten rejtőzködése, azaz teremtését és kinyilatkoztatását megelőző, illetve azokon kívüli és túli léte is nyomot hagyott a kinyilatkoztatáson. Utóbbi voltaképpen Isten felénk fordított arca. A szimbolikus gondolkodás egészen odáig képes előrehatolni, amíg Isten személy volta – ha rejtőzve is, de – még tart. Isten benső lényének titkai – a kabbala szerint – még mind az arcához tartoznak. A kutatás útja egyedül ott szakad meg, ahol a tökéletes és végtelen személytelenséghez ér (*Éjn Szof*), vagyis ahol Isten személyléléséig válna egyáltalán elkezdődik. Ami ezen túl van, már nem arc. Márpedig Jossel Rakover szerint világunk valósága érkezett el erre a pontra. Nem a filozófiai vagy teológiai gondolkodás jutott el a létezés kikövetkeztethető kezdete elé, hanem mindenségünk valósága.

5

Ha az arc elrejtése nem büntetés, és nem is ismeretelméleti fogalom, vagyis Isten minden elől rejtette el az arcát, ami nem ő, akkor a luriánus kabbala kiinduló helyzetéhez értünk vissza. Ezt az állapotot a tökéletesen személytelen, végtelen

istenség uralja (az *Éjn Szof*), az Egy és Minden: az önmaga mindenségében nyugvó végtelenség. A luriánus kabbalában ez az állapot mind a teremtést, mind Isten személylé válását megelőzi. E végtelenség megfoghatatlan akarata úrt nyit magában, hogy a semmi önmagán kívüli terét létesítse. Ezt az önmagából való kihúzódot nevezi a kabbalának ez a hagyománya *cimcum*nak, amelynek kettős célja van: egyfelől megszűli azt a semmit, ami lehetővé teszi a semmiből való teremtést, másfelől Isten és a semmi így megjelenő kettőssége képezi az első moccanást a végtelenség személylé válásában. Személy csak valamihez vagy valakihez való viszonyban létezhet: az első viszony a semmihez való viszony, mégpedig – esetünkben – a saját semmijéhez való viszony. E pillanatban ugyanis Istennel szemben még semmi más nem áll, csak az az egyetlen semmi, ahol ő nincs. Más semmi még nem „létezik”. A luriánus kabbala további fejtegetése a teremtés részleteivel együtt számunkra most mellőzhető. Ami lényeges belőle, hogy Josselnek az a megállapítása, miszerint az arc elrejtése ezúttal a mindennek, vagyis a világnak és az embernek a maga egészében szól, ezt a *cimcumot* idézi fel, azzal a mindent meghatározó különbséggel, hogy Isten teremtett világa immár létezik.

Schelling jóval későbbi megfogalmazásával élve, eredetileg az Egy és Minden lemondott Minden voltáról, hogy az így magára maradó Egy mellett létezhessék más is. Így lett Isten Egy, de immár nem Minden. Ha szabad így fogalmaznunk: a teremtés tere Isten „hült helye”. Ahogyan a világmindenség létezését egykor Istennek ez az önmagára zsugorodása tette lehetővé, teret engedvén a semminek, ahová a teremtés és kinyilatkoztatás kiléphet belőle, úgy vonja most ismét vissza magát, semmivé minősítve minden rajta kívülit. Természetesen mindaz, ami egyszer már meg lett teremtve, továbbra is fennmarad és létezik, ezért talán úgy pontos, ha azt mondjuk: egyedül Isten vonatkozásában lesz újra semmivé. Isten abból az arcból, abból az identitásából vonja vissza magát, ahol ő a teremtő és kinyilatkozó, miközben a magára maradó világról lefoszlik az az arc, vagyis identitás, hogy ő a teremtett világ. A világ önazonosságán, mégpedig teremtett mindenségként való önazonosságán törés támad, amiből minden irányban repedések futnak recsegve szét. Mint az üvegtábla, amit egy ponton ütés ért, az önmagával való azonosság sérül, ahogy az átlátszóság eltűnése végigfut az egész felületen. Minden elkezd elválni mindentől. A létezés egyes elemei, ha észlelik is egymást, nem tudják többé, nem álmodnak-e. Belülről semmit sem tudnak immár egymás valóságáról, vagyis közös valóságukról. Minden olyan, mint ha semmi sem változott volna, de a valóság a legmélyéig megroppant. Minden elrejtőzik, ami arc. „Ez az arc elrejtésének az ideje.”

Jossel Rakover – ha tetszik: istenkáromló – hite mindenekelőtt abban áll, hogy Isten elrejtett arcához hűségesebb, mint Isten maga. Népének arcát egykor Isten feléje fordított arca alakította olyanná, amilyen. Jossel most ezt az arcot fordítja afelé az Isten felé, aki visszavonult a maga örök, elérhetetlen, és az embervilággal semmilyen vonatkozásban nem álló önmagába. Arra figyelmezteti Istent, mivel is járhat Izrael Istenére nézve – Izrael szörnyű pusztulása. Isten igazságának jelenléte a világban, ennek az igazságnak a megvalósulása nem egyedül Istenen múlik, hanem – a szövettség erejénél fogva – Istennek legalább akkora szüksége van az emberre, mint az embernek őrá. Nem csak a világnak van szüksége az isteni arcra: Istennek magának is. Miközben elrejtí arcát minden teremtése előtt, teremtőként kirajzolódott arcát veszíti el. Mindkettőjük arca csak úgy őrizhető meg, ha egymásban látják magukat.

A szövetség kölcsönös felelősséget is jelent, nem csupán engedelmességet. Jossel e felelőség rá eső részét veszi magára, amikor inti Istent: „Én hiszek Izrael Istenében, ha mindent el is követ, hogy ne higgyek benne.” Majd kérdései sorjázna: „Azt mondod, vétkeztünk. Természetesen vétkeztünk. [...] Azt akarom azonban, hogy mondd meg nekem, van-e olyan bűn a világon, ami ilyen büntetést érdemel? Azt mondod, meg fogsz fizetni gyűlölőinknek. [...] Azt akarom azonban, hogy mondd meg nekem, van-e olyan büntetés a világon, amellyel bűnhődni lehet mindazért, amit elkövettek rajtunk?” Részvételre és megbocsájtásra szólítja fel Istent mindazok iránt, akik szerencsétlenségükben elfordultak tőle, mert elvesztették a hitüket abban, hogy Isten az ő atyjuk volna. Ő, Jossel azonban tudja, hogy Isten valóban az ő Isten: „Mert ha nem az én Istenem vagy, kinek az Istenem vagy akkor? A gyilkosok Istene?” Majd egy félelmetes mondat: „Nem dicsőíthetek azokért a tettekért, amelyeket eltűrsz. Áldalak és dicsőítelek azonban retentő nagyságodért, amely nyilván roppant lehet, ha még ami most történik, az sem tesz benyomást rád.” A halotti imát megelőző utolsó szavai pedig így hangzanak: „Halálra kínozhatsz, mindig hinni fogok benned. Mindig szeretni foglak, mindig, egyedül téged – akár ellenedre is!”

Végtelen romhalmaz kering az űrben. Valahol az üszkös omladékok között a mélyben, egy elfeledett palackba zárt papírrongy várja, hogy címzettje egy napon megtalálja. ■ ■ ■

Tatár György (Salgótarján, 1947): az ELTE BTK Filozófia Intézetében dolgozott. Könyve a Kalligramnál: *Izrael – Tájékp csata közben* (2009). Az itt közölt esszé új kötetéből származik, mely megjelenés előtt áll a Kalligramnál.

GICCS, HÜBRISZ, FÉLREÉRTÉS

Szociológia a színházban – Urbán András *Passport*-trilógiája kapcsán

(Szabadka) Pezsgőző, estélyit hordó nők mulatoznak, a pap manöken módjára vonul végig előttünk, a montenegrói alak pedig népviseletben, bocsorban jár erotikus táncot – így kezdődik a szabadkai Kosztolányi Dezső Színház (KDSZ) trilógiájának, a *Passport*nak az első darabja, *A démonok városa*, *Szabadka* alcímmel. Az egyik jelenetben szalmakalapos, strandpapucsos amerikai házaspár csodálkozik, gyönyörködik, dicséri a szabadkai eget s földet, bár azt sem tudják, Szerbiában vagy Magyarországon vannak, de minden *bjutiful*, Palics is, a csatornázás is. Innen indulunk, Szabadkáról, itt kapott ott-hont a KDSZ, melyet Urbán András 2006 óta igazgat. A nem kismértékben kispolgári város a kezdeti ellenérzések ellenére mára nem csak formálisan, de érzékelhetően, hivatalosan is befogadta. Már az is megtörtént, hogy a helyi, illetve a vajdasági magyar politikusok a KDSZ „díszelőadására” vitték el az aktuális magyar köztársasági elnököt, pedig hát csúnya szavakra és néminemű meztelenkedésre biztosan lehet számítani Urbán műveiben. A konkrét esetben a pinaszörrel való bíbelődésre és az arról való filozofálásra, hogy ha már megerősokolják – mondja a (színész) nő –, legalább megpróbálná élvezni.

Akár mennyire is furcsán hangzik: Urbán színháza ma már kanonizált. Nem népszerű (még csak az kéne), de ezt bizonyítja a kritika (negatívát én még nem olvastam), a közönség, a fesztivál- és egyéb díjak, az elismerések sora. Beilleszkedett és tarol a kortárs

exjugoszláv színtéren. Kanonizált, mert hiteles és értelmezhető, nem a semmiben lóg. Semmiképpen sem apokrif művek ezek abban az értelemben, hogy rejtettek lennének (és rejtett terekben kellene eljátszani azokat, válogatott, kivételezett nézők előtt). Nem is „hamisak”, ahogyan azt a kánon fogalmának tárgyalói szembeállítják a „hitelessel”. Akik értetlenkednének és támadnák a KDSZ előadásait, azok efféle színházba nem járnak, úgyhogy nem is támadják, úgy hihetik, öncélú művészkedésről van szó, érthetetlen avantgárdról, amire inkább csak legyintenek. Még a szokásos kifogás sem merül föl, hogy „no, ilyet mi is tudnánk csinálni!”, ez nem is művészet, csak cirkuszolás, és még története sincs a darabnak... Ám azt hinni, hogy a *Passport* esetében is szó szerint kell venni, amit a színészek mondanak, így e trilógia esetében a magyar–szerb és a magyar–magyar viszonyokról is, az a színház teljes félreértése, szó szerint annak elfelejtése, hogy ez színjáték, nem ábrázolás, és a társadalmi valóság bemutatásának csak egyik lehetséges módja. Az az érzésem, hogy az Urbán-színház hívei készpénznek, félreérthetetlen társadalomkritikának vesznek minden egyes mondatot, amely valamit leleplez és a szemünkbe vág, és mintegy felelősséggel viseltek a társadalomért, az igazságért. Ezt ugyan gyakran megerősítik a színészek gyakran komoly(kodó), ám naiv sajtónyilatkozatai. Az Urbán-színháznak ugyanúgy jellemzője a színjáték, vagy ahogyan a vajdasági magyarok mondanák: *a baszkódás*.

(A lelkiismeret pótléka) Mi most mégsem a *baszkóddással* fogunk foglalkozni. A tízévnnyi működés során interpretatív kritikával, akárcsak negatívval, nemigen találkozhatunk, inkább csak ájult hódolattal vagy leíró jellegű elemzésekkel sokszor a kortárs műértelmezés kvázi-tudományos nyelvén, a nem szakértők által tökéletesen érthetetlen zsargonban (ez elsősorban a vajdasági magyar értelmezőkre érvényes). Persze senkinek sincs könnyű dolga, az esetleges támadóknak, de a műértőknek, műtípusoknak sem: Urbán színháza teli van szimbolizmussal, csavarokkal, áttételekkel, iróniával és annak kifordításával is. Aligha könnyű minden jelenetet megfejteni. És még az is kérdés – meg kell fejteni? Ugyanakkor a társadalmi érzékenységen alapuló, társadalomkritikus művek alapja (mert a KDSZ egyes színdarabjai inkább költőiek, apolitikusak, mozgásszínház) elég könnyen lehatárolható: a háborús időkből datálódó pacifizmus, minden meglévő kritikája, az előítéletek leleplezése, nacionalizmusellenesség, blaszfémia-nak tűnő egyházellenesség, a vakbuzgó hit gúnyolása, az álszent jelenségek, a prúd emberek kifigurázása, a kispolgári, kisvárosi attitűdök kinevettetése és nem utolsósorban bárminemű kisebbség hátrányos helyzetének bemutatása (illetve jogaik védelme). Alapjaiban ez a mai Európa értékrendszere lenne. Egyszóval, nem alternatív, radikális színház ez, csak szeretnénk annak látni, megszokásból – hogy mi magunk is leszámoljunk mindazzal, amivel ezen, immár klasszikusnak mondható színház igen. A KDSZ sokak számára a lelkiismeret pótléka, aztán otthon mehet tovább a szerbezés, cigányozás, buzizás.

Hogy a KDSZ-nek ilyen szerepe van, annak van egy kényszerűségből eredő oka is. Ti. az egyszerű nevelés és szomorú, ahogy a vajdasági magyar írók, művészek, szellemi munkások zöme, de különösen a fiatalok, a fejüket a homokba fúrják, és menekülnek a társadalmi kérdésektől, különösen, ami a szűkebb etnikai közösséget illeti. Nem az a probléma, hogy nem jeleskednek a közéletben, hogy nem viselkednek értelmiségiekként, hanem úgy tesznek, mintha nem ott élnének, ahol. Vagy a nagymama és nagypapa világába menekülnek, az egykori Jugoszlávia idejébe, s olyasmivel foglalkoznak, amit még véletlenül sem éltek meg, csupán mások emlékeire támaszkodhatnak. A színház, s elsősorban Urbáné, helyettük vállalja a társadalmi kérdések művészi megjelenítését, s így hatalmas űrt tölt be. Nyugodtan állíthatjuk, ha korábban a vajdasági magyar kultúra, irodalom-, folyóirat-kultúra volt (melyet az *Új Symposium* és a *Híd* fémjelzett, illetve a Forum Könyvkiadó), mára e kultúra legfeljebb színházkultúrának nevezhető, mert a pódiumon történnek a dolgok, beleértve az Újvidéki Színházat és a Szabadkai Népszínházat is. Viszont a színház komplexebb, mint egy pub-

licisztika, hovatovább a KDSZ-nél csapatmunkáról beszélhetünk, így amellet érvelnék, hogy utalásrendszeréből, ábrázolásmódjából „egy az egyben” kiolvasni bárminő politikai-társadalmi-művészeti üzenetet nem lehet, akármennyire is *angazsált* az egy adott értékrendszer mentén. A színház ennyiben több és kevesebb is, mint egy írás, hatása is más, emiatt ha be is tölt egy űrt, arra teljesen nem képes, és főleg takaróznia nem lehet vele. És Isten mentsen minket attól, hogy egyébként Urbán hihetetlenül ragyogó, olykor zseniális színészei újságíróknak értelmezzék a darabokat, fejték ki egy mondatban az „üzenetet” újságírói kérdésekre, mert hogy „mit akart a költő mondani”, az itt sosem egyértelmű, még a legnyilvánvalóbbnak tűnő esetekben sem, amelyekből a szóban forgó három darabban bőven található azok, akik erre vevők.

(Dísz-Szabadka) „Díszelőadás”, említettük írásunk elején, de vajon lehet-e egy Urbán-darab ilyen, amikor a kritika minduntalan az alternatív, avantgárd, radikális, provokatív kifejezésekkel írja le?

Igen, persze e művek ilyenek is, ám túlságosan egyszerű leírás ez. A legkönnyebb megoldás, ha azt mondjuk: *A démonok városában* nekiesnek Szabadka mítoszainak, és a nézőnek már ennyi elég is, Urbán és társulata hozza a formáját, jókat nevetünk, és közben művelődünk. Ám ha a varázstól való megfosztottság esete forog fenn, először tudnunk kell, mely mítoszokról van szó. Mert azért az sem igaz, hogy Szabadkáról oly sok élne – csupán pár klasszikus (tév) hit, amelyben nem sok különleges van: Szabadka multietnikus, multikonfesszionális város, magyarok, szerbek, horvátok, bunyevácok, sokácok, egykor még zsidók, németek és mások városa, amely mindig a béke oázisa volt, a legvészerhesebb időkben is. A kultúra, a multikulturalizmus városa. Amely gyökeres változásokon ment keresztül 1920, de főleg 1991 után. Szerb menekültek érkeztek, felborult a város hagyományos etnikai szerkezete, a politikai erőviszonyok, a gazdasági struktúra, a határ menti város új központja a buvlyák, az ócska-, avagy a lengyelpiac lett. Rohamosan átalakul a város központi magja, arculata, azaz rombolják a központ régi építészeti remekeit. A magyarok pedig azóta is úgy ápolják Kosztolányi és Csáth városának mítosztát, mintha nem onnan menekültek volna el a fővárosi levegő után ácsingózva, vagy ne írtak volna pár nem épp kedves sort szülővárosukról (a gyermekkor iránti nosztalgiát leszámítva). De ott Danilo Kiš mítoszának ápolása is, mintha a születésen kívül bármi köze lett volna a városhoz – ám habitusa épp jól jön a multikulturalizmus ideológiájának ápolásához (amin Kiš alighanem

meghökkenne, az ő jugoszlavizmusa más, több és kevesebb is annál).

(Giccs Mucsán) De e hagyományos szép mítoszok mellett már rég rombolják is a mítoszokat, szinte születésükkel egy időben. Mint a legtöbb vidéki mezőváros esetében, kihagyhatatlan a mucsázás, az ízléstelenség (mulató dzsentrik) és materializmus (földéhség), anyag (por és sár) és anyagiasság (zsíros parasztok) emlegetése. Bö száz éve a preszociológus Leopold Lajos ok nélküli városoknak nevezte ezeket a hatalmas mezővárosokat. Szabadka egy időben Nagy-Magyarország harmadik legnépesebb városának számított (és 1918 után a harmadik legnagyobb volt az új Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban), bár a lakosság fele kültelken, azaz tanyán élt. Ok nélküli város, mert valójában nagy falu, városi funkciók nélkül. Nem regionális politikai, gazdasági, kulturális központ, nincs kórháza, kaszárnnya, vasútállomása. Ez részben igaz (a vármegyeszékhely anno Zomborban volt), részben meg igazságtalan. A kortársak persze leginkább a kultúra hiányára utaltak evvel – van könyvtár, olvasóköri, no de ott kártyáznak. Palicson frakkban játszik a fürdőzenekar – de mit? Van színház – ám milyen a repertoár? A nyolcvanas évek híres utazója, a *Duna* című kötet szerzője, Claudio Magris sem volt éppen jobb véleménnyel a városról. Külön fejezetet szentel a városnak *Szabadka, avagy a hamis dolgok költészete* címmel. Hogy a mária-terezianus stílus kincstári melankóliája jellemzi, amelyre később, a 20. század elején rátelepedett a zabolátlan szecesszió: „A házak rikító sárgára és kékre vannak mázolva, s olyanok, mint a kagylóhéj, tele cirádával és extravagáns díszítőelemekkel, ananászra emlékeztető koronákkal, duzzadó női kebleket mutogató puttókkal és hatalmas, szakállas, deréktől lefelé oroszlántestű kariatidákkal, amelyek oroszlánformái végül formátlan hullámokban enyésznek el. Egy elhagyott zsinagógát mintha Disneylandből raktak volna ide, szertelen kupoláival, harsány színeivel, a kitört ablakok között ívelő kis hidutánzatokkal, a fű lepte lépcsőfokokkal. A városháza festett üvegablakok és lépcsőfeljárók orgiája; a szecesszió itt túlságosan bőkezű volt. Az épület az összeférhetetlen részletek koncentrációja és kombinációja, mintha a városi tanácsosok elmentek volna Bécsbe, Velencébe és Párizsba, és mintha mindegyikük lemásolt volna egy darabka látványt, hogy végül összerakván a részleteket, felépítsék belőle a városházát. Broch, aki a századforduló esztétizáló bécsi eklekticizmusában a csillogás, illetve a giccs mögé búvó általános értékhiányt ítélte el, itt aztán egyszerű példát találhatott volna az efféle giccsre. Úgy tűnik, Szabadka poézisa maga a ha-

misság.” De választ nem talál, csak kérdi: „Ki tudja, hogy ez a giccs miért éppen Szabadkán tombolta ki magát.” Magris annyiban tévedett, hogy a giccs kitombolta magát – igazándiból most tombol teljes valójában, amikor lerombolják a régit (már amennyiben az giccs volt), és rá-, illetve melléhúzzák a csicsás, vad színű, eklektikus épületeket.

Ez azonban (még) csak az építészet, ma még inkább meghökkenne Magris a régi népszínház helyén épülő újat látva, mely betontyúkként terül majd a városra, ha egyszer kész lesz. De a nyolcvanas években a városba éppen egy rendező, Ljubiša Ristić hozott friss levegőt, aki később ugyan a háborús, nacionalista szerb politika szélsőbalos (!) ideológiai komisszára lett, de akkor még mással botránkoztatta meg a helyieket. Ő adott menedéket Sziveri Jánosnak, lehetőséget a formabontó színháznak, és ezt látta gimnazistaként Urbán András is. A KDSZ ma a ristići hagyomány vállalható részének folytatója, a Desiré Central Station nemzetközi színházi fesztivál pedig a lehető legjobbat és újszerűt szállítja a környező országokból, Európából. Ez a másik Szabadka, a nyitott. Ahogy Végel László írta a boszniai rendező, Harris Pašović szabadkai előadása kapcsán: „Nagyon örültem, hogy részese voltam ennek az élménynek, és láttam Szabadka másik, jobbik arcát. Amíg van ilyen közönség, addig érdemes reménykedni. Lehet, hogy írni is...” Magyarán: nagyon is egyszerű lenne azt mondani, hogy Szabadkáról van pár mítosz, klisé, aztán ezeket kiröhögtejük a közönséggel, Szabadka sem nem jobb, sem nem rosszabb, mint számtalan vidéki város.

(A nyelv öl) Urbánék *A démonok városával* bevallottan a multikulti mítoszának esnek neki, amely úgy mond a város hivatalos mítosza, de „ahol büszkék vagyunk a sokféleségünkre, ezért kövel dobálódzunk”. Akár paradoxnak is mondható helyzet, hisz nem egy nem támogatott színház teszi ezt, igaz, a téma már rég nem tabu, és csak a fáziskésésben lévők használják magát a kifejezést is, annak helyébe már az interkulturalizmus lépett, bár annak a lemeznek is már a B oldalát játsszák. De mennyire élő és hivatalos ez a mítosz? Mert kötve hiszem, hogy amikor a politikusok, legyenek szerbek vagy magyarok, az együttélés hagyományáról, örökségéről, szépségéről, hasznáról, magától értetődőségéről, a tolerancia szükségességéről beszélnek, hinnének is abban, és ne lennének tudatában annak, hogy lózungokat szajkóznak, a valóság meg nagyon más. De tudják, mást úgysem mondhatnának, hát ezt mondják. És ezzel együtt takarózhatnak a KDSZ-szel, a Desiré-fesztivállal, amelyek csak neveikben kötődnek a Kosztolányi-mítosz-

hoz, s így Szabadkához. Mert egyébként Urbán dolgozhatna bárhol, csinálhatna saját színházat szülővárosában, Zentán is, vagy Újvidéken, bárhol a Vajdaságban, ahol össze tud trombitálni pár magyar és hozzájuk pár nem magyar színészt, mert művészetének vajmi kevés köze van Szabadkához, a legkevésbé sem szabadkai. Ám éppen és kivételesen a *Pasport*-trilógiának (melyet decemberben Budapesten a Bárka Színházban két nap alatt láthattunk) kevésbé lenne értelme, ha nem Szabadkán készül. Ez a befogadói oldalról sem lényegtelen, hiszen Budapesten, egyáltalán Szabadkán kívül Szabadkát leleplezni nem oly nagy trükk.

A démonok városa a lecsupaszított értelmezés szerrint arról szól, hogy multikulti ide vagy oda, nincs közös nyelv, nem értjük egymást (ti. szerbek, magyarok és a többi kisebbség), s ennek oka, hogy már nem beszéljük, nem tanuljuk meg egymás nyelvét. A magyar fiatal arra panaszkodik, hogy a barátai után akar menni, külföldre, mire a szerb (a darabban magyarul) arrogánsan azt vágja a szemébe, hogy ugyan mi baja van, hát tanulhat Szerbiában magyarul az oviban, az általánosban, az egyetemen, szabadon beszélhet Szabadkán, ugyan mit akar még? Fél? Mégis, egy nyelven beszélnek, értik a szavakat, de nem értik egymást, egymás féltreállításait, motivációit, semmit a másiktól. Mindenki magának kapar, azon az alapon, hogy neki etnikai alapon jár annyi százaléknyi, amennyi (a darabban egy pizza felosztásán ugranak össze). Az agresszió a nyelvben nyilvánul meg, ott is jön létre, és ugyan a kézben ott a macskakő, nem az repül először, hanem a szavak. Ám ez nem új tézis, sőt, az egyik leggyakoribb, ha a délszláv válságra adott társadalomtudományos válaszok közt szemezgetünk. Sőt, ez az értelmezési keret a háború kitörésével egy időben alakult ki (ha nem előbb), csak akkor még senki sem hitte, hogy a gyűlöletbeszéd mire képes, hogy a szimbolikus (nyelvi) erőszak hogyan válik valóságos, fizikai erőszakká. A tézis egyik markáns megfogalmazója, Nenad Dimitrijević egyenesen így írt erről *A Jugoszlávia-eset* című kötete *Szavak és halál* című fejezetének legelején: „...a gyűlöletbeszéd volt a háború elvi elindítója és a tömeggyilkosságok és a rombolás legfontosabb eszköze”. De nem lenne igaz, ha azt állítanánk, a darab e tézis szemléltetése, hisz az urbáni színház immár hagyományos elemei a markáns színpadképtől kezdve a mozgáson át a morbid, groteszk kellékekig mind ezt árnyalják, egy-egy szimbólumnak pedig koránt sincs egy olvasata (vagy éppen egy sincs, hisz magától értetődő, hogy egy-egy jelenetet én sem tudtam megfejteni). Összességében pedig a három darabban ott van minden, amit Urbántól már „megszoktunk”, elvárjuk tőle: az undorodás és irtózás a mindenkori hatalomtól, a politikától, a világmegváltó eszméktől. Az eszményképek

becsmérlése, az abban hívők irritálása, a közhely-szótárak felmondása, az antipolitikusnak és antiszociálisnak látszó cinizmus, az örök kétely radikalizálása, míg bármiféle hit denunciálásává nem válik. Minden csupa szenny, mocskok: sár, bélsár, kitépott nyelv, vizelet, vér, állati maradványok.

(A posztkommunista jövőnéküliség)

A démonok városa nem amiatt jó és fontos, mert a szabadkai multikulturalizmust leplezi le, hisz azon nemigen van mit, hanem mert sokkal finomabb utalásokkal vezet vissza bennünket Jugoszlávia széthullásához, a háborúhoz és a következményekhez, anélkül, hogy explicite szólna ezekről, direkt utalna rájuk (és amelyek Urbán legközpontibb témái). A kérdés ugyanis nem csak Szabadkára vonatkozik, éppenséggel szólhatna Vukovarról is, amit 1991-ben a szerbek szétlőtték, a horvátokat és másokat elűztek, aztán ma mégis egy horvátok és szerbek lakta város, ahol ma azon vitatkoznak a legagresszívabb módon, használható-e a cirill írásmód, vagy az a horvát áldozatok megsértése-e. És Vukovár ma szintén egy határ menti település, 1991 előtt példaértékű soknemzetiségű, szocialista, igazi jugoszláv városnak tartották (ráadásul a Jugoszláv Kommunista Pártot is itt alapították), így a kérdés is ugyanaz: mi történik Jugoszlávia széthullása után az így vagy úgy még megmaradt multietnikus, multikonfesszionális helységekkel? Értik-e egymást azok, akik 1991-ig lingvisztikai értelemben egy nyelvet, a szerbhorvátot beszéltek? Akiknek gyermekei ma külön szerb vagy horvát óvodába, iskolába járnak? Vagy mi van éppen Mosztárban, ahol a Neretva két partján élnek külön-külön, örök haragban a horvátok és a bosnyákok, úgy, hogy még a sportegyletekből is kettő van? Sarajevóról nem is beszélve. Ám ezekben az egykori multikulti, pozitív példaként szolgáló városokban, a világnak, Európának mintát (lásd Sarajevót 1984-ben, amikor téli olimpiát rendeztek) nyújtó városokban a gazdasági válság, a perspektívanéküliség mindenkit egyaránt érint, és csak az amerikai turistáknak *bjutiful* a hely, mert egzotikus. Szóval, mi is van itt a kommunizmus eszméje, a titói szocializmus bukása után? Amit látunk, épp az a kátyvasz, összevisszaság, zűrzavar, ami a drámában kibontakozik előttünk: a (kvázi) liberális demokrácia, a (kvázi) kapitalizmus, ahol végül csak megdöglenni lehet majd, aztán majd ellepi a holtakat a szabadkai homok, de még a sírok is külön sorakoznak. A kommunizmus után nincs új kommunum.

S míg a titói Jugoszláviában a jövő felé fordultak, az utópiának éltek, ma inkább a múlt felé fordulnak. *A démonok városában* ezt a Star Wars-öltözékben grasszáló Jovan Nenad (Crni Jovan, avagy Cserni

Jován) testesíti meg, akinek a 16. században a mai Dél-Alföldön, Bánságban és Bácskában volt valamiféle cársága, kvázi-állama, ma viszont szobra ott tornyosul Szabadka középpontjában, jelezvén, a szerbek voltak itt előbb. A darabban kifigurázott múltba révedés ugyanakkor azt is jelzi, hogy a mai, posztkommunista időkben a jövővel van baj, azzal nem tudunk mit kezdeni, és ahogyan Boris Buden, a Berlinben élő szlovén filozófus írja, az irány is ez: „vissza a jövőből”. Vagyis nincs már remény, kiút, amint az majd a trilógia harmadik részéből végképp kiderül. Sarkalatosan fogalmazva, a darab jól szemlélteti a felvilágosodás projektjének csődjét, amikor nem érdemes már a másik nyelvét sem tanulni, nincs fejlődés, nincs fényes jövő, az utópiák kora elmúlt, a retro-utópiák pedig, amelyek egy múltbeli állapotban, például a közösségben találják meg az (újra)járható utat, banálisak. Mi sem jellemzőbb, mint hogy a három darabban végül az angol nyelv kerekedik fölül, kap központi helyet, és számtalan utalás található, hogy a vajdasági magyarok nem tudnak angolul, az viszont arra utal, hogy a történelemnek ugyan nincs vége (azért is foglalkozunk olyannyira vele), de hogy a szabadkai multikultinak, a vajdasági magyaroknak annyi, itt nagyon se helyük, se jövőjük, az legalább mint téma minimum feszegethető és feszegetendő.

(Szeged) A színház mint szociológia? Szociológia a színházban? – Nem felesleges, értelmetlen felvetések ezek, korának egyik legnagyobb szociológusa, a német Niklas Luhmann már a kilencvenes évek elején azt mondta: a szociológia vagy megváltozik, keményebb adatokkal dolgozik, vagy pedig irodalmi szociológiává válik, felpuhul és így elveszti tudományjellegét. Magyarán, ha amolyan irodalmi igényű, szociográfiai jellegű irodalommal lesz, nem az lesz, ami volt, ami lenni akart, hanem átváltozva eltűnik.

Hogy két évtized alatt megtörtént-e ez a drasztikus átváltozás, azt itt nem tudjuk megtárgyalni, de az biztos, hogy olykor az irodalomban plasztikusabb leírását találjuk egy-egy társadalmi jelenségnek, problémának, társadalmi ténynek (à la Durkheim), semmint magában a szakirodalomban. Ezek az irodalmi leírások nem feltétlenül pontosak, de kérdésfelvetésükben ugyanannyira relevánsak, mint a szociológiaiak – hol és mik is az okai annak, hogy ott áll egy társadalom (közösség), ahol, vajon merre haladhat, megjósolható-e bármi? A szociológia – legalábbis aki komolyan veszi – rég nem vállalkozik proféciaikkra, e terepet átengedte a politológusoknak, a médiasztár-jellegű elemzőknek, kóklereknek és véleményvezéreknek, a „szakértőknek”. Ugyanakkor az is biztos, hogy a kortárs magyar színházat nézve nem pa-

naszkozhatunk, ha a társadalmi problémákról való beszédről, a tabukról, a mítoszokról, azok lebontásáról van szó – gondoljunk csak Alföldi Róbert Nemzeti Színházára, Pintér Bélára és társulatára, és ha a határon túlra vagy a külföldi magyar terepre tekintünk ki, Székely Csaba *Bánya*-triológiájára, ha pedig a Vajdaságra, Urbán András társulatára, és sorolhatnánk.

(Kutató színészek) Mármost az olvasó itt elcsodálkozhat azon, miért erőltetem a társadalomtudományos olvasatot, és nem pusztán mint műalkotást nézem a színdarabot. Hát éppen azért, mert a *Passport* kutatás előzte meg, szociológiai(nak mondott) kutatás, és ez még az ún. alkotói színházon belül is egyedi módszer. A színészek a határ két oldalán, az Európai Uniót és a Balkánt – ahogy mondják a *Passport*-trilógiáról készült dokumentumfilmben – elválasztó határ két oldalán élő emberek életét kutatták, milyen az életminőségük, mit gondolnak magukról, egymásról és másokról, a különbségekről és hasonlóságokról. Természetesen rögtön felmerül bennünk a kétely, az efféle „szociológiai felmérésnek”, „vizsgálatnak” van-e értelme, hisz legfeljebb valami inspirációt adhat, megerősítheti a hétköznapi doxát, újat aligha hozhat. És az a gyanú is felmerül, „kutatni” azért kellett, mert a főtámogató „Magyarország–Szerbia IPA Határon Átnyúló Együttműködési Program és az Európai Unió” többet kíván, azaz pályázati pénzt úgy lehet „Európától” szerezni, ha a művészkedést egy kis tudománnyal és az azon alapuló társadalmi hatékonysággal, angazsáltsággal is megfejelek. Hogy aztán mindezt ki is figurázzák (például, amikor a műfaszú ördög ironikusan még több pénzt kér Európától). Másfelől az a sejtésünk, hogy a határ két oldaláról származó színészek mindarról, amit kutattak, már mindent tudtak, amit tudhatnak, hisz ott élnek. A „kutatás” tehát legfeljebb az ún. naiv szociológiai felismerések megerősítése, bár kétségtelen, hogy az egymásról alkotott véleményekről szóló szlajdok megerősíthetik mindenki (elő)ítéleteit. Azért megkockáztatnám, hogy az interjúk, kérdőívek (!) készítése a színészek által felesleges kör volt, és aligha lehetjük, amit a werkfilmekben mond az egyik szerb színész, hogy a kutakodás során szembesültek önmagukkal és identitásválságot éltek át. Hisz ilyen értelemben identitásunk mindig válságban van, akié meg nincs, annak olyan stabil az identitása, hogy az voltaképp nincs is, az nem én-tudat, létezés, csak vegetálás. Az meg különösen érdekes, hogy – noha nem tudjuk, hány interjú készült – a darabban úgyis azokat az elemeket használták fel, amely a radikális verziót erősítették meg (ti. hogy nem értjük meg egymást úgysem), miközben a háromnegyed órás werk-

filmben egy majdnem tízperces, remek interjú arról szól, hogy a zentai magyar miért szeret ott élni, miért kevésbé Magyarországon, miért nem érdekli, mi van az anyaországban, miért szeret szerbül köszönni zentai szerb barátainak, miért tölti el étellel, örömmel, büszkeséggel, hogy azok meg magyarul köszönnek vissza, s hogy ő valójában jugoszláv, balkáni, aki kisé lenézi amazokat. Pedig a trilógia, annak második része inkább azt hangsúlyozza, hogy épp a magyarországiakat nem érdekli, mi van a határon túliakkal. De hogy a „kutatás” milyen volt, részletkérdés, és inkább úgy értelmezendő, ahogyan Tolnai Ottó használja a szót, amikor irodalmi témakeresése kapcsán a kutatás szót használja.

(Tényleg fáj?) A *Maga az ördög* a kérdéssel foglalkozó szociológus számára a legkevésbé sokkoló az Urbán-darabok közül, de aki (elő)ítéleteit akarja megerősíteni, annak jól jön. Ti. arról van szó, hogy kinek mit jelent az ominózus, 2004. december 5-i népszavazás arról, vajon a határon túli magyarok könnyített eljárás keretében kapják meg a magyar állampolgárságot, s erről ma semmi újat nem lehet elmondani. Ma már össznépi a konszenzus, már aki még foglalkozik az ügyel, és a darab ugyanúgy elmegy a részletek mellett, ugyanúgy nem emlékszik a múltra, ahogyan a mai mainstream közvélekedés úgy bel-, mint kívül. Hogy 2000-ben az a hatalom, mely később megszavazta a könnyített eljárást 2011-től, ugyanúgy a kettős állampolgárság ellen volt, pontosabban: tisztában voltak vele, hogy saját szavazóik többsége sem támogatja azt, úgyhogy nem is erőltették a dolgot. A véleményklíma pár év múlva változott meg, de még arra is rosszul emlékszik a többség, hogy a 2004. december 5-i népszavazáson a többség nemet mondott volna az ötletre, mert a népszavazás egyszerűen eredménytelen volt, miután a későbbi támogatók sem tudták mobilizálni a szavazókat, egyébként pedig a szavazóhelyiségekbe elmenők többsége támogatta a kettős állampolgárságot. A téves percepciót azonban a darab megerősíti, bár az urbáni színház mindig túloz: az egyik jelenetben a magyarországi evezős turisták nem hajlandóak felvenni kajajukba a határon túli magyart, akit végül lapáttal vernek vissza, miközben ő József Attilától a *Nincsen apám, se hazám* sorait szavalja. Akadt kritikus, aki ragyogó jelenetként értékelte ezt, amely szimbolikusan is célba talál. A nem ironikus olvasat inkább a paranoia felé hajlik, miszerint is az anyaországiak (még mindig) nem akarják el- és befogadni a külföldiakat, ami egyértelmű túlzás, különösen az utóbbi három év kormányzati politikájának tükrében, a magyar társadalom jobbrtolódásakor. És nem veszi(k) figyelembe,

hogy a magyar–magyar viszony, egymás elfogadásának van egy szimplán emberi vonatkozása is, az egyszerű emberi konfliktusoké, amikor két különböző közösség feszül egymásnak (ez esetben a magyar, illetve az erdélyi, vajdasági, felvidéki, kárpátaljai stb. közösségek), amiben semmi különös nincs, és semmi köze az etnikumhoz vagy az etnikumon belüli „nemzeti” sajátosságokhoz. Ahogyan egy falun vagy egy városban belül feszültségek támadnak a település különböző részein lakók közt, ahogyan két falu képes évszázadokon át is gyűlölködni (például vallási okokból), ahogyan a családok még saját rokonaikat is kitesztítják, ugyanúgy természetes, hogy az 1920 óta tartó társadalmi szétfejlődés konfliktusokat eredményezett és még fog is az „anyások” és a külföldiek között is. Aki ezen csodálkozik, elfeledi, hogy ez a világ bárhol így van, ezernyi példát hozhatnánk, ergo semmiféle magyar jellegzetességnek nem mondható ez. A darab ugyan erre rájátszik, de a jelenet csupán azoknak „jöhet be”, akik előszeretettel ápolják az előítéletet, hogy a magyarországi magyarok nem értik a határon túliakat, lenézik, nem akarják őket befogadni, miközben jelenségek egész tömkelegét tudjuk felsorolni, hogy épp a magyarországiak egy része tekint úgy a határon túliakra, mint akik megszenvedve magyarságukért valójában a legigazibb magyarok, akik őrzik a magyar sajátosságokat.

(Kik milyenek?) Ha tehát tényleg e jelenet lenne a *Maga az ördög* központi jelenete, amely általánosan így mutatja be a magyar–magyar viszonyt, még meg is ijednénk, mert minden mögött az etnoszt keresni, illetve ez esetben az etnikumon belüli félreértést kulcstraumaként értelmezni, mindenképp túlzás (hisz a szociális, gazdasági különbségek – lásd: osztályharc – legalább annyira meghatározzák mindenki életét). De aztán jön a csavar. Mint már utaltam rá, a kutatás módszertanáról keveset tudunk, ahogyan a feldolgozás mikéntjéről is, de egy show-imitáció keretében megtudhatjuk, mit gondolnak egymásról az emberek, és ezt kivetítve láthatjuk is, amennyiben a jellemző értékítéletek eltérő betűnagysággal vetítődnek ki egy-egy ábrán. Így kiderül, hogy a szerbek szerint a magyarországi magyarokat a következők jellemzik (egyre kisebb mértékben) – betűhíven idézve az ábrákról –: szorgalmasak, kultúra, barátságosak, csárdás, tartózkodók, önteltek, felsőbbbbségesek, kedvesek, illedelmesek, vendégszeretők, büszkék, hazaszeretők. A magyarországi magyarok a szerbekről pedig mindezt: temperamentumos, hangos, összetartás, barátságos, agresszív, nyitott, nacionalisták, erősek, harsány, szenvedélyes, makacsság, erőszakos, durva, hazafias, heves, büszkék. A vajdasági magya-

rok a szerbekről: vendégszerető, összetartás, hango-
sak, agresszív, nacionalista, barátságos, temperamentum-
os, nyitott, segítőkész, laza, harcias, hazaszerető,
beképzelt, keményfejű, őszinte. A szerbek a vajdasági
magyarokról: szorgalmasak, barátságosak, zárkóz-
zottak, kultúra, hagyomány, gyengén tudnak szer-
bül, szellemesek, szerények, illedelmesek, jó bará-
tok, nem tudnak szerbül, csendesek, távolságtartók.
A magyarországi magyarok a vajdasági magyarokról
a következőket tartják jellemzőnek: barátságos, ös-
szetartás, nyitott, szorgalmas, alkalmazkodó, ked-
ves, vendégszerető, hazaszerető, őszinte, magyarságtu-
dat, segítőkész, kiszolgáltatott, temperamentumos,
kitartó. Végül a vajdasági magyarok a magyarorszá-
gi magyarokról: széthúzás, beképzelt, kétszínű, iri-
gyek, képmutatók, barátságosak, önzők, pesszimista,
távolságtartók, zárkózott, hidegek, nyálás, gyáva, bi-
zalmatlan, panaszkodó.

S rögtön feltűnik, hogy ugyan a szerbekről elhang-
zik egy-két negatív vélemény (agresszívak), a legros-
szabb véleménnyel e háromszögben a vajdasági ma-
gyarok vannak a magyarországi magyarokról. Bár
meglehet, mindez „játék”, és a kutatás eredményei
szándékosan torzítottak, valójában a vajdasági ma-
gyarokról alakulhat ki a legnegatívabb kép, akar-
va-akaratlanul is. Mert miközben a szerbek és a ma-
gyarországi magyarok csupa pozitívumot mondanak
a másik két csoportról, a vajdasági magyar a magyar-
országi magyarról csak a legrosszabbakat. Ez maga
a hübrisz, a totális góg, a fensőbbiségérzet, a másik,
az anyaországiak megvetése, lenézése, elítélése. Ám
ez a kép éppenséggel visszafelé nézve provokatív, nem
a magyarországi magyarokra nézve, mivel nem azok-
ra tekintünk, *akikről* állítják, hanem *akik* mondják.
Az áldozat a megvetett lesz, és ez esetben ez egy több-
ségi társadalom, az elítélő pedig a másikat megvető
kisebbségi magyar társadalom.

A darab ennyiben úttörő is, hisz a vajdasági magyar
szociológusok, értelmiségiek, közírók, újságírók a vaj-
dasági magyarság egyfajta felsőbbiségtudatával, ami
a titói szocializmusban alakult ki (és inkább a gazda-
sági fejlettség eltérései okán, semmint valamiféle szo-
cialista ideológiabéli különbségek okán), alig foglal-
koznak. Pedig épp e leftymáló tekintet miatt orrol-
hattak meg egyes magyarországi magyarok az orru-
kat fennhordó nemzettársaikra. Aminek egyfelől az
is ára volt, hogy a magyarországi emlékezetből tel-
jesen kiesett, senkit sem érdekelt, mi történt 1944–
45-ben a „délvidékiekkel”, és szolidaritás is csak bi-
zonyos körökben volt erőteljesebben megtapasztal-
ható a kilencvenes évekbéli délszláv háborúk során.
A magyarországi magyarok jó része elfelejtette, hogy
Erdélyen, Felvidéken kívül is élnek másutt magyarok,
de a vajdasági magyarok, úgy az elit, mint a plebsz,
rájátszott erre, vagyis maga is tehet róla. Ezek az ap-

ró mozzanatok ezzel szembesítenék a vajdasági ma-
gyar közönséget, de, azt hiszem, még az értő közön-
ség nagyobbik részének ingerküszöbét sem éri el.
Summa summarum: az összmagyarságot egy kom-
pakt, együttérző közösségként elképzelni fölöttébb
áltnaív vállalkozás, ennek értelmében számon kérni
bármit a magyarság ezen vagy azon részén sem le-
het. Urbán színháza épp annyira cinikus, amennyi-
re az emberek is: legfeljebb saját és szűkebb közös-
sége szenvedéseivel empatikus. Vagyis a vajdasági ma-
gyar hübrisz itt a teljes, pőre valóságában mutatkozik
meg: ahogyan lenézi, megveti a magyarországi ma-
gyarokat (de a szocializmusban „lemaradt” erdélyie-
ket, felvidékieket, kárpátaljaiakat is), ugyanígy a le-
balkánizott szerbeket, de e határtalan góg olyan-
nyira elvakítja azokat, akikről szól, hogy nem látják:
a trilógia, ha valamit leleplez, az éppen a vajdasági és
vajdasági magyar hübrisz.

Hogy mennyire nem vagyunk tisztában saját ma-
gunkkal sem, mennyire nem tudunk mit kezdeni
magyarságunkkal, azt a második rész végén is érzé-
kelhetjük, amikor az összegyűlt magyarok azon vi-
tatkoznak, milyennek kellene lennie az új magyar cí-
mernek, amely megfelelően szimbolizálja a ma igaz
magyarságát. Már a határon túli sem határon túli, ha-
nem külhoni – amikor az anyaországi eltéveszti, min-
dig felhangzik az „apádfasza”. Végül ott kötnek ki,
hogy az új címerben a Szent Korona keresztény mo-
tívumai helyett Szűz Mária és egy mangalica fejezné
ki legjobban azt, mi a magyar ma. A záró képen vé-
gül egy videóbejátszásban pedig azt láthatjuk, amint
két mangalica üzekedik. Blaszfémia, a keresztény és
magyar szimbólumok megsértése! – ordíthatnának
a nagymagyarok úgy a budapesti parlamentben, mint
a szabadkai városházban, de olybá tűnik, az „illeté-
kesek” nem nézték e darabot. Hisz Szűz Mária sér-
tegetése, például Petri György verse miatt („Zakatol
a szentcsalád / Isten tömi Máriát”) már Torgyán Jó-
zsef kiscsászár kikelt a parlamentben másfél év-
tizede, ám íme, most sehol semmi ellenreakció. Az
utóbbi egy év magyar színházi világát nézve ez azon-
ban nem csoda, hisz a Nemzeti Színházban immár
zsidóznak, de a „másik” térfélről érkező „provokáci-
ók” sem ütnek ki feltétlenül a biztosítékot.

(Szűz Máriának nincs nyugta) Eközben
éppen a tavalyi év decemberének elején tiltottak be
Lengyelországban egy darabot, pontosabban meg-
szakították a próbafolyamatot Szűz Mária miatt. Az
ex-Yu, boszniai származású, horvát Oliver Frlić (aki
úgy szenzibilitásában, mint módszerében hasonla-
tos Urbánhoz, és az egyik, ha nem a legismertebb
rendező az alternatívának mondott szcénán, és kel-

lőképpen provokatív is) rendezett volna egy drámát *Nem isteni komédia* címmel Zygmunt Krasinski műve alapján a krakkói Öreg Színházban, amely részben a lengyeleknek a holokausztban játszott szerepéről, mai antiszemitizmusukról szól, de az egyik jelenetben éppen Szűz Máriát erőszakolják meg a lengyelek a német himnuszt énekelve. A színészek közt is akadt, aki már a próbák során bedobta a törölközőt, de a szélsőjobb és a sajtó is rászállt a készülő projektumra, úgyhogy végül a színház igazgatója döntött arról, hogy nem lesz premier. A két kultúra közötti különbséget (pontosabban a három, illetve négy közöttit: a lengyel, a magyarországi és a vajdasági magyar, illetve a szerb közöttit) azonban jól mutatja, hogy a provokatívnak szánt színházat errefelé (még) nem tiltják be, de ennek az álszenteskedés az egyik oka. Így a vajdasági magyar politikum támogatja és ünnepli Urbán színházát, noha ha belegondolnának, ha tiltani nem is, de támogatnia sem kéne, hisz üzenetei szembe mennek a hivatalossal, és pont azt leplezik le. De, úgy látszik, itt inkább becsukják a szemüket, nem kell a botrány, mert nem kell a dialógus sem. Ha bármit is reagálnának, főképpen negatív módon, úgy párbeszédet kellene folytatniuk, már ha mernek, vagy ha azt nem mernek, le kellene csapniuk. De nem, inkább messze megkerülik Urbán színházát, és úgy tesznek, mintha megértenék. Szűz Mária és a mangalica jelenete azért is érdektelen, mert az egyik legszekurálisabb közösség épp a vajdasági magyar, másfelől pedig Urbán egy határt lép át a legkevésbé, a vajdasági magyar politikában meghúzott határokat, abban a legkevésbé az ellenzéki, a mítoszromboló, a leleplező, a tabudöntögető. Ez a művészi teljesítményből semmit sem von le, de emiatt azért vicces az, amikor egyik-másik kritikus Urbánék batorságáról beszél.

Mert bátor az lehet, aki fél is – aki félelem nélkül bátor, az öntudatlanul cselekszik, örült. Önmagában a bátorság viszont nem erény, csak hülyeség. Urbánéknak viszont nem kell félniük, akár azt is mondhatnánk: sajnos, mert így a tét is kisebb. Magyarországon a vajdasági Pintér Bélát látják benne, a szerbek számára inkább az egzotikus vajdasági magyar, a kisebbségi, aki mégis univerzális nyelven beszél, de emiatt inkább úgy is veszik, nem a volt Jugoszlávia, nem Szerbia problémáiról beszél, hanem valami magyar dolgokról, amelyek ugyan ismerősek, de mégsem „szerb problémák”. „Budapestről” és „Belgrádból” nézve is úgy tűnhet, másokat provokál, Újvidéken meg Szabadkán pedig ünneplik, noha ha komolyan vennék, a szembenézés sem maradhatna el. De javarészt elmarad – ez az ellentmondás. A társadalmilag aktív, politizáló, vagy ahogyan a volt Jugoszlávia területén mondják, az angazsált színházat leginkább színjátéknak veszik, művészetnek, amiért

a művészeknek kijár a díjazás, a fizetéssel járó munkahely, általában a „társadalmi elismerés”, de az, hogy komolyan vegyék mondandójukat, aligha – és legkevésbé saját közegében, a vajdasági magyarban veszik komolyan.

(Marad Európa) A trilógia utolsó része lassan eltávolodik a magyarkérdéstől, Európa felé közelít. Küszöbön áll Szerbia csatlakozása az Unióhoz, megszűnik majd a határ. De a csatlakozástól még maga a műfaszát lobogtató ördög is fél, szürkemarhafejű alakok erőszakoskodnak, énekelnek – valamit kéne kezdeni Európával. De az meg mi? Egy nő? A *Passport Europe* végigzongorazza a lehetséges motívumokat, megjelennek az ismerős EU-ellenes lózungok erős szexuális áthallásokkal, töltettel, buzizással, táncot járnak az EU-zászlórúdon. Túl eredetinek nem mondhatnánk, hogy Európa mint nő jelenik meg, és nőként alázzák meg, az sem túl épületes, ahogyan eléneklik az EU himnuszt, vagyis ami itt az EU himnusza, az *European Pussy*, vagyis az *Európai punci* címűt. Ám az is rögtön nyilvánvaló, hogy ez nem a Vidnyánszky-féle Európa- és Brüsszel-ellenesség, ami Nyugat-ellenességgel, antiszemitista utalgatásokkal terhelt, viszont nagymagyar és ultrakeresztény önhit jellemzi. Ez az agresszió itt a félelemből ered, nem az önteltségből, a gögből, hogy valójában mi, keresztény magyarok védjük meg az igazi Európát, mert Európa már rég nem az, ami. A *Passport-Europe* Európa-ellenessége áttételes, nem irányul mások ellen. Szabadkáról nézve Európa még mindig elérhetetlen, Európa, a picsa, a vágyakozás tárgya, azt kérdik tőle, „miért vagy oly messze”, és mindent megadnának érte, sőt, „meg akarlak baszni ma éjjel”. De ez a baszni akarás ironikus kontextusban hangzik el (de biztos, hogy nem provokáló az általános Európa-szekepszis idején), mint a három darabban szinte minden elhangzó mondat, a baszás pedig végül is egyesülés, két összeillő elem egyesülése. Amiért Európa még pénz is adhat.

Az Európától való távolságtartás, az eurofóbia pedig abból a tapasztalatból eredhet, hogy ugyan miért is lenne majd jó a multietnikus, a különbségeket elismerő és éltető EU-ban, ha nem jó a multietnikus Szabadkán sem? Ha egy városban nem működik az együttélés, miért működhetne egy még nagyobb egységben? Muszáj ezt nekünk, muszáj a soknemzetiségű Európáról értekezni, értékrendjét magunkévá tenni, ha azt úgysem ismerjük, Európa meg nem ismeri a miénket, csak a szlogenek szintjén halljuk nap mint nap, hogy a Vajdaság (Szabadka) Európa kicsiben. Közben nincs közös nyelv, a gyűlölködés folyik, a magyarverések, a tolerancia leple alatt az intoleran-

cia dívik. És feltétlenül ismernünk kell nekünk a másikat, nem lehetne csak úgy egymás mellett élni, elcsónakázni, a ladikba a másikat fel nem venni, akár a második rész jelenetében? Okvetlenül fel kell szállni a másik, a mások hajójára? Boldoguljon mindenki egyedül, és hagyjuk már végre ezt a multikulti rizsát? És ennek az ellen-multikulturalista diskurzusnak egyébként filozófiai megalapozottsága is van, bár (még) nem dívik, a Vajdaságban akár szentségtörésként is hangozhat, nem véletlen, hogy Losonczi Alapár vajdasági magyar filozófus egy bosznia-hercegovinai folyóiratban megjelent tanulmányában vetette fel, hogy nem feltétlenül jó, ha megismerjük a Másikat (Bosznia-Hercegovinában a nemzetközi szervezetek eltökéltsége, a projektumok támogatása ellenére semennyire sem működik az együttélés, a három nagy etnikai közösség szinte teljesen szeparálódott egymástól fizikailag is). Mert akit ismerünk, azt meg is gyűlölhethetjük. Akit nem ismerünk, sőt, nem is tudunk róla, azt nem is gyűlöljük. Vagyis, tesszük hozzá már mi, nem oly nagy baj az, hogy Szerbia legnagyobb részén, Belgrádtól délre, de már Belgrádban sem, sőt, a Vajdaság egyes kompaktabb szerb területein az emberek többsége azt sem tudja, hogy a Vajdaságban élnek magyarok. És ha nem tudják, nem is érdekli őket, ha pedig nem érdekli, nincsenek is különösebb ellenérzéseik, legfeljebb annyi, mint bármelyik náció tagjainak az idegenekkel szemben. Vagyis akkor a békés egymás mellett élés lehetőségét ez adná? A nem-tudás? Hisz amikor a Vajdaságban megismerték egymást a népek, amikor felülről folyamatosan azt az ideológiát erőltették rájuk (s ez folyik még ma is, ha csak kirakatszerűen, tehát velejéig hamisan is), akkor előbb-utóbb kitortek a konfliktusok is. Losonczi érvelése ennél persze szofisztikáltabb, de

annál megfontolandóbb. Elég volt a mítoszépítésből, a hamis éltetéséből, az üres hozsannázásból, nézzük meg, mi maradt, amiből még esetleg építeni lehetne valamit. A KDSZ e hamis mítosz leépítésében élen jár, de nem győzzük befogadni, hogy a Belgrádtól Újvidéken és Szabadkán át egészen Magyarorszáig terjedő pozitív recepció arra utal, az emberek tesznek egy kört, és ott kötnek ki, ahonnan elindultak: az együttélés, az egykori jugoszláviai testvériség-egység ideológiájánál, legyenek szerbek vagy épp magyarok.

Az utolsó jelenetben hatalmas ágyat ácsolnak, az Európai Unió zászlaja lesz a paplan. Ebbe fekszik bele Béres Márta, az újvidéki-szabadkai színésznő – természetesen elfér a hatalmas ágyban. De mivel Urbán színháza folyamatosan a szimbólumokkal játszik, az első gondolatunk ugyan az, hogy igen, a szerbiaiak is beférnek Európába, van helyük, lám, van még ott bőven hely. Ám rögtön eszünkbe jut Prokrusztész ágya is, aki áldozatait ágyba fektette, megkínozta. Eleve két ágya volt: a magasakból levágott, hogy beleférjenek, az alacsonyakat pedig addig nyújtotta, amíg olyan hosszúak nem lettek, mint az ágy. Vagyis az EU nem feltétlenül ideális hely. De van-e másik ágy, amibe be lehet feküdni? Itt csak egy van, és a színésznő békésen elsenderül a párnán. Ám ez nem igent vagy nemet jelent, sokkal inkább félelmet, bizonytalanságot, határozatlanságot, távolságtartást attól, ami oly közeli, itt van a határ túloldalán, ismerős, de épp ezért, mert a másik oldala is ismert, visszataszító is.

■ ■ ■

Szerbhorváth György (1972): vajdasági származású újságíró, író, kritikus, Budapesten él.

Fotó: Révész Róbert

KÖZELÍTÉSEK A KÖZÉP-EURÓPAI FILOZÓFIÁHOZ

Metodológiai megjegyzések

Az alábbi írás egy rövidesen megjelenő könyv előszavának némileg módosított változata, és egy módszertani váltást próbál illusztrálni. Ezt a váltást talán ezzel a szófordulattal jellemezhetnénk: útban a klasszikus komparatistikától a posztkritikai irányzatokban rejlő lehetőségek felé. Ennek a váltásnak a szembevetésével a készülő kötet első része olyan esettanulmányokat nyújt, amelyek a magyar (magyarországi) filozófia keretein belül maradnak. A második rész, ellenben, a magyar filozófiát közép-európai kontextusba helyezi, és a filozófiai eszmék recepciójának mikéntjeit az egyes nemzeti filozófiák (osztrák, magyar, cseh, szlovák és lengyel) közti különbségekben keresi. Előfeltevésként pedig megfogalmaz néhány metodológiai elvet, amelyeket aztán az említett nemzeti filozófiák kapcsolatainak értelmezésénél alkalmaz.

Mi az alapja ennek az elmozdulásnak? A magyarországi, szorosabban a volt felső-magyarországi filozófia 19. századi történetével foglalkozva, és a kutatás eredményeit szlovákul, a szlovák kollégák számára megfogalmazva, gyakran szembesültem azzal a ténnyel, amit csehül így fejeznek ki: „nestejnorodost stejnorodého”. Ami magyarul úgy hangzik, hogy „az egyneműség többneműsége”. Esetleg úgy is mondhatnánk, hogy „a homogenitás heterogenitása”. Ami azt jelenti, hogy sok, számomra és az adott korra vonatkoztatva evidenciaként kezelt tétel a szlovák kolléga számára egyáltalán nem evidencia, tehát ezt számításba kell vennem. De jelenti azt is, hogy a tárgyalt és azonos külföldi példát követő magyar és szlovák gondolkodók esetében, a közös művelődési háttér ellenére, eltéré-

sekkel kell számolni. Hogyan lehet ennek a kettős követelményrendszernek eleget tenni? Egyáltalán: hogyan értelmezhető ez a divergencia? Ennek a kérdésnek a megválaszolása nemcsak a magyar és a szlovák filozófia történetének összehasonlító vizsgálatok, hanem a filozófia közép-európai jelenlétének beazonosításakor is fontos lehet. Megkockáztatom azt a kijelentést is, hogy eljött az ideje, hogy a magyarországi filozófia történetét többirányú komparatív vizsgálatnak vessük alá. (Gondolok itt természetesen az 1918 előtti Magyarország filozófiai életére.) Ez nem azt jelenti, hogy eddig nem lett volna jelen a komparatistika a filozófia történetének feltárásában, hanem azt, hogy főként a genetikai, kontaktusokon alapuló és kauzális összefüggéseket figyelembe vevő szemlélet uralkodott, a recepció tipológiai összefüggései és interkulturális meghatározottságai azonban kiestek a látószögölből. Ez az adott esetben – tehát a magyar–szlovák kapcsolatokban – mindkét oldalon így volt és van.

Mindenki, aki a magyar filozófia történetével foglalkozik, ismeri Erdélyi János tételét, miszerint a filozófiai műveltség tekintetében más kultúrák eredményeire támaszkodtunk. Vagyis, hogy a magyarországi filozófia eredendően befogadó természetű volt és maradt. Erdélyi ehhez még hozzáteszi, hogy ebben a determinációs viszonyban a „párhuzam szüksége” volt a meghatározó. Ez az ő értelmezésében azt jelenti, hogy a történetiség szemszögéből nem beszélhetünk lemaradásról. A recepció, szerinte, mindig párosult valamiféle önállósággal, mégpedig az elvont filozófiai tételeknek a gyakorlati életbe való lefordításával („a belső felé irányult, szótlán elméledés tudományá-

ra nyilvános politikai életünk ildomával¹⁾). Anélkül, hogy most elemeznénk Erdélyi e kitételét, megállapíthatjuk, hogy a nyugat-európai filozófiai irányzatok recepciója és azok autonóm értelmezésének ketőssége állandó módszertani megfontolásként ott van a magyarországi filozófia múltját feldolgozó munkák csaknem mindegyikének a háttérében.² Ami természetes is, hiszen a recepció mai értelmezésében kölcsönös meghatározottság van a befogadás és a szelektív módon deszignált akceptálás között. És ezt az elvet az általam ismert szlovák, cseh és lengyel filozófiatörténet-írók is elismerik és alkalmazzák.

A legismertebb és legsajátosabb példa erre a szelektivitásra a magyarországi Kant-vita és a vitát követő folyamat, amelyen belül jelentősen módosult és háttérbe szorult Kant ismeretkritikája, viszont kitüntetett szerepet kapott az erkölcsfilozófia és a vele kapcsolatos értékek világa. Csupán röviden utalva Kant filozófiájának recepciójára, említsük meg, hogy az exjezsuita Johann Baptista Horváth mint a realista ismeretelmélettel szemben megfogalmazott legnagyobb kihívásra reagált Kant filozófiájára.³ A hatástörténeti mechanizmusok értelmezését ez annyiban árnyalja, hogy a Kant-kritikán belül elválaszthatjuk egymástól az eredendő, teológiaiilag is meghatározott realista viszonyulást az újkori filozófiát meghatározó gnoszeológiai vitákra reagáló magatartástól. Az utóbbira Rozgonyi Józsefnek Hume gondolatait elutasító és a skót Thomas Reidre támaszkodó véleményét hozhatjuk fel.⁴ Ezt a befogadást továbbviszi a magyarországi, belső kontaktusokat illusztráló publicisztikai reakció, konkrétan az az anonim recenzió, amely a Selmechányán 1793 és 1795 között kiadott *Annales novi ecclesiastico-scholastici evangelicorum aug. et helvet. Confessionis in austria monarchia* című folyóiratban jelent meg, és amely Rozgonyi fejére olvassa, hogy nem értette meg Kantot.⁵ Erre még reagált Rozgonyi,⁶ de a nézetek további ütköztetése elmaradt. Ezek után a Márton József és Rozgonyi között folyó vitában (és a vitába befolyó más vélemények hatására), valamint a protestáns iskolákban – először csak látenszen, majd pedig expressis verbis – megjelenő Kant-értelmezés révén a hangsúly áttevődött a morálfilozófiára, hogy aztán a 19. század második felére a deontológia mentén az értékek a priori létezésének felfogása nyerjen teret.

Mindezzel azt kívántam demonstrálni, hogy a genetikus kapcsolatok felmutatásában – amelyekbe beleértendő mind a külső viszonyulás (Horváth v. Kant, Rozgonyi v. Kant), mind a közvetett belső kontaktus (az *Annales* anonim recenzense v. Rozgonyi), mind az integráló recepció (az evangélikus iskolákban zajló filozófiaoktatás), mind pedig az alkotó jellegű befogadás (az értékfilozófia felé való elmozdulás) – sokat tettek a magyarországi filozófia történetével foglalkozó szakemberek. Ezek az eredmények többé-kevésbé

a klasszikus pozitivisták komparatiztika alkalmazásának tudhatók be. Hiszen mind a „külső viszonyulás”, mind a „közvetett belső kontaktus”, mind az „integráló recepció”, mind pedig az „alkotó jellegű befogadás” fogalmi ebből az összehasonlító irodalomtörténeti irányzatból eredeztethetőek. Felütve bármelyik régebbi vagy újabb filozófiatörténeti feldolgozást, számos ilyen példát találhatunk, és gyakran a periodizáció vagy a filozófiai irányzatok meghatározása is ezen az alapon történik. Gondoljunk például a „magyarországi karteziánusok”, a „kantianusok”, a „hegelianusok”, a „neokantianusok” típusú címszavakra. Még ha itt bele is ütközhetünk bizonyos hiányságokba. Gondoljunk például arra, hogy a 18. század folyamán néhány, a nagyszombati egyetemen oktató jezsuita gondolkodó az alkalmazott metafizikán belül kapcsolódott Descartes vagy Newton rendszeréhez (J. Ivancsics), esetleg polemizáltak Descartes ismeretelméletével (A. Jaszlinszky). E két említett filozófiatanár esetében kimutatható A. Genuensis (Genovesi) hatása is. Vagyis egyrészt olyasfajta adaptációról beszélhetünk, amely nem változtatta meg alapjaiban az illető gondolkodók világnézetét, másrészt olyan közvetett kontaktus tárul fel, amely vagy bizonyos eklekticizmust eredményez, vagy pedig elvezet bennünket egy meg nem nevezett filozófushoz (Genuensis Wolffra utal). Egyszóval: a pozitivisták-filológiai összehasonlító kutatás eredménye egy olyan eszmei hálózat, amelynek segítségével be tudjuk sorolni hazai filozófusainkat az európai filozófiai eszmék mozgásterébe. A közvetlen vagy közvetett érintkezések alapján ki tudjuk mutatni a hazai filiációkat is, mint például Fries filozófiájának hatását egyrészt a felső-magyarországi evangélikus filozófiatanárookra (Vandrák A., J. S. Steiner, L. Šuhajda), másrészt Szontagh Gusztáv bölcséletére, vagy pedig K. Kuzmány esztétikai nézeteire. De itt már megjelennek olyan problémák, amelyeket az érintkezések és átvételek nyomán nem tudunk megmagyarázni, mert két vagy három, egymás mellett létező nyelv és kultúra (magyar, német, szlovák) közötti analógiákról esetleg divergenciákról van szó.

El kell fogadnunk ugyanis azt a tényt, hogy a magyarországi filozófia – sem a korábbi, latin nyelvű, sem a későbbi, nemzeti nyelvekre épülő korszakában – nem volt homogén jelenség. Ha pedig nem volt homogén, akkor a befogadás mechanizmusa is többféle, és a „deszignált akceptálás” nem azonos irányú. A magyarországi filozófia történetével foglalkozó kutatók körében máig nem tisztázódott véglegesen, mit is értsünk a „magyar filozófia” kifejezés alatt. Ez főként akkor jelentkezik problémaként, amikor a magyarországi eszmetörténeten belül az előbb említett latin, német és egyéb nyelveken írt művekkel szembesülünk, és amikor az iskolai filozófia kerül terítékre. Az első esetben a dilemma az, hogy milyen értelemben használ-

jük a „magyar” jelzõt a nem magyar nyelven megjelent mûvek esetében, a másik esetben pedig az, hogy az iskolai filozófia, propedeutikai funkciója, tehát a tudományos gondolkodásba való bevezetés révén összekapcsolható-e valamiféle nemzeti történetfilozófiával? Mindez tovább bonyolódik akkor, amikor a filozófiai élet kontinuitásának megléte vagy hiánya, az intézményes háttér autonómiája vagy függõ helyzetben léte is tétélezõdik. Az eszmék és a filozófiai élet kontinuitásának a kérdése ugyanis azt érinti, hogy a filozófia mint kulturális alrendszer konstruktív vagy pedig csak esetleges része-e a magyar kultúrának, az intézményes háttér társadalmi helye és szerepe pedig meghatározza azt, hogy a filozófia sajátosságai önmagukban véve vagy pedig valamilyen más szellemi formációnak (mint például a vallásnak vagy az ideológiának) alárendelve nyilvánulhatnak meg. Az elsõ jelenségre reflektáló nézetek gyakran csapódnak le az ismert megállapításban: „Magyar filozófusok voltak, de magyar filozófia nem volt.” A másik vonatkozás fõként az iskolai filozófiának az egyes egyházaktól és felekezetektõl való függését érinti. Gondoljunk például arra, hogy a jezsuita iskolai filozófusok gondolkodását behatárolta egyrészt a Ratio Studiorum, másrészt pedig az egyház és a rend teológiai doktrínája. Mindkét esetben olyan nemzetek felletti determinációs hatásokkal kell számolnunk, amelyek kérdésessé teszik a „magyar” jelzõ használatát. Az ok, amely miatt mégis foglalkozni szoktunk a magyarországi jezsuita gondolkodókkal az, hogy a magyarországi iskolarendszeren belül mûködtek, és jelentõs hatással voltak a magyarországi mûvelõdésre.

Mindezek alapján oda jutunk, hogy – ha a komparatistika területén belül maradunk – a befogadás szemszögébõl ki kell bõvítenünk az ismert kategóriarendszert. A kontaktusok vizsgálatánál ugyanis nem elég kimutatni a közvetlen vagy közvetett eszmei hatást (például: „Kant követõi nálunk”), hanem meg kell vizsgálni azokat az intézményi feltételeket is (egyház- és iskolapolitika), amelyek ezt a befogadást megszürték, megengedték, esetleg lehetetlenné tették. Sok esetben ezek a feltételek szabták meg az adaptálás mikéntjeit. Az egyházi és iskolai meghatározottság módozatai már többé-kevésbé ismertek, és bizonyos területeket illetve már fel vannak térképezve.⁷ Egyáltalán nem – vagy csak elenyészõ mértékben – foglalkoznak azonban a filozófiatörténészek azokkal a fentebb már említett kultúraközi és nyelvközi befogadási mechanizmusokkal, amelyek a tipológiai hasonlóságokra vagy pedig – ellenkezõleg – a Magyarországon belüli interkulturális sajátosságokra és eltérésekre épülve alakítják ki a magyarországi filozófia arculatát. Ezért fel sem merült az olyan kérdés, hogy miért diametrálisan eltérõ a magyar és a szlovák Hegel-recepció. Magyar vonalon például az evangélikusoknál Kant gondolkodása a meghatározó, a szlovákoknál azonban Hegelé. Szontagh

antihegelizmusa szervesen kapcsolódik az eredeti magyar filozófia kialakításának kísérletéhez, míg a szlovákoknál és a lengyeleknél ugyanez a próbálkozás – tehát a szlovák vagy lengyel nemzeti filozófia létrehozatala – a hegeli filozófiára alapozódik. Vagy hogy miért vezet a szubjektum–objektum egységére hivatkozó „közvetlen megismerés” elemzése az egyik esetben ismeretelméleti, a másik esetben viszont ontológiai kérdésekhez? Hiszen a leggyakrabban azonos mûveltségû, ugyanazon egyházhoz tartozó gondolkodókról van szó, tehát fel kellene tételeznünk, hogy a recepcióban sem lesz eltérés. Viszont van. Akkor hogyan lehetséges?

A magyarázat keresésekor alighanem két úton kell elindulnunk. Az egyik a filozófiatörténet-írás módszertanának területére vezet, a másik pedig az egyes közép-európai filozófiák már feltárt különbségeit veszi szemügyre. Az elsõ esetben ki kell bõvítenünk a bevált komparatistikai módszereket a posztmodern szövegértelmezés és az interkulturalitás elméletének néhány elemével. A másik esetben pedig ki kell mutatni azokat az eltérõ fejlődési vonalakat, amelyek determinálták a befogadási mechanizmusok mûködését. Ez a kettõség valójában nem jelent két eltérõ megközelítést, mert például a posztkolonializmus elméletének kulturális interdependenciákat érintõ tételei megmagyarázhatják a közép-európai filozófiák sajátosságait, és fordítva: ezek a sajátosságok szolgáltatnak anyagot a posztkolonializmus elméletéhez. Az alábbiakban megpróbálom felvázolni ennek a kettõs értelmezésnek a kategoriális elemeit. Elõrebocsátva, hogy valóban vázlatról van szó, amely még alapos kidolgozást vagy – ellenben – cáfolatot követel meg a jövõben.

Módszertani szempontból mindenképp a posztkolonialista elméletek néhány kategóriája és az újhistorizmus által a beszédmódba visszaemelt ideológiaértelmezés jöhet számításba. A közép-európai nemzeti filozófiák esetében heurisztikai funkciót kap a *centrum–periféria* kategóriapáros, amely mára több társadalomelméleti diszciplínában elterjedt. Bennünket, természetesen, nem a formalista irányzatokban és a strukturalizmusban elnyert értelmezése érdekel elsõsorban, habár az a tézis, miszerint a centrális jelentések perifériára szorulhatnak, és helyüket a korábban perifériális jelentések veszik át, sok esetben kimutatható a nemzeti filozófiák történetében is. Ezért történetelt meg, hogy Herder, Kant vagy Hegel rendszerének olyan elemei játszottak döntõ szerepet ezekben a nemzeti filozófiákban, amelyek eredetileg szinte szupplementumként szerepeltek ezeknél a gondolkodóknál. Ami aztán sajátos eredményekre vezetett a filozófiatörténet-írásban. Kantiánusnak vagy hegelistának nevezettek ki olyan bölcsekedõk, akik ugyan hivatkoztak az említett gondolkodókra, de valójában olyan gondolatrekonstrukciót hajtottak végre, amely speciális funkciókat és célokat szolgált. (Zárójelben meg-

jegyzendő, hogy az ilyen jellegű rekonstrukciós eljárás az illető filozófusok bírálóira is jellemző.) Az ilyen esetekben két lehetőség előtt áll a filozófiatörténész. Az első az, hogy elemzéseibe beveszi az intertextualitás elméletének néhány elemét, és esetleg revidálni kényszerül a pozitivistá recepció-felfogás rigid eredetiségértelmezését. A második az, hogy számol az adott nemzeti kultúra – és azon belül a filozófus – szituált-ságával és behatároltságával. Kiderülhet, hogy a jelentéscsúsztatás nem rossz vagy pontatlan megértést és rekonstrukciót, hanem a szituáltság általi determináltság megjelenítését jelenti.

Ebben az összefüggésben jelenik meg a *szubaltern pozíció* is a filozófiával és a filozófus személyével kapcsolatban. Tudjuk, hogy a fogalom eredeti jelentése a posztkolonialista elméletekben arra utal, hogy a domináns ideológia mindig valamilyen közvetítő szubjektumon keresztül valósul meg, és ez a szubjektum a kolonizált csoport tagja szokott lenni. Aminek persze az a következménye, hogy a szubaltern pozícióban levő szubjektum identitása is megrendül. A filozófia vonatkozásában ez a fogalom a legtisztábban az iskolai filozófia esetében alkalmazható, ahol a filozófia tanára meg kell, hogy feleljen egyrészt saját filozófiai meggyőződésének, másrészt azoknak az elvárásoknak is, amelyeket vele szemben munkáltatója, az iskolai előljáróság, de leggyakrabban az illető egyház támaszt. Vagyis az állami oktatáspolitikát itt keresztelheti a felekezeti meghatározottság. És ebbe például a 18. század végén és a 19. század első felében belejátszik a nyelvi orientáltság is, vagyis az a szándék, hogy a hivatalos oktatási nyelvvél szemben nemzeti nyelven történjen a filozófia oktatása. Ha mindezt még lebontjuk a volt Monarchia nemzeti filozófiáinak létmódjaira, akkor rendkívül bonyolult erőterek alakulnak ki. Ha most eltekintünk az általunk leginkább ismert magyar filozófia történetétől és az iskolai filozófiától, akkor azt látjuk, hogy például a cseh filozófiának meg kell küzdenie egyrészt saját nyelvéért, hiszen az a paradox helyzet is fennállt még a 19. század közepén, hogy a cseh filozófia nyelve még a német volt, és a némettől való elszakadás filozófiai program is egyben. (És itt megjegyzendő, hogy a csehnek a némethez való viszonya diametrálisan eltérő a magyarnak a latinhoz való viszonyától, hiszen a cseheknek nemcsak egy élő és hegemon nyelvvel kell leküzdeniük, hanem közben számot kell vetniük egy történelmi gyökerekkel rendelkező uralmi-felekezeti meghatározottsággal is.) Másrészt a cseh filozófiának az osztrák tartományokban hegemoniával bíró és a hatalom által preferált herbartizmussal szembeni viszonyát is tisztázni kellett, miközben nem kerülhette meg Hegel filozófiáját sem, amely mindegyik szláv nemzet filozófiájára nagy hatással volt, de a Monarchia kultúrpolitikája elutasította azt. Ennek következménye pél-

dául az, hogy a hegeli filozófia recepciója nem teljesen azonos a szlovák és a cseh gondolkodáson belül, és hogy a szlovák, illetve lengyel bölcselet nagyobb empátiával kezelte a messianizmust, mint a cseh. Vagyis a szubaltern pozíció esetében megelőző és megelőlegező jelleggel megállapítható, hogy a Monarchián belüli – de nem osztrák – nemzeti filozófiák (és azok filozófusai) pozíciójukból és szituáltságukból kifolyólag is megrendítik az általuk átvett filozófiák identitását, és új értelmezési erőterbe helyezik át azok jelentését.

Ide kapcsolódik az újhistorizmus által bevezetett *szubverzió* fogalma⁸ is, amely nemcsak a Cultural Studies keretein belül, hanem irodalomtörténeti megközelítésekben is már teret nyert. A szubverzió nem más, mint a domináns szerepet játszó kulturális formákkal és a társadalmi viszonyokat szervező ideológiával szembeni ellenállás artikulációja. A szubverzió formái az elleplezett, allegorikusan és rejtjelezetten megjelenő viszonyulástól a közvetlen szellemi ellenállásig terjedhetnek. A kifinomult, de ugyanakkor teljesen egyértelmű szubverzió egyik sokatmondó példája például a magyar filozófia történetéből Márton István nevéhez kötődik, aki a vallást és a hitet alárendelte az erkölcsnek, ami a vallási ortodoxia elleni kiállást jelentette. Amikor pedig 1815 után arra kényszerül, hogy a magyar nyelvű oktatást feladja, latin nyelvű filozófiai kompendiumának címlapjára egy, a filozófusok temetőjét ábrázoló metszetet helyeztetett el. Ezen, a besüppedt sírok között csak Szókratész és Hume síremléke előtt áll egy-egy látogató. Az előtérben viszont a felhőkig emelkedik Kant obeliszkje, rajta Minerva baglyával. Kant filozófiájának Monarchia-beli betiltásával szemben ez egyértelmű kiállást jelentett. A rejtett szubverzió Kanttal kapcsolatban pedig az volt, hogy az evangélikus gimnáziumokban – mindenfajta tiltást semmibe véve – csendben elterjedtek Kant gondolatai. S. Greenblatt nyomán tudjuk azt is, hogy a szubverziót a mindenkori hatalom transzszubjektív stratégiák és a domináns intézmények tevékenységének révén szelídíti meg, illetve semlegesíti. Erre használja Greenblatt a *containment* fogalmát, amelyik ily módon nem választható el a szubverziótól. Egymást feltételezik, aminek demonstratív példáját adja például a mód, ahogyan a Monarchia kulturális intézményrendszere a 19. század második felében „megoldott” egy, számára rendkívül kényes plágium-ügyet, a Zimmermann-féle tankönyv nyomán kipattant botrányt. A szubverzió és a containment egymást feltételező viszonyrendszerre és működése végigkövethető a közép-európai filozófiák történetében, aminek egyik további – egyelőre teljesen fel nem tárt és nem is elemzett – példája az is, ahogyan a magyarországi evangélikus egyház és iskolarendszer keretein belül szétválik a magyar, a német és a szlovák filozófiai orientáció. Vagyis az adott kategóriakettős alkalmazása arra is rávilágít, hogy az

egy nemzeti filozófiák változásai mögött nem mindig immanens törvényszerűségek állnak, hanem a hatalom nyílt vagy rejtett beavatkozásai húzódnak meg.

A fenti kategóriakettős hatása megjelenik olyan, eredendően irodalomtörténeti jelenség esetében is, amit a *kánon* fogalma jelöl. Ezzel főként akkor kell számolnunk, ha L. A. Montrose nyomán feltételezzük, hogy a szubverzió és a containment kettőssége nem hoz létre zárt rendszert. A kánon fogalmának az értelmezése rendkívül sokrétű, és az esetek többségében túlmegy a mi témafelvetésünkön, ezért itt csupán két hipotézist szeretnék megfogalmazni. Ezek, felvésem szerint, alkalmazhatók az egyes nemzeti filozófiákban kialakuló/kialakult tradíciók értelmezésénél. Az első hipotézisem az, hogy az adott kánon kialakulhat a hatalmi establishmenttel szemben álló kulturális elit érdekei mentén, ahogy az megtörtént a magyar reformkorban például az egyezményes filozófia esetében. Ez itt egyértelműen a szubverzió megnyilvánulása. De ugyanúgy megtörténhet az is, hogy az eredetileg szubverzív kezdeményezés – a kanti filozófia oktatása az evangélikus iskolákban a 19. század folyamán – egy belső, egyházi tradíció és belső cenzúra által meghatározott választás nyomán ennek a filozófiának egy modifikált változatát terjeszti el, amely kanonizálttá válik az adott alrendszeren belül. Vagyis kiderül, hogy egy alrendszer (az evangélikus egyház hagyománya) containmentje végzi el a kanonizációs műveletet. Ennek a két esetnek az elbírálásánál az esik latba, hogy a két, egymástól eltérő jellegű kanonizáció megmarad-e az adott „korszallemén” belül (az egyezményes filozófia kázusa), vagy pedig a „korszallemén” áttörő kontinuitást alapo-e meg (az értékek funkcióját kiemelő kantiánus iskolafilozófia). A második hipotézisem arra vonatkozik, hogy ahogyan az irodalomban létezett a múltban az ún. magas irodalom és a tömegirodalom kettőssége, a filozófiában is megkülönböztethetjük a filozófiatörténet-írás által kanonizált folyamat műveit azoktól a filozófiai és kvázi-filozófiai produktumoktól, amelyek leszivárogtak a populáris irodalom és a zsurnalizmus szintjére. Az újhistorizmus elveit alkalmazva megállapíthatjuk, hogy a filozófiai és a nem-filozófiai illetve kvázi-filozófiai szövegek egymástól elválaszthatatlanul áramlanak, azaz közösen fejtik ki hatásukat. Tehát érdemes lenne szemügyre venni ezt a másik réteget is ahhoz, hogy pontos képet kapjunk az adott filozófia jellegéről, és pontosíthassuk a korabeli filozófiai viták összetevőit. Előfordulhat, hogy ennek nyomán a létező filozófiatörténeti kánonon bizonyos elemeket módosítani kell. Ahogyan például részben át kell értékelnünk a piarista filozófia szerepét a magyar felvilágosodáson belül, hiszen kimutatható, hogy a filozófia nyelvének magyarítása mellett a populáris filozófia szintjén a piaristák megőrizték a felvilágosodással szembeni konzervativizmusukat.

Az itt felsorakoztatott módszertani elvek a filozófia társadalmi beágyazódottságát érintik. A közép-európai filozófiák esetében azonban visszatérő motívum az eredetiség kérdése, vagyis az, hogy a recepció és az esetleges kreativitás milyen formájával számoljunk az egyes filozófusok és filozófiák esetében. Úgy gondolom, hogy itt is kibővíthető az eredeti, pozitivistákomparatiztika eszköztára az intertextualitás elméletének bizonyos fogalmaival. Alapvetően a *pretextus* és a *poszttextus* kategóriáit említeném. Első tekintetre nem látni különbséget a hagyományos értelemben vett „eredeti” szöveg és annak későbbi változatai között az egyik oldalon, illetve a pretextus és a poszttextus között a másik oldalon, hiszen a poszttextus is hivatkozik a pretextusra, és jelentéseit ebből a dialógusból méri. Csakhogy amíg a hagyományos komparatiztika abból indul ki, hogy a pretextus szükségszerűen időben megelőzi a poszttextust, és ezért fenntartja a „post hoc, ergo propter hoc” elvét, a posztmodern intertextualitás elméletein belül létezik olyan megközelítés is, amely a *fenotextus* és a *referenciális* szöveg kölcsönhatásából származtatja a szövegköziségben kialakult poszttextust, és itt nem játszik szerepet a megelőzöttség, illetve az utólagosság jelensége. Vagyis a filozófiai szövegeket nem időbeli egymásutániségükben, hanem valamiféle virtuális térben kell szemlélnünk, ahogyan arra példákat találhatunk a magyarországi friesiánusok Frieshez és Apelthez való viszonyulásában, illetve a Zimmermann-ügy kapcsán megjelenő recepció formákban. Nem kevésbé gondolatébresztő a Genette-féle hypertextualitásértelmezés,⁹ amelyben a megelőző *hypotextus*nak az időben utóbbi *hypertextushoz* fűződő viszonyáról van szó. Itt a *transzformáció* és az *imitáció* kettőssége az, amely finomíthatja a recepcióértelmezést, hiszen míg a transzformációhoz alapszinten elegendő az is, hogy esetleg magyarul szólaljon meg az eredeti filozófiai szöveg, addig az imitáció feltételezi „a szöveg feletti uralmat”, vagyis azt, hogy a recipiált eszmerendszer logikáján belül maradvat tudjunk válaszokat adni hazai kulturális összefüggéseken belül kialakult kérdésekre. Ami ismét behozza a tematizálás körébe a populáris filozófia elemeit is.

A centrum–periféria viszony, a szubverzív viszonyulás, a kanonizáció kérdésköre egyenesen vezet el bennünket a közép-európai nemzeti filozófiák világába. És beleütközünk abba a sajátosságba, hogy bár ezek egy közös hatalmi szférán belül alakultak ki, hivatkozási alapjuk eltérő, sőt, bizonyos esetekben egymásnak ellentmondó. Az alapvető dilemma az, hogy hogyan létezett számukra ez a közös alap. Más szóval: hogy a monarchiabeliség milyen magyarizációt ad eltérő jellegűkre? Mi határozza meg az osztrák, a magyar, a cseh, a szlovák és a lengyel nemzeti filozófiát? A szláv nyelvű filozófiák esetében még felmerül az orosz gondolkodással való konfrontálódás, illetve azonosulás kér-

dése is, ami főként a messianizmus jelenségét érinti. Itt valóban segítségünkre lehetnek a fentebb felvázolt elméleti keretek. Előtte azonban – jelzésszerűen – utaljunk arra, milyen képünk van az egyes nemzeti filozófiákról. Itt és most nem feladatunk, hogy átfogó jellemzést adjunk, inkább csak a reprezentatív jellegű neveket és folyamatokat idézzük fel.

Talán nem kell megindokolni, hogy miért kezdjük az osztrák filozófiával, amelyről maguk az osztrák filozófiatörténészek állítják, hogy az nem nemzeti filozófia. Van viszont ennek a gondolkodásmódnak a filozófiatörténet-írás által megfogalmazott osztrák jellege a némettel szemben.¹⁰ Ez nem teljesen az, ami kérdésként az osztrák kultúrában úgy vetődött fel, ahogyan a magyar nemzetkarakterológiában is: mi is az osztrákság? Ilyen szempontból a történeti megközelítés azt árulja el, hogy a 16. századtól válik az „osztrák” meghatározása nehezzé. A 19. században Freiherr Leopold von Adrian-Werburg „tisza imaginárius névnek” mondja, a 20. században pedig Musil azt írja, hogy Ausztria egy olyan ország, amely a kimondhatatlansága miatt tűnt el. Mivel az osztrák létforma és lelkiség kvázi-lehetetlen tárgy a filozófia számára, az osztrákoknak a valósághoz való viszonya a probléma. Ahogyan azt Musil is megfogalmazta: „ami van, az nem bizonyosabb, mint ami nincs”. Amiről viszont mi beszélünk, az az osztrák filozófia kimutatható háttere. Ez pedig a leibniz-wolffi racionalizmus modifikált változata, amely az ismeretelméletben és az etikában is a szubjektumfüggetlen észigazságra építi fel elméletét. Roger Bauer¹¹ szerint az osztrák filozófiára az antiidealizmus jellemző. Ez azt jelenti, hogy elutasítja a német klasszikus filozófia irányzatait: a kanti kritícizmust ugyanúgy, mint az identitásfilozófiát, a schellingi natúrfilozófiát vagy pedig Hegel szellemfilozófiáját. Innen magyarázható az osztrák filozófia eredendő antipszichologizmusa is, amely szemben áll a magyar filozófia egyik erős hagyományával. Ebbe az antipszichologista (platonista) tradícióba tartozik Bolzano és Zimmermann is.¹² Az osztrák filozófia ezért a német idealizmussal szemben realista, empirikus, nyelvkritikai és tudományos gondolkodásként határozta meg magát. Ez az orientáltság pedig elkülöníti a német nyelvű osztrák filozófiát a Monarchia más nemzeteinek filozófiájától – talán csak a csehek leszámítva, akik szorosabb szálakkal kötődtek az osztrák filozófiaoktatáshoz, és ezért inkább „osztrákok” voltak. Ehhez hozzájárult a 19. század közepén a Prágában is hosszabb ideig tevékenykedő F. Exner és R. Zimmermann szerepvállalása is.

A magyar filozófiáról itt nem kell külön szót ejteni. Talán csak annyit érdemes megjegyezni, hogy a Hetényi és Szontagh-féle „egyezményes bölcsélet” nemzeti filozófiaként való meghatározása és a nemzeti jelleg feltételezésének továbbélése egészen a szellemtörténe-

ti értelmezésekig szintén nem folyt be döntően a magyar filozófia jellegébe. Ha csupán a 19. századi fejleményekről beszélünk, akkor megállapítható, hogy – az osztrákokkal, a csehekkel és a szlovákokkal szemben is – a kanti tradíció volt a legvirulensebb. (Erre mutat az is, hogy például a magyar filozófiára jelentős hatást tevő Fries gondolatrendszere a cseheknél a 19. században csak Josef K. Likawetz empirikus pszichológiájában, a 20. században pedig a neofriesianus iskola nyomán Ladislav Riegnernél jelenik meg.) Ennek a részleges következménye az is, hogy a század végén és a századfordulón az axiológia, az újidealizmus, majd pedig a szellemtörténet termékeny talajra talált itt. Ugyanakkor elfogadható Alexander Bernát véleménye, miszerint sem a materializmus, sem pedig a miszticizmus nem tudott gyökeret verni a magyar filozófiában. Ami nem mondható el például a lengyel és a szlovák gondolkodásról, amely nyitottabb volt az orosz irányból érkező hatásokkal szemben. Talán ezért történhetett, hogy e két nemzetnél Hegel teljesen más szerepet kapott: a magyar filozófiától eltérően – Erdélyi felfogása itt kivétel – megalapozhatta a sajátos nemzeti gondolkodást.

A lengyel „nemzeti filozófia” jellegét pontosan mutatja be Andrzej Walicki, akitől itt hosszabban idézek. Szerinte az osztrák részekhez tartozó Lengyelországban „a ’nemzeti filozófia’ mint szellemi mozgalom azért született, mert arra akarták használni a német klasszikus filozófia eszköztárát, különös tekintettel Hegelre, hogy olyan filozófiát hozzanak létre, amely meghaladja a németek spekulatív egyoldalúságát, kifejezi a lengyelek nemzeti identitását, s ugyanakkor új korszakot nyit az egyetemes filozófia történetében. (...) August Cieszkowski, aki nagy hatással volt a fiatal Herzenre ’a tett filozófiájával’, úgy gondolta, eszméi a szláv lélek kifejezői, siettetik az új korszak eljövételét, melyben a szlávokat illeti meg a szellemi hegemonia. Hasonló gondolatokat hirdetett Bronislaw Trentowski, aki emellett még a szláv föderáció eszméjének is híve volt, idealizálta a hajdani szláv vallást, szigorúan bírálta a katolicizmust, tekintettel a lengyel történelemben játszott szerepére (még azt is megfogalmazta, hogy bizonyára jobb lett volna, ha Lengyelország a keleti kereszténységbe illeszkedve fejlődik). Karol Libelt, a *Rok* alapításában fontos szerepet játszó gondolkodó egyértelműen szlavofil volt, ’a képzelet szláv filozófiáját’ állította szembe a német filozófiával. 1848-ban részt vett a prágai szláv kongresszuson, és komoly hatással volt a tárgyalások alakulására. A legfiatalabb ’nemzeti filozófus’ Edward Dembowski a hazai történelem szlavofil felfogásával kapcsolta össze a baloldali hegeliánusok és a francia szocialisták eszméit. A szláv–lengyel és a latin–lengyel civilizáció harcaként fogta fel Lengyelország történetét: a szunnyadó nemzeti szellem a latinizálódás

során dialektikusan elidegenedik önmagától, majd öntudatra ébred, és megint önmagára talál a tudatos reszlavizáció folyamatában.”¹³ Emellett a lengyel messianizmus mellett azonban nagyobb nemzetközi visszhangja volt a Kasimir Twardowski¹⁴ által megalapozott Lvovi-varsói iskolának (Jan Łukasewicz, Kazimierz Ajdukiewicz, Tadeusz Kotarbiński, Alfred Tarski) amely a bolzanói hagyományt elevenítette fel, és közvetlenül torkolt a 20. századi formális logikába. Twardowski (akárcsak a cseh Josef Durdík) annak a Zimmermannnak volt a diákja, akinek a nevéhez a legismertebb 19. századi plágium-eset kapcsolódik, de aki plágiuma révén éppen Bolzano gondolatrendszerét közvetítette a Monarchia filozófiaoktatásában. Bolzano antipszichologizmusa volt az, ami bírálatra készítette a korabeli magyar filozófia emblematikus alakját, Böhm Károlyt. És azt is tudjuk, hogy Zimmermann hallgatója volt Kármán Mór is, aki ugyancsak kihívta mind Böhm, mind Lubrich Ágost kritikáját: mindketten szofisztikával vádolták Herbartot, akinek az elméletét Kármán képviselte Magyarországon. Ez a vita szimptomatikus abból a szempontból, hogy mennyire nem fogadta be a 19. századi magyar filozófia sem az antipszichologista formális logikát,¹⁵ sem pedig Herbart filozófiáját, tehát azokat az irányzatokat, amelyek a Monarchia német nyelvterületén (és a cseh, valamint lengyel gondolkodásban) elterjedtek. Tehát a lengyel filozófiai tradíció egy sajátos kettősséget mutat fel: az egyik oldalon volt a lengyel–szlovák–orosz kölcsönviszonyokat tükröző messianizmus és szlavofil irányultság,¹⁶ a másik oldalon pedig az az ág, amelyik inkább az osztrák–cseh orientációval volt párhuzamos.¹⁷

A 19. századi szlovák filozófia sok hasonlóságot mutat a lengyel filozófiának azzal az ágával, amelyik Hegel gondolatrendszerét saját nemzeti filozófiájának megalapozására használta fel. Nagy általánosságban megállapítható, hogy az ún. szlovák hegelizmus jól demonstrálja egyrészt azt a tételt, hogy a hegelei pretextus marginális elemei a szlovák poszttextusban előtérbe kerülnek, másrészt azt is, hogy a nemzeti ideológia szolgálatába állított sajátos történetfilozófia könnyen eschatológiává válhat. A szlovák filozófiatörténet-írás megállapítása szerint¹⁸ a forradalom előtti időszakban az ún. Štúr-generáció gondolkodói két csoportba oszthatók. Az első egy nemzeti szociálpolitikai programnak rendelte alá Hegel filozófiáját. Ide tartozott Ludevít Štúr, Jozef Miloslav Hurban, Ctibor Zoch. A másik csoport gondolkodására a messianisztikus, irracionálisan utópista irányultság nyomta rá a bélyegét. A szlovák világtörténeti küldetésének a hangsúlyozása mellett itt fellelhető a herderi módon átértelmezett történelemfilozófia, Schelling és Baader teozófiája, valamint a csehül és németül is publikáló Karel Slavomil Amerling „diasofia”-ja. Ennek a csoportnak

a képviselői: Michal Miloslav Hodža (akit diákkorában az őt tanító Greguss Mihály a legnagyobb filozófiai tehetségnek tartott), Samo Bohdan Hroboň és Peter Kellner-Hostinský. A messianizmus ugyanakkor nem volt idegen az első csoport gondolkodóitól sem. Ez főként a forradalom utáni időszakban nyilvánult meg, amikor továbbra is kitartottak sajátos hegelei történetfilozófiájuk alapelve, a világtörténelem szláv korszakának elmélete mellett. A cseh filozófián belül az egyébként is gyenge és állandó támadásoknak kitett hegelizmus már az ötvenes években átadta a helyét a herbarti filozófiának, és gyorsan reagált az európai filozófia fejleményeire. A szlovák filozófián belül azonban tovább erősödtek a messianisztikus tendenciák, és Pavel Hečko, valamint Samuel Ormis személyében visszatérnek Hegel filozófiájához is. Ennek a kvázi-hegelizmusnak a jellegét mi sem mutatja jobban, mint Hečko „való–ideális” filozófiai rendszere. Ezt ugyanis ő a latin realizmus és a germán idealizmus egyoldalúságainak szláv meghaladásaként értelmezi. A poén ebben az, hogy ugyanez a „való–ideális” rendszer Greguss Mihálytól Szontagh Gusztávig bezárólag az antihegelizmus kifejeződése volt a magyar filozófiában. A század utolsó harmadában aztán az ún. Új Iskola képviselőinél megjelenik olyan nézet is, amely arra utal, hogy a szláv kölcsönösség eszméje csak az egyes szláv nemzetek demokratizációját és individualizációját segítő eszközként nyer reális jelentést, de ez az elképzelés nem válik általánossá. Továbbra is a megcsontosodott nemzeti ideológiának és a vallásnak rendelődik alá a filozófia, amely a megfelelő intézmények hiányában teljesen marginális szerepet kap a szlovák kultúrán belül. Elfogadható ebben a tekintetben Vladimír Bakoš véleménye, aki szerint: „A szlovák filozófiai gondolkodás a szlovákság erős, belső vallási hagyományában gyökerezik. Ez egy vallásos világkép, amelyben a hit és a meggyőződés ereje dominál a racionalitás és a tényszerűség ereje felett.”¹⁹ Ez a tradíció csak a 20. században, a szlovák filozófia intézményesülésének következményeként bővül ki egy másik, párhuzamos irányultsággal, amely szekularizált formát kap, és főként neopozitivistaként jellemezhető. Vagyis megkésve hasonló trajektóriára lép, mint tette azt a lengyel bölcelet a 19. század végén.

A 19. századi cseh filozófiára²⁰ rányomta bélyegét a hatalom által marginalizált Bolzano antikantianizmusa, aminek következményeként Kant filozófiáját csupán az egyetemen oktatták a létező filozófiai irányzatok egyikeként. Egyébként azonban cseh kantianizmusról nincs tudomásunk. A születő cseh nyelvű filozófia ugyan a némettel szemben, attól elválva fogalmazza meg saját identitását, de ezt az osztrákhhoz hasonlóan Hegel elutasításával és Herbart elfogadásával teszi (Zimmermann). És közben visszanyúl a hatalom által kiátkozott Bolzanóhoz (a szubverzió

fordított változata). A század második felének uralkodó irányzata a cseh filozófiában (akárcsak Ausztria német nyelvterületén) a herbartizmus volt. Ennek megvoltak a filozófiai, de főként hatalmi-ideológiai okai is.²¹ A prágai egyetemen egymást követően Franz Exner, Robert Zimmermann, Wilhelm Volkmann és Josef Durdík képviselték ezt az irányzatot. Ehhez a körhöz tartozott Gustav Adolf Lindner is, aki úgy került a magyar filozófia vonzáskörébe, hogy gimnáziumi filozófia-tankönyveit a század második felében a katolikus iskolában használták.²² Ugyanebben az időben megjelenik a cseh filozófiában a darwinizmus (Ladislav J. Čelakovský) és a pozitivizmus is, főként Tomáš Garrigue Masaryk munkáiban, aki a herbartizmussal helyezi szembe az angol és francia pozitivizmust. Végezetül pedig (vagy százéves késéssel) a kanti filozófiának is lesz egy képviselője: František Mareš, aki Masarykkal szemben is védelmébe veszi Kantot.

A közép-európai – de talán pontosabban: Monarchia-beli – filozófiák illetően rövid bemutatása után a centrum–periféria fogalompár újabb jelentést kap. Hiszen kiderült, hogy a hatalmi centrum containment-jének mentén az osztrák és a cseh filozófia rokon vonásai, néhol pedig teljes azonosulásai jelentkeznek: „A 19. századi cseh bölcsélet teljes egészében az osztrák filozófia keretein belül maradt. Sőt mi több: a cseh filozófusok, pontosabban a csehországi filozófusok – csehek és németek – jelentősen részt vettek az osztrák filozófia profiljának kialakításában. És tették ezt nemcsak itthon, hanem Bécsben is, ezzel járulva hozzá ennek a filozófiának az antiidealista, józanul realista és gyakorlati (erkölcsi) orientációjához.”²³ Ezzel szemben, a szubverzió megnyilvánulásaként áll fel a magyar filozófia kanti irányultsága és meghatározottsága, amely persze főként a nyilvános filozófiát és a protestáns iskolai filozófiaoktatást érinti. Az evangélikus egyház és iskolarendszer nemzeti irányultságából kifolyólag pedig sajátos bifurkációval szembesülhetünk: szétválik a magyar és a szlovák filozófiai recepció. A magyar kantiánus és frisesiánus orientációval szemben a szlovák nemzeti öntudat feltámasztását és kultivációját preferáló szlovák értelmiségiek Hegel filozófiájához fordulnak, és azt szlavofil vagy messianisztikus irányban gondolják tovább. Ebben az igyekezetükben támaszkodhatnak a lengyel bölcsélet hasonló irányzataira. Mindeközben nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy milyen intézményi háttérrel rendelkeztek ezek a filozófiák. A szlovák filozófia eschatologikus jellegét nem valamiféle nemzeti lelkületből kell származtatnunk, hanem abból, hogy egyetemi és akadémiai háttér nélkül csupán egyházi struktúrákra támaszkodhattak. Az osztrák, a cseh és a magyar filozófiát kötötték azok a diszciplináris szabályok, amelyek a filozófiát

szakmaként határozták meg. Hiszen e három nemzet rendelkezett saját egyetemmel (még ha a csehek esetében ez sokáig német nyelvű volt). Ezek a „nemzeti” filozófiák immanens bölcséleti kérdésekkel foglalkoztak. A szlovák értelmiségiek túlnyomó többsége egyházi ember volt, akik számára a filozófia a teológia és a politikai tevékenység instrumentuma volt. Vagyis nem jutottak el arra a pontra, ahol a filozófia emancipálódik a vallástól. Erre a szintre csak a 20. században fejlődött fel a szlovák bölcsélet.

Vagyis a centrum–periféria viszonyt – ami alapjában véve strukturális, társadalom-földrajzi és hatalmi elrendeződést jelent – ki kell egészítenünk az időbeli inkongruencia működésével is. Ennek több vetületével is számolnunk kell. Az egyik oldalon a filozófiatörténet-írás szemszögéből módszertani következményei vannak, amelyek a periodizációt érintik. Mégpedig kettős módon: egyrészt az európai filozófiákhoz való viszonyításban, másrészt pedig a sajátidő aspektusából. Ez azt jelenti, hogy a recepció eltérő formáival és azzal is kell számolnunk, hogy az egyes nemzeti filozófiák változásainak a ritmusa egymástól eltérő. Az osztrák és cseh filozófia például, elutasítva a német klasszikus filozófiát, a leibnizi-wolffi rendszert viszi tovább, és erre építi a századfordulón a neopozitivistá orientációt. Vagyis a magyar, szlovák és lengyel bölcsélettel szemben „kihagy” egy fejlődési szakaszt, és a 18. század végéhez (illetve Bolzanóhoz) csatlakozva lép tovább. Tehát például Hegel filozófiájának az elutasítása az osztrák és cseh oldalon nem ugyanazokra az elvekre épít, mint a magyar kritika. A másik oldalon ez az inkongruencia átszövődik az intertextualitás problémakörével, tehát a pretextus és a poszttextus viszonyával. Hiszen teljesen más megvilágításba kerül például a magyarországi friesianizmus, amelyik közvetlenül Fries és Apelt működéséhez kapcsolódik, és más jelentést kap a cseh friesianizmus, amelyik már a 19. század végi és 20. század eleji posztfriesiánus iskola függelékeként jelenik meg. És hogy ellenkező példával is éljünk: a hegeli filozófia a cseh bölcséleten belül rendkívül rövid életű volt, és a 19. század ötvenes éveitől megszűnik létezni, míg Magyarországon éppen ekkor veszi fel másodszor is a kesztyűt, hogy megvédje önmagát. Vagy pedig, hogy a bolzanói vonal, amelyik az osztrákoknál és a cseheknél a 19. század közepétől, a lengyeleknél pedig a század végétől jelen van, és a modern, 20. századi formális logikába torkollik, a magyaroknál csupán a 20. század elején, közvetett hatás nyomán recipiálódik.

Az itt felvázolt szempontok jelennek meg – néhol csak áttételesen, néhol közvetlenebbül – a rövidesen megjelenő könyv egyes részeiben, amelyek szinte kivétel nélkül 19. századi magyarországi, de nem mindig magyarul író filozófusokról és recepciók módozatairól szólnak. ■ ■ ■

- 1 Erdélyi János: *A bölcsészet Magyarországon*. Budapest, 1885, 9.
- 2 Ez mutatható ki a *Recepció és kreativitás. Nyitott magyar kultúra* című kutatás mindegyik kötetében, nevezetesen a *Közelítések a magyar filozófia történetéhez* (szerk. Mester Béla és Percz László, Budapest, 2004) kötetben foglalt írásokban is.
- 3 Joannes Baptista Horváth: *Institutiones fundamentorum operis Kantiani Kritik der reinen Vernunft*. Budaë, 1797 – Horváth kritikájának bemutatását lásd: Teodor Münz: Horváthova kritika Kantovej Kritiky čistého rozumu. In: *Filozofia*, 1974, 6, 638–652.; Mészáros András: Iskolai filozófia Felső-Magyarországon a XVIII. és XIX. század fordulóján. In: *Korszakok, irányzatok, életművek. Tanulmányok a közép- és kelet-európai felvilágosodásról*. Magyar Zsidó Szemle Könyvek 2, Budapest, 2010, 137–145.
- 4 *Dubia de initiis transcendentalis idealismi Kantiani. Ad viros clarissimos Jakob et Reinhold*. Pestini, 1792.
- 5 Samuel Štefan Osuský szerint (*Prvé slovenské dejiny filozofie*. Liptovský Mikuláš, 1939, 389.) a kritika szerzője Ambrózy Sámuel, a lap szerkesztője volt. Más források is arra utalnak, hogy a szerző alighanem felső-magyarországi evangélikus gondolkodó volt, aki kapcsolatban állhatott Reinholddal. Ehhez lásd: Mester Béla: Skót ihletésű magyar filozófia a németek számára. In: Szigeti Attila (szerk.): *Az interkulturalitás filozófiai problémái*. Kolozsvár, 2007, 131–142.
- 6 *Responsio ad immodesti anonymi Recensentis crises, contra Dubia de initiis*. . . S. Patakini, 1816.
- 7 Lásd: Mészáros András: *A felső-magyarországi iskolai filozófia lexikona*. Pozsony, 2003.
- 8 Lásd ehhez: Stephen Greenblatt: *Shakespearean Negotiations: The Circulation of Social Energy in Renaissance England*. Oxford, 1998; Louis Montrose: *The Purpose of Playing. Shakespeare and the Cultural Politics of the Elizabethan Theatre*. London – Chicago, 1996; Moritz Bassler (Hrsg.): *New Historicism. Literaturgeschichte als Poetik der Kultur*. A. Francke, 2001; Az újhistorizmus. In: *Helikon. Irodalomtudományi Szemle*, 1998, 1–2.
- 9 Gérard Genette: Transztextualitás. In: *Helikon. Irodalomtudományi Szemle*, 1996, 1–2, 82–90.
- 10 Lásd: Rudolf Haller: *Studien zur österreichischen Philosophie*. Amsterdam, 1979; Peter Kampits: *Zwischen Sein und Wirklichkeit*. Wien, 1984; Alexandros Pappas: Über eine noch schreibende Geschichte der Philosophie in Österreich. In: *Moderne* 4 (2001), Heft 6; Peter Stachel: Über bereits geschriebene Geschichten der Philosophie in Österreich. In: *Moderne* 4 (2001), Heft 7. – Az ausztriai filozófiaoktatáshoz lásd: Josef Pircher: *Der philosophische Einführungsunterricht in Österreich ab 1848. Eine vergleichende Lehrplan- und Schulbuchanalyse im Kontext österreichischer Philosophie und wissenschaftlicher Weltauffassung*. Diplomarbeit, Wien, 2010.
- 11 Roger Bauer: *Der Idealismus und seine Gegner in Österreich*. Heidelberg, 1966.
- 12 Lásd ehhez: Nyíri Kristóf: *A Monarchia szellemi életéről*. Budapest, 1980, 49–59.
- 13 Andrzej Walicki: *Orosz és lengyel messianizmusok*. Máriabesnyő–Gödöllő, 2006, 288–289.
- 14 Lásd ehhez: Kasimír Twardowski: *Zur Lehre vom Inhalt und Gegenstand der Vorstellungen*. Wien, 1894.
- 15 Az áttörésre csak a 20. század elején kerül sor. Lásd: Enyvvári Jenő: *A Bolzano-féle logika kérdéséhez*. Budapest, 1910, uő.: *Metakritikai jegyzetek a logikai objectivismus problémájához*. Budapest, 1909 (Palágyi Menyhért *Kant und Bolzano* [1909] című dolgozatának analízise logisztikus álláspontról), illetve Pauler Ákos logikaértelmezése, amelyik Bolzanóra támaszkodik.
- 16 A lengyel nemzeti filozófiának (Trentowski, Cieszkowski, Libelt) a szlovák nemzeti filozófiára és a szláv filozófia értelmezésére kifejtett hatásáról lásd: Barbara Szotek: Around the Slovak Reception of the Polish National Philosophy. In: Z. Plašienková – V. Leško – B. Szotek (eds.): *Filozofické myslenie v stredoeurópskom priestore – tradície a súčasnosť*. Košice, 2011, 29–41.
- 17 A lengyel filozófia történetéhez lásd: Władysław Tatarkiewicz: *Historia filozofii*, t. I–III. Lwów, 1931, Kraków, 1950; Zbigniew Ogonowski: *Filozofia szkolna w Polsce XVII wieku*. Warszawa, 1985; Anna Dziedzic: *Historia filozofii polskiej*. 2007; Andrzej Walicki: *Filozofia Polskiego romantyzmu*. 2009; Jan Skoczyński – Jan Voleński: *Historia filozofii polskiej*. Kraków, 2010; Krzysztof Bochenek – Leszek Gawor – Magdalena Michalik-Jeżowska – Ryszard Wójtowicz: *Zarys historii filozofii polskiej*. Rzeszów, 2013.
- 18 Lásd: Ján Bodnár (eds.): *Dejiny filozofického myslenia na Slovensku I*. Bratislava, 1987, 352.
- 19 Vladimír Bakoš: Slovenské (filozofické) myslenie medzi tradíciou a modernou. In: *Filozofia*, 59, 2004, 10. 730. – Megjegyzés: A szlovák és a cseh filozófiatörténeti munkákban egymás mellett szerepel két kifejezés, a „filozófiai gondolkodás” és a „filozófia”. Az előbbi mindig azokat a filozófiai eszméket érinti, amelyek megjelennek a filozófián kívül is, például az irodalomban. Az utóbbi kifejezés pedig általában az iskolai filozófiát jelenti.
- 20 A cseh filozófia történetéről máig a legjobban használható kézikönyv a 20. század első feléből származik: Josef Král: *Československá filosofie*. Praha, 1937; egyetemi jegyzet formájú, alapvető áttekintést nyújtó Jan Zouhar: *Dejiny českého filozofického myšlení do roku 1968* (Brno, 2008) című feldolgozása; ezen kívül, az egyes cseh gondolkodók arcképéhez használható a *Slovník českých filosofů*. In: <http://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/> – Német nyelven Karel Máchának az emigrációban írt, rendkívül gazdag bibliográfiával ellátott, alapos, négykötetes feldolgozása – *Glaube und Vernunft. Die Böhmische Philosophie in geschichtlicher Übersicht* (Munich–New York–London–Paris, 1985–1989) – érdemel figyelmet. Ennek második része (1987) tartalmazza az 1800 és 1900 közötti történeteket.
- 21 Vesd össze: Kiss Endre: *A „k.u.k. világrénd” halála – Bécsben*. Budapest, 1978, 36–46.
- 22 Itt ismételtlen érdemes rámutatni, hogy a herbartizmus cseh és magyar értékelése jelentősen eltér egymástól. Míg Böhm Károly alulértékeli a herbartizmus filozófiai jelentőségét, a cseh filozófiatörténeti hagyomány szerint a herbarti filozófia képes volt arra, hogy alkotó módon reagáljon a korabeli tudományos felfedezésekre. Ezáltal a 19. század folyamán, internacionalista alapon, a cseh és a németül alkotó osztrák személyiségek együttműködése nyomán sikerült Közép-Európában olyan termékeny intellektuális légkört kialakítani, amely nem elhanyagolható eredményeket hozott az emberi megismerés számára”. (Josef Zúmr: *Máme-li kulturu, je naší vlastní Evropa*. Praha, 1998, 64.)
- 23 Jaromír Loužil: Nakolik bylo české myšlení rakouské? In: *Tvar*, 1994, 7. 4.

Mészáros András (1949): filozófus, egyetemi tanár. Új könyve, melyből az itt közölt részlet is származik, az ideai könyvhétre jelenik meg a Kalligramnál.

MI HIÁNYZIK?

A címben feltett kérdés talán végtelenül telhetetlennek tüntet föl, elvégre egy 455 oldalas, látványosan vaskos könyvről lesz szó a következőkben. Mégis, hiába az oldalakon át sorjázó esszék és kiállításmegnyitó-beszédek, a helyenként élvezetes, máshol kimonodottan szép irodalmiassággal megfogalmazott anekdoták, a rengeteg információ – ez a kiadvány azt látszik bizonyítani, hogy a jó szöveg és az (el)ismert szerző önmagában nem elég ahhoz, hogy egy újonnan kiadott *kötet* működőképes is legyen.

A fekete, keménytáblás mű egyik látszólag önreflexív bekezdésében a következő olvasható: egy „dobozt tartunk a kezünkben, amelyet hol a gyerek kíváncsi boldogságával nyitjuk, forgatjuk, elámulva végtelen zsúfoltságán, [...] hol pedig üres belterén csodálkozva, megrettenve, akárha egy lezuhant civilizáció, kultúra fekete dobozát hallgatva” (265–266.). Ugyanakkor a *Kalapdoboz* nem azért okozhat meglepetést (és csalódást) *üres belterével*, mert *egy lezuhant civilizáció fekete doboza* lenne, épp ellenkezőleg, a kötetbe foglalt szövegek egyik legnagyobb eredménye az, hogy a bennük és általuk tárgyalt kultúra elevennek mutatkozik. A hiányérzet nem a szövegekkel, hanem a kötettel szemben merül föl. Ami leginkább hiányzik, az egy bevezető vagy befejező tanulmány, de legalább elő- vagy utószó, amelyből az olvasó magarázatot kaphatna a *Kalapdoboz* összeállításának okára, vagy amelyből megismerhetné a kiadó szándékát, a közölt szövegek státuszát. A tudatosság bármilyen jelzése nélkül a könyv szerkezetére vonatkozó észrevételek és hiányok nem szerkesztői döntéseknek tűnnek. Tudatosan kerülöm a *kötet* szót a *Kalapdoboz*ról beszélve, jobban jellemzi a „gyűjteményes kiadvány” megjelölés. Meglátásom szerint több szöveg esetében is Tolnai korábban már megjelent esszéinek, és elmondott kiállít-

Tolnai Ottó: *Kalapdoboz*
Forum Könyvkiadó, Újvidék,
2013

tás-megnyitóinak összegyűjtéséről, és különösebb újragondolás vagy kötetrendezés nélküli megjelentetéséről van szó. Félreértés ne essék: nem az a baj, hogy a *Kalapdoboz* újra olvasóközönséghez sok remek Tolnai-esszét, sokkal inkább az, hogy a könyv összeállítása során ezeket a szövegeket a legelemibb szinten sem kapcsolták egy kötetbe. A *Kalapdoboz* elkezdődik és egyszer csak véget ér: nem indokolt, miért épp azzal a szöveggel, amelyikkel. Ha van is koncepció a szövegek egymásutániságában, az igen rejtett: a legkézenfekvőbb irányadónak a mennyiség tűnik. Vagy esetleg, ahogy Tolnai több interjúban is mondta, valóban a címben is megjelenő *kalapdoboz* utalna a könyv szerkezetére – vagyis épp a mindenholonnan összegyűjtött szövegek pusztán egymás mellé dobálása lenne a kicsit merész és komisz-játékos koncepció?

Rögtön felmerül a kérdés: kinek szól a *Kalapdoboz*, és milyen befogadó az ideális ennek a könyvnek az esetében. Az olvasásmódot tekintve alighanem az a befogadó jár jól, aki nem az első szövegtől olvassa a könyvet az utolsóig, hanem szemezget a képzőművészeti esszék között. Egyrészt a többször oldalakon át tartó ismétlések miatt. A 240. oldalon, alig pár félmondatos módosítással, két oldalon keresztül lenne kénytelen a befogadó a 24., illetve 25. oldalon már közölteket újra elolvasni. S ráadásul a 240. oldalon nem a *Kalapdoboz*-ban előbb közölt szövegre történik hivatkozás, hanem a szóban forgó *Gyelmis-regény, folytatásokban* című esszének (a *Kalapdoboz* első szövegének) a *Bácsországb*an megjelent változatára. Másik helyen, a 341. oldalon *A meztelen bohócból* szerepel egy

másfél oldalas idézet, de ez legalább korábban nem szerepel a *Kalapdoboz*-ban. Másrészt azért sem kedvező a lineáris olvasás, mert az nem jelent többletet abból a szempontból sem – épp a szerkezet miatt –, hogy a szövegek között bármiféle reflektált összefüggés kirajzolódna. A kiadvány ez alapján is szöveggyűjteményként, nem kötetként működik. Több helyen is elhangzott, hogy a *Kalapdoboz* valójában személyes, helyi ügyekről és festőbarátokról szóló írások gyűjteménye. S mintha a könyv ott is maradt volna a Vajdaságban és Tolnai Ottónál: aligha túlzó kijelentés, hogy ez a kiadvány elsősorban nem a magyarországi olvasóknak készült.

Ami mindenképp sokat segített volna abban, hogy a *Kalapdoboz* valóban *hasznos* legyen, az az egyes szövegek megjelenési (elhangzási) helyének, és főleg idejének jelzése. Természetesen vannak elejtett utalások, főként egy-egy kiállítás-megnyitó szövegében, de még az olyan információk is, mint az, hogy „van régi, van nagy, most a foszladozó kis Jugoszláviában élünk, amely sehogyan sem tud Szerbiává lenni” (41.), több évet jelölhetnek. Az olvasó nem kap biztos kapaszkodót a szövegekben megismert viszonyok értelmezéséhez, és hely- vagy időbeli elhelyezéséhez, így meglehetősen nehezen áll össze az a kulturális kontextus, amelybe a Tolnai által emlegetett képzőművészeti alkotók és műveik tartoznak. Holott – főként egy magyarországi befogadó számára – épp az ebben a kontextusban való biztosabb jártasság kialakítása lett volna a legnagyobb feladata a *Kalapdoboz*nak, és lehetett volna egyúttal a legnagyobb sikere is. Tudniillik ennek a képzőművészeti kultúrának az esetében „nem egy kisebbségi szellemi-képzőművészeti jelenségről, naiv, avagy trikolór kifestődiről van szó, hanem egy nagykorú, szuverén szellemi-képzőművészeti egészről” (130.).

Így, hogy a kiadvány kötetként nem mutat rá érdekes és elgondolkodtató összefüggésekre, az olvasó kénytelen beérni azokkal a kortól és a többnyelvű kulturális kontextustól független szempontokkal, amelyek *egy-egy szövegben* felbukkannak. Hogy találni

ilyeneket, az Tolnai Ottó írói érdeme, mellyel azonban nem is lepi meg új kiadványa olvasóit. Míg a hiányosságok nem válnak zavaróvá, a *Kalapdoboz* egészen különleges olvasmányok bizonyul. Az első szöveg valóságos beszippantja az olvasót egy kompakt, mutatkozó világba – a *Gyelmis-regény, folytatásokban* című szöveg világába. És mindegyik Tolnai-esszé hasonló hatású, ha különállóan olvassuk. Az első egy olyan világot nyit meg, ami épp csak annyira személyes, hogy az olvasó bízson idegenvezetőjében, de a szerző mégsem mutatja magát annyira bennfentesnek, hogy kioktatna, sőt. Ez az elbeszélői magatartás, úgy tűnik, általánosságban jellemzi Tolnai képzőművészeti esszéit: Thomka Beáta megállapítja, hogy „Tolnai eljárásait nem az értékelő, osztályozó szempontok vezérlik, inkább a személyes látásmód finomítása, alakítása, az az igény, hogy közel férközzön nemcsak a műhöz, hanem annak megalkotójához is, a műben tárgyiasult szellemhez és lélekhez, a műben rejtőzködő egyéniséghez.”

Tolnai saját pozícióját több szövegében is újrakonstruálja, hangsúlyozva a képzőművészeti kritikus szerepének idegenszerűségét, és saját szépíró voltát. Ahogy írja: „még mindig sehol sem vagyok. Sehol sem állok. Még mindig ide-oda ütődöm, lebegek. Az én cövekeimet még nem sikerült levernem. De hát hol is áll, hol is kell állnia a képzőművészeti kritikusnak, aki különben is inkább szereti magát szépírónak nevezni?” (11.) A képzőművészeti esszé műfajának Tolnai Ottónál jellemző összetettségét a már korábban is idézett Thomka Beáta a következőképpen látta: „A művészi fogékonyság, a nyelv alakításában megnyilvánuló érzékenység következtében nemcsak az a tabló lesz eredeti és rendhagyó, amelyet szobrokról, rajzokról, festményekről felvázol, hanem az a változás is, amelynek a bírálatot, jegyzetet, tárlatbeszámolót műfaji vonatkozásban kiteszi. A kötet kritikái, portréi, dokumentum- és idézetkollázsai, személyes följegyzései, élményvázlatok, képelemzések, életrajzi krokijai rendszerint esszékké transzformálódnak.”

A *Kalapdoboz* több szövegében is a nézőpontok különbözőségéből adódó árnyalatok kapnak különleges megvilágítást. Ez alapján az olyan megjegyzések, mint például, hogy „a helyszínen kell látni” (246.) többjelentést nyernek: ez Tolnai által több helyen is kiemelt befogadási mód. A „helyszínen látni” azt is jelentheti, hogy a könyvben vizsgált és bemutatott képzőművészek és képek jelentőségét annak a kontextusnak az ismerete mutatja meg, melyből sok minden felfogható a *Kalapdoboz* szövegeit olvasva is, de teljes egészében abból nem megismerhető. Tolnai legmarkánsabb, az egész kiadványt meghatározó briliáns kérdése: „van-e szabad szemünk?!” (137.) A nézőpontok és az előismeretek jelentőségének folyamatos hangsúlyozása képzőművészeti alkotásokról értekezve kiemelten érzékletessé teszi ezeket a kérdéseket.

Az irodalmi és a képzőművészeti működés közti különbség egyedi és izgalmas módon kerül egymás mellé a *Kalapdoboz* több szövegében is. Novák Mihály fotónyelvéről beszélve Tolnai azt mondja, azt megragadni „azért kihívás számomra, mert nagyon közel áll hozzám, az én aprólékos, túlszűfolt prózanyelvem, agyonvert csipkéim, semmis nipp-nép alátéteim is hasonlóan keletkeznek...” (61–62.). Legegyértelműbben az íróként és festőként is méltán számon tartott Maurits Ferencről értekezve kerül egymás mellé e két megnyilvánulási forma: „Mauritsról [beszélve], a festőről, ahol a festés is egyfajta írás, a költőről, ahol az írás is egyfajta festés, egyszerre van jelen az író és az ecset” (75.). A *Kalapdoboz* legérdekesebb vállalkozása az, hogy a szövegekben központi szerepet kap „az irodalom immanens képzőművészeti dimenziója, [ami] nem külső festőiesség” (317.). Az összeállítás nyelvi működése – a képzőművészeti alkotásokhoz való közelítés sajátos módjához hasonlóan – szintén ismerős lehet már a korábbi képzőművészeti tárgyú Tolnai-kötetektől. Ugyancsak Thomka hívta fel arra a figyelmet, hogy Tolnainál „a nyelv változatos, hajlékony, képszerű, asszociatív, és nem ritkán elvonja a figyelmet a beszéd tárgyáról”. Vagyis

a *Kalapdoboz* remek olvasmány, ha a nyelvre bízta magát az olvasó, élvezi irodalmiságát, gyönyörködik.

Tolnai Ottó ezért a kiadványért méltán kapta meg a Nagypáti Kukac Péter Képzőművészeti Díjat. Az indoklásban említett erények mellett, miszerint Tolnai életművében kiemelt helye van a képzőművészetnek (és ezt nemcsak ilyen tárgyú szövegeknek mennyisége, hanem prózaírói és költői életműve is mutatja), és érzékeny figyelemmel kíséri a vajdasági és jugoszláviai képzőművészetet, kétségtelen az is, hogy a *Kalapdoboz* ese-

tében egy kiállításában is igen impozáns kiadványról van szó. Műszaki és képszerkesztőként ez Kapitány László érdeme. A színes képmellékletet is tartalmazó könyvvel Tolnai Ottó az őt ismerő közönségnek nem okoz meglepetést – és ez csak részben lehet dicséret, mert ez azt is jelenti, hogy nem nyújt újat. Mindaz, ami a *Kalapdoboz*-ba felvett szövegeket jellemzi, az, hogy Tolnai mi mindent tud bravúrosan a képzőművészeti esszé műfajában, már tudható volt a *Kalapdoboz* megjelenése előtt is. Sok most ismét közreadott szövege megjelent már korábban is folyóiratokban, vagy korábbi Tolnai-kötetekbe rendezve, s azokat a köteteket vizsgálva Tolnai sajátos látás- és írásmódja méltán vívott már ki elismerést. Az ebben a kritikában idézett, Thomka Beáta által tett megállapítások az ő 1994-ben

a Kalligramnál megjelent Tolnai Ottó-monográfiájából származnak – az ebben a kiadványban Tolnai *A mezelen bohóc* című, képzőművészeti szövegeket tartalmazó kötetére vonatkozó észrevételek és megállapítások tökéletesen jellemzik a *Kalapdoboz* szövegét is (néhány esetben ebben a korábbi könyvben szereplő szöveg is átkerült a mostani gyűjteménybe). Jelen kiadvány esetében, mivel kötetként nem mutat rá a szövegek kontextusának esetleges megváltozására, és az esszék egymáshoz sem viszonyulnak oly mó-

don, hogy egymásnak *kötetbe rendezve* adnának többletjelentést, azt lehet mondani, hogy ezeknek a szövegeknek a státusza nem is változott. Jók, ugyanúgy, ahogy húsz éve azok voltak, s az azóta született esszékben is tudta tartani Tolnai a korábbi kötetek alapján elvárt színvonalat. Vagyis a most kiadott *Kalapdoboz* legnagyobb sikerének (a szép kiállítás mellett) valóban a mennyiség tűnik, tudniillik, hogy ez az eddigi legteljesebb gyűjtemény Tolnai Ottó képzőművészeti írásaiból. A most tárgyalt kiadvány nem az olva-

sóként közelítő befogadót hozza kellemtelen helyzetbe, hanem a kritikust, elvégre így nem egyes képzőművészeti esszék kerülnek elsősorban a figyelem középpontjába, hanem a *Kalapdoboz* című, 2013-ban a Forum kiadónál megjelent új Tolnai-könyv. ■ ■ ■

■ **Szarvas Melinda** (Győr, 1988): az ELTE magyar szakán diplomázott, jelenleg ugyanitt PhD-hallgató, Az irodalmi modernség programon.

TAKÁCS ÉVA

ÁLDOZAT a hatáskeltés oltárán

Több helyen elhangzott, hogy Czapáry Veronika 2013-ban megjelent, második regénye az előző, *Anyakacag* című előzményeként olvasható. Bár tény, hogy több ponton is találhatók egyezések, visszatérő motívumok, úgy gondolom, a *Megszámolt babák* motívumrendszerének összetettsége, illetve az ehhez kapcsolódó narrációs és egyéb problémák vizsgálata külön, csak ezt a könyvet érintő elemzést érdemel.

A kötet eddigi recepcióját tekintve leginkább a pszichológiai és morális problémák előtérbe kerülése a jellemző (néhány kritikát kivéve), ami magyarázható a témaválasztás nem mindennapi voltával, miszerint egy kislány szenvedéseit olvashatjuk, egyes szám első személyben, akit apja megerőszakol, amiért anyja őt hibáztatja. Számomra a legfőbb kérdés, már a könyv elolvasása előtt prekonceptióként is, de az elolvasása után valós problémaként is az lett, hogy az író mit tud, vagy mit hogyan nem tud kezdeni a téma adta lehetőséggel. Ennek kapcsán pedig, hogy a nagyon egyértelmű törekvése ellenére (amely

Czapáry Veronika:
Megszámolt babák
Scolar Kiadó, Budapest, 2013

arra irányul, hogy minél pontosabban érzékeltesse főszereplője világát, lelki folyamatait) vajon miért nem sikerült az ennél a tematikánál egyébként is nagyfokú veszélyforrást jelentő hatáskeltés elkerülése.

Az elbeszélő Nikolett, egy értelmiségi család gyermeke. A címmel ellátott, akár önálló novellákként is olvasható történetek naplószerűnek (részletek egy kislány naplójából) tűnnek, amihez mind a halmozással élő többszörösen összetett mondatok, mind ugyanannak a dolognak a többszöri, néhol ugyanolyan elmondása, de az első ránézésre egy gyermek szókincsének megfeleltethető szóhasználat is hozzájárulnak. Azonban a naplószerű olvasásmód nemigen lehetséges, mert a gyermek kora (már 3-4 éves korából is olvashatók történetek) ezt nem teszi lehetővé. Ezt megoldaná ugyan a retrospektív elbeszélésmód alkalmazása, de akár még a történetek egyes szám

harmadik személyben történő leírása is, azonban a ragaszkodás a gyermeki én-elbeszéléshez erős hatáskeltő eszközként funkcionál. Az ésszerűség és a következetesség ezen a ponton esik először a hatáskeltés áldozatául. Ezt a kijelentésemet tovább erősítik azok a részek, amelyekben Nikolett számára már csak a kora miatt sem ismerhető összefüggések hibátlan logikával történő elmondásával/visszamonddásával találkozhat az olvasó. Bár ennek feloldására több helyen nagyon szép megoldások láthatók, a legtöbbször a megkérdőjelezés aktuusa elmarad. Egy ilyen jól sikerült reflexió a tudott-tudható kettősségéből: „A nagy mindig mindenért megdicsérte a gyerekeit, a Mami szerint ezért lettek ennyire degeneráltak. [...] Irma például az ételben nem tudott soha megálljt parancsolni magának, apám pedig a szexuális vágyaiban, mondja a Mami. De milyen vágyai vannak az apámnak, kérdezem tőle és ilyenkor hallgat.” (69.) Ebben az idézetben is látszik egyébként, ami a kötetben szintén végig jelen lévő, pszichológiai szempontból sem megkérdőjelezhető momentum, miszerint a kislány nem tudja megfeleltetni az őt ért erőszakos cselekvést a mások által is elítélt erőszaktevéssel.

Éppen ezért érdekesek azok a részek, amelyekben a verbális erőszak viszont végig egyértelmű a kislány számára, legyen éppen óvodás, kisiskolás vagy felső tagozatos. Hozzátenném, ez magyarázható lehet azzal,

hogy például a következő szövegrészetet nem nagyon lehet sehány évesen félreérteni: „Te nem vagy normális, kislányom, már elmondtam neked, mi semmit nem hiszünk el neked az anyáddal, amit mondasz. Minden, amit mondasz, hülyeség, kislányom, tudod jól. De sajnos Téged nem tudunk megváltoztatni, és agyonverni sem tudunk azért, mert élsz már, de jobb lenne, ha elhallgatnál, bár a kislányunk vagy, de elég sok mindent meg tudunk veled tenni, ami nem a halál, hanem sokkal rosszabb annál, ha nem fogod be a szád.” (31.) Erre a félreérthetetlenségre a kötet egy másik pontján, éppen apja mondataira, és kicsit idősebb korában Nikolett is reflektál: „Nagyon-nagyon igyekszem, hogy amit az apám mond, azt ne értsem félre, de mindig eljön egy pont, amikor már nem lehet máshogy érteni.” (58.) Szembetűnő még, hogy több fejezet végén is különféle összegző mondatokat találunk. Ilyen például: „Mintha örökké tartana ez az üresség körülöttünk. Ha fehérséget érzek, azért van, mert nem hiszek semmi-ben.” (122.) Az idillinek bemutatott nyaralás és a szürke és fájdalmas hétköznapiakba, az apához való visszatérés közti kontraszt enélkül is eléggé érzékletes, a mondat ittléte ismét csak negatívan hat a szövegek egészére. Ugyanezzel a jelenséggel a *Nyolcadik* című szöveg végén is találkozhat az olvasó, de a *Sárga babák* című fejezetben is hasonlóan furcsa hatást kelt a „de a babák nem szeretnének az elmúlásban élni” passzus (99.).

Érezhetően a kislány magára hagyatottságát kívánja érzékeltetni a szerző, azonban a babák, a Nagy és néhány barát által nyújtott menedék nem tud kellőképpen egyensúlyt teremteni a kötetben (ezt nem úgy értem, hogy Nikolett életében, természetesen, mert ott egyértelműen nem lehet). Arra gondolok, hogy néhány, a saját anyja ellenpontjaként szolgáló anyuka jelenlétét kivéve csak és kizárólag romlott, erőszakos alakokkal találkozunk. Nagybátyja, Simon mollesztálásától kezdve az unokatestvérei gonoszságain, nagyszülei túlzott vallásosságán át addig, hogy az iskoláról is olyan képet tár elénk az író,

hogy nem elég, hogy nem foglalkoznak a gyerekekkel, még folyamatosan bántalmazzák és megalázzák őket, mindenféle testi- és lelki fogyatékoságukról tudomást sem véve. Ezeknek a magatartásformáknak a létét ugyan sajnos nem vonhatom kétségbe, de a szövegvilágon belül ismét azt érzem, hogy ez már sok, és a szinte vak kisgyermek megalázása például *Az iskolában* című fejezetben megint csak egy felesleges, hatáskeltő eszköz, amely beleilleszthető azon didaktikusnak nevezhető részek sorába, amelyeknek nagy számú jelenléte egy idő után zavaróvá vált.

A fenti, összefoglalva a túlzás fogalomkörébe tartozó hibák ellenére a szövegek megannyi olyan elemet és megoldást tartalmaznak, amelyek konzekvensen végigvonulva a művön, a téma milyenségétől függetlenül is olvasásra érdemessé teszik a könyvet. Ilyen például az, ahogy a kislány bemutatja a körülötte lévő világot. Az első írásban (*Az összes baba*) a babák leírása később visszaköszön az emberek leírásában. Ugyanazt a technikát alkalmazza, így válva a babák által létrejövő világ annak az alternatívájává, amelyben élni kényeszerű. Pontosabban: a család fogalma is a babákkal való viszonyában válik normatívává, szemben azzal, amit maga körül tapasztal: „mindig ellenőrzöm, hogy minden baba együtt van-e, egymás mellé fektetem őket, és úgy érzem, együtt van a család” (111.). Jó megoldás az, hogy a kötet elejétől fennálló kérdések (amelyek az apa általi bántalmazásra, illetve a nővér titokzatos halálára irányulnak) azokon a pontokon válnak egyre világosabbá, amikor már nincs lehetőségük rejtve maradni. Ez az elszennvedett bántalmazás mértékével van összefüggésben. Nikolett gyászának az olvasottakban történő lecsapódása minden manírt nélkülözően sikerült megrázóra. És ez nemcsak a testvére, de nagymamája, sőt babája, Frici elvesztésekor is hasonlóan jól működik. Ugyanígy fontos megemlíteni a *Koszorú babák* című fejezetet, amelyben az apa monológja fokozatosan beépül a kislány elbeszélésebe, olyannyira, hogy a szöveg végéig ezt olvashatjuk, a kislány mindenféle ref-

lexiója nélkül. Míg másutt a mások által mondottak nem mindig illeszkednek az elbeszélésbe (például túlságosan elütnek attól), addig itt az, hogy egy narrációs csavarral az apa szövege elnyomja Nikolettét, többféle értelmezési lehetőséget is előhív. Ahogy már említettem, a család alternatívájaként, de mindent átszövő motívumként is funkcionáló babák, és a hozzájuk fűződő ragaszkodás is érdekesség és utánozhatatlanná teszik Nikolett világát.

Fontos továbbá, hogy bár a kislány elbeszéléséből egyértelmű, hogy milyen rosszul bánnak vele, utalá-

sok formájában a körülötte lévők sorsa is Nikolett történetébe van írva, amik ugyan senkit nem semlegesítenek a kislány szenvedésében történő bűnrészessége miatt, azért árnyalják a karaktereket. Így szerzünk tudomást a nagyszülők háborúban átélt borzalmairól, a különféle önkényuralmi rendszerek életükre tett hatásairól (éhezés, besúgástól való félelem), de arról is, hogy édesanyja is a férj által megfélemlítve kénytelen élni az életét. A többször emlegetett, Nikolett fejében is megfogalmazódó öngyilkosságra való vágyakozás egy, az anyától látott megoldásként van jelen, hiszen többször elhangzik, hogy már ő is megpróbált véget vetni az életének, megeléglvén férje beteges hajlamait és a vele való együttlétet. Ez az öngyilkosságra való hajlam eltanult mintaként épül be Nikolett életébe, ám ehhez hasonló megoldások csak elvétve találhatók a szövegben, így az azt mű-

ködtető erőként értelmezni ezeket sajnos lehetetlen.

Meddig lehet elmenni? Bármeddig. A *Megszámolt babák* ennek a bármeddignek a bemutatására törekszik, már ami a büntetlenül elkövethető megalázások és bántalmazások kérdését illeti, viszont a kötet inkább azt bizonyítja, hogy a felhalmozott eszköztár nem biztos, hogy szükséges ennek a bármeddignek az érzékeltetéséhez, hanem inkább hátterbe szorítja és ellehetetleníti azt. Az

erőszakban tudvalevőleg, sajnos, nincsenek határok. Egy irodalmi alkotás megformálásában viszont jobb, ha vannak. Mert a túlzott halmozás az ellenkező hatást éri el: nem a végteleen kiszolgáltatottságot támasztja alá, csupán ráerőlteti az olvasóra az amúgy is egyértelműt. Ebbe a csapdába esett bele Czapáry Veronika is második regényével, ami egy túlírt, és bizonyos szempontból – a rengeteg homályos pont ellenére – túlmagyarázott szöveget eredményezett, feláldozva a té-

mában rejlő lehetőségeket a hatáskelés oltárán. ■ ■ ■

■ **Takács Éva** (Győr, 1990): 2012-ben végzett az ELTE BTK magyar szakán, ahol az irodalom mellett művelődéstudománnyal és szerkesztői ismeretekkel is foglalkozott. Jelenleg ugyanitt folytatja tanulmányait, az irodalom- és kultúratudomány mesterképzés végzős hallgatója. Kritikai különböző folyóiratokban 2011 óta jelennek meg. Jelenleg Budapesten él.

SÁNTHA JÓZSEF

PSZICHEDELIKUS évek

A különleges, rejtjeles műveket jegyző amerikai író ezúttal a hatvanas évek amerikai fiatalságának életét tárja elénk, a nyugati part legvonzóbb városának, a film- és a zeneipar fellegvárának számító Los Angeles hétköznapjait, ahol a világhírű sztárok, az arra törekvő, minden morális megfontolást nélkülöző esélyesek és az erre ténylegesen esélytelenek élnek néha már a személyiségük teljes szétbomlását felmutató, egy *slukkra* szűkülő lehetőségeiket. Egy város, ahol mindenki annak a varázslatában töltötte a fiatalságát, hogy világhírű színész, zenész, énekes vagy művész lesz, hiszen ez a közeg csak a siker csúcspontjára ad felmentést, éppen a lemaradók, az őket megfontolás nélkül imádók jóvoltából. Ha egy egész város sztár akar lenni, ha minden emberi megnyilvánulás a siker mércéje szerint manipulálódik, akkor teret követelnek maguknak az álmaikat be nem teljesítő embertömegek milliói is. Ennek az ötvenes évekből származó, az amerikai álom giccsesen naiv önmegvalósításának komoly egzisztenciális hiányjegyzéke van. Az ellenkultúra éppen olyan harsány és sikeréhes, mint a hollywoodi sztárok áthatolhatatlan falakkal körbe vett, ön-

Thomas Pynchon:

Beépített hiba

Fordította Farkas Krisztina,
dalszövegeket Keresztesi József
Magvető, Budapest, 2013

elégült elzárkózása. Az efféle vízió töményen magába zár egy értékrendet, a külsőségekben utánozható, a tartalma szerint nehezen értékelhető, kitermel egy mesterséges életszemléletet, amelyben a vesztesek is csak ugyanazt az élményt szeretnék megtapasztalni: győztesként a légi ürességet, züllöttként a többekkel megosztható magányt, amely legpregnansabb módon a cannabis füvének belelegzése, és ennek következtében egy egyetemes életérzés révén válik számukra elérhetővé, és létük ezáltal elviselhetővé.

A tudatmódosító szerek több ezer éves kultúrája itt töretlen hagyományként él, és a társadalmi öngyógyítás szerves része. Ennek a betiltására még nem érett meg a mindig a legkülönbélebb kihívásoktól frusztrált társadalom. Sőt, azt gondolom, hogy a különböző antidepresszáns és nyugtatószerek csak komfortossá teszik a valóság tereiből kiszakadó, a hátrányaikat

feldolgozni képtelen vesztesek életét. Ellenőrzésük alá vonják a dilettánsokat, és néminemű csalóka pótszerekekkel próbálják érvényessé tenni a konvencióktól eltávolodó diverzánsokat. Pynchon könyve a belelegezhető levegő természetességével kínálja föl hőseinek a marihuána, a helyzetekhez való alkalmazkodást megkönnyítő, a bonyolult társadalmi konfliktusokat másként belátni képtelen egyének számára a hétköznapok elérhető illúzióját.

Mindezt az író egy szokványos detektívregény, Chandlert utánzó-parodizáló stilisztikai könnyedségével halkítja le, máskor pedig Tarantino filmjeinek brutalitásával nagyítja fel. Azt is mondhatnánk, hogy a történet itt másodlagos, de ennek éppen ellentmond az a tény, hogy az író becsvágya nem áll meg a hatvanas évek dezillúziós, aprólékos emlékeinek kissé szentimentális ábrázolásánál, hasonló hangsúlyt fektet egy tökéletesen megalkotott krimi szellemes, egy minden szálát felfejtő és az olvasó figyelmét próbára tevő logikai lánc megrajzolására. Hasonlóan nagy gondot szentel annak is, hogy a Nixon nevével fémjelzett amerikai valóság, a vietnámi háború, a Reagan kormányzósága alatti Kalifornia politikai-társadalmi jelenségei is napvilágra kerüljenek. Felsorolni is lehetetlen, hogy mennyiféle, az évtizedre utaló aktuális aprósággal teszi hitelessé a korrajzot, s hogy a zenei, kulturális, szubkulturális jelenségek miféle enciklopédikus tárházát sűríti magába a szórakoztató irodalomként

tálalt regény. Tudnivaló, hogy korántsem volt ez a korszak az amerikai történelem legidealisztikusabb évtizede, hiszen a hivatalos politika ellen lázadó hippik, a hatvannyolcas, párizsi diákmozgalmainak tace-paói éppen a hatalommal szembeni fellépésük miatt válhattak erjesztő eszmékké. Az ötvenes éveket jellemző, rendkívül nagy súllyal az amerikai társadalomra nehezede, álságos, túlméretezett ideológiai harc minden esetre már korántsem bír akkora befolyással, a beatírók nemzedéke kissé felpuhította a művészetekben a közízlést, a hippi mozgalom pedig éppen az aktuális amerikai valóság ellen támad. A szabadság igénye nem hogy kézen-közön felhígulna, hanem egyre szélesebb társadalmi mozgalmakban manifesztálódik. Látszólag a sokféleképpen kettészakadt amerikai valóságnak nagy művészi erővel, de könnyed kézzel megírt korrajza ez, ahol a különböző faji elentétek, a nagyhatalmi státuszát már öntudatosan érző, de még ostoba kalandokba keveredő amerikai külpolitika, a világot meghódító, de még korántsem hiteles amerikai álmod megformáló filmipar fényes csillagokat és beteges, emberileg kétes figurákat teremt, ahol talán a zene a legőszintébb és legmélyebb művészet, amelynek elkötelezett képviselői mind a pszichedelikus irányhoz vonzódnak, a különböző drogok hatása alatt alkotnak.

A könyv detektívregény, s mint ilyen a legigényesebb olvasói réteget is teljességgel kiszolgálja. A harminc fölötti jelenet során szinte egymásba érő kapcsolatok, majd újabb és újabb felfejtett szál vezet a regény kibontakozásához, a rejtélyek megoldásához. A Dokinak becézett magádetektív egy régebbi szerelme, Shasta megkeresésére kezd el nyomozni egy látszólag konvencionális ügyben, amelyben a hölgy is érintett, szeretője a közben eltűnt dúsgazdag építési vállalkozónak. A Doki természetesen éhkoppon tengeti életét a Fény és a Siker városában, szürke alak, verbalitással jól kistaffírozva, aki szoros kapcsolatban áll a rendőrséggel, különösen pedig egy Bigfoot nevű, szintén sikertelen nyomozóval, akivel időnként információkat cserélnek, de közel sem egyenlő

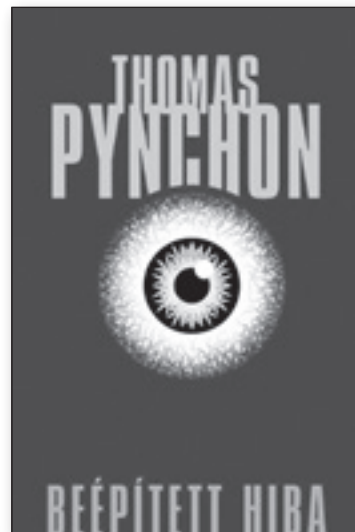
alapon, hiszen a rendőr a Dokit a várost elárasztó drogos hippik egyik jellegzetes figurájának tartja, amellyel szemben minden pillanatban éles kritikával él.

A mesterséges életérzések világának túlszorduló debilitása, a harminc fölötti létszámú szereplőhad egyéni, de karikatúraszerű ábrázolása, a szituációk mesteri szövése minden pillanatban feszültséggel teli. Tagadhatatlan, hogy egy nagyon jelentős író művét olvassuk, a téma és a stilisztikai eszközök néhol parodisztikusan erős utalásokat tartalmaznak az ábrázolt és a későbbi amerikai művészet egyes alkotásaira. Felsorolhatatlanok ennek a hálózatnak a regényt előmozdító csomói, leginkább Chandler és Tarantino a két végpont, azon belül pedig még a *Casablanca* sokszor emlegetett, híres repülőtéren jelenete is megidéződik. A zenei környezet pedig olyan nyira dokumentált, hogy magyar kritikus legyen a talpán, aki a töredékét is ismeri azoknak a zenekaroknak és számoknak, amelyeket Pynchon oldalanként említ. Az 1970-ben játszódó, tehát a hatvanas éveket lezáró regény másik középponti eseménye a Manson-féle sorozatgyilkosság, amelyben a háremet tartó férfi szinte háborút indít a sikeres sztárok ellen, köztük Polanski, a világhírű rendező terhes feleségét is lemészárolja, miközben szektát alapít, ahol hívei Istenként-Sátánként követik tanításait. A sikertelen zenész szörnyettei mindenestre jó időre rettegésben tartják a hollywoodi művészek otthonainak önfelédlt világát.

A cselekmény (ha van egyáltalán egy efféle regényben) olajozottan gördül, a figurák jelentős része elbűvölő vagy gogolian rémes, az elbeszélsmód pedig néhol elementárisan szellemes. A Doki ügyvédje, Saunch például a tévésorozatok és rajzfilmek kedvelője, tipikusan e város gyermeke, aki a legsürgősebb helyzetekben is inkább az éppen nézett opus rejtelméről szeretne a magádetektívvel társalogni, például arról, hogy Donald kacsa valamely tenger oldalvizen csónakázva a csőrén növeszt többnapos borostákat, s erről, hihetőleg, van is mit elmélkedni az éppen gyilkosság-

gal megvádolt ügyfelével. Vagy ott van Jason, a bevállalós strici, akivel a kurvái nem szívesen mutatkoznak, nehogy közneveltség tárgyai legyenek a városban. Ugyanakkor, mint állítják, a tengerpart mellékhelyiségekben a főnökről szóló viccektől hangos a publikum. Említhetnénk Dennis-t is, aki vérbeli balfácán, de a szerencse gyermeke is, mert amikor ágyában füstölve elalszik, és a szobája már lángokban áll, a felső emelet megoldadt vízgyárból leömlő több köbméternyi víztől punyhad el a gyilkos tűz. Ezen túl persze gyönyörű, de csak egy nyalintásra a Doki tulajdonát képező nők kis kórusa, súlyosan depressziótól sújtott zenészek és konzumhölgyek csoportja, egynyarai szélhámosok és a meggyilkolt áldozataikat az épülő autópálya betonjába kilométerenként beágyazó keményfiúk alkotják a regény főbb jellemeit.

Pynchon persze sokkal jobb és nagyobb író ennél, és a szöveg is pontosan besimul a történet hézagaiba, mintegy eposzszzerű foglatatát adja

egy amerikai férfi „boldogult ifjúkorának”: „Doki pedig itt volt józanul, nyomorultul pofára esve a csapdában, amelyből nem talált kiutat, és amely arról szólt, hogy a Pszichedelikus Hatvanas Évek, a fény e rövidke zárójeles megjegyzése végül bezárul, és minden eltűnik, beleveszik a sötétségbe – hogy egy bizonyos kéz rémületes módon kinyúl a sötétből, és visszaszer-

zi az időt, olyan könnyen, mint ahogy az ember egy spanglit vesz el egy füves kezéből, és nyomja el örökre.” (339.) Egyrészt Proustra gondolunk egyből, nem hiszem, hogy Pynchon nem az ő szellemét akarta volna megidézni ezekben a szüntelenül, hívogatóan múltat élesztgető sorokban, másrészt a fű, amely természete szerint külön időt és valóságot teremt, itt egy idegen kéz által eltörölve, olyan emblemikus hordozója az író által felidézett, és újra megteremtett valóságnak, mint a francia író esetében az ízek, illatok, az érzékiség egymásra rétegezett burkai.

Ha komolyabb vizsgálódásokat kezdhetnénk e regény szövegén, egész jelentésrétegeket lehetne kibontani, amelyek a mindig is könnyűnek és mulákonynak tetsző amerikai életformát veszik szemügyre. A hitelesség attribútumain nem csak a jelenségek felszínén esik csorba, bele van ágyazva az egész életmódba és létszemléletbe. Komoly fogalomként szerepel a könyvben a szörfözés, mint a Csendes-óceán hullámain vágató deszkalovasok, mindig a felszínen maradni akarók, azt birtokolni vágyók létszemlélete. De ennek a látszólag triviális foglalatosságnak is megtalálja Pynchon a sűrűjét, amikor mélyen belemer a levesbe. „Part menti garzonjának falán lógott egy plüssfestmény, amelyen Jézus ballábasan lovgol meg egy oldalfarokkal ellátott, durván ácsolt szörfdeszkát, ami a keresztet volt hivatva felidézni, olyan hullámokon, amelyeket ritkán figyelhetek meg a Galileai-tengeren (...) Mi mást jelenthetne a 'vízen járás', ha nem a szörfözést a Biblia nyelvén? Ausztráliában egy helyi szörfös, aki a legnagyobb doboz sört szorongatta, amit Flip valaha látott, egyszer még a Valódi Deszka egy szilánkját is eladta neki.” (136.) Ha arra a kérdésre keresnénk a választ, hogy a katolikus templomok ezreiben miféle, ezüst tabernákulumokba elhelyezett ereklyék szolgálják a hívők csodálatát, s hogy van-e különbség a kétféle deszka eredetisége között, pontosan rálehetünk a regény *eredetiségére*. Ahogy Goethe írja az itáliai utazásai során, miféle kontinens, ahol egy kínszerszám

lesz szimbóluma a hitnek, s ezeknek a keresztnek a milliói borítják be a templomok külső és belső tereit. Ehhez képest még egy szörfdeszka is kiemeltetően üdítőbb objektum.

Pynchon nagyon tudatos és szerföltt elegáns író, aki, akár csak angol példaképe, mindig megtalálja a legotrombább helyzetekben is a szellemét életető komikusát. Már a nevek is valamiféle ösztánra hívják az olvasót, hiszen a családjától serdülőkorától menekülő Japonica, a szellemes, de érthető, és a szándékait felfedni nem akaró jóakaró, rossz barát Bigfoot, a Jade–Bambi kiskurva kettős, Trillium szörpösen, nemesfémként csillogó neve, Jason, aki a görög mitológia egyik legjelentősebb küldetésének hajójáról kapja nevét, és Lemúria, az elsüllyedt földrész, amely rokona a Földközi-tenger térségének Atlantiszával, mind olyan párhuzamok, behelyettesíthető fogalmak, amelyeknek a legkülönbébb kultúrákban megtalálhatjuk a rokonait.

A regény legmaibb, legsajgóbb jelensége éppen a hatvanas évek Amerikájának a hivatalos rendőrséget segítő, a rendet a saját autoriter szellemében működtető láthatatlan hadserege, amely sokszor a törvények megkerülésével lép fel a bűnözők, leginkább a feketék büntetteinek a felderítése terén, mindenkor felvállalva a gyilkosságok rizikóját is. Egy felfegyverzett, jól képzett civil csoport áll harcra készen, hogy a hivatalos főcsapás mellett rendet tegyen, és a maga módján igazságot szolgáltatson. A regény végén úgy érzékelheti az amerikai valóságot az olvasó, ahol a *beépített hiba* maga a Doki, az egész mű legmélyebben megismert figurája, s hogy, bár sokat nem szeretvén elárulni a kifejtetből, ő lesz az akadálya a saját működésének, egyben pedig a leginkább kiszolgáltatott lény a mások által irányított nyomozás során. Az időközben egy pilanatra újból feltűnt kedves, a regény bonyodalmaival elindító Shasta mondja neki: „Biztosan mind a ketten azt hittétek, hogy bűnözőket üldöztök, aztán ehelyett mind a ketten nekik dolgoztok” (417).

A regény abból a szempontból is különleges, hogy ez a minden sti-

lisztikai leleményével, lendületességével a legszerethetőbb módon erőszakos írásmód szinte a legtermészetesebb közvetlenséggel lesz magyarrá. Ebben a fordítónak, Farkas Krisztinának különleges érdemei vannak. A könnyedséget illetően, az amerikai undergroundot bájos élményszerűséggel, a hagyományokra való utalásokat nagy művészi átérzéssel magyarrá. Nem könnyű feladat ez, hiszen az ebben a műfajban próbálkozó művek, éppen a tapasztalat és a valóság hiányától szenvedve, mindig csak a felszín stilisztikai játékával élve próbálnak hasonlóságokat keresni az amerikai és a magyar valóság között. Pynchon nem fűzi fel a gondolatokat sosem prousti féloldalas mondatokra, megelégszik a tapasztalat érvényes pontosságával. Mégis, néha olyanféle, az impresszionista stílus gyöngyeire lelhetünk, amely minden múltra sóvárgó regényben megállná a helyét: „Dél felé tartottak. Gordita Beach kiemelkedett a párból, és finoman hámlott a sós szélben, a napszítta színekben odalöttyintett düledező város innen úgy festett, mint a festék-minták négyszögei egy félreeső vaskezeskedésben.” (471.)

Az írói szándék éppen az *odalöttyintett* szóban takar el, és fed fel mindent. Ami a regény legfőbb erénye, hogy ebben a játékban mindvégig mások után cipeljük a kottát, érezzük, hogy a leírt jelenségek után még valami furcsa csend honol a regény hangos lapjain. A személyiségünk éppen a mások akarata miatt, és a túlzott logikai tevékenységünk révén válik amorffá. Ha szorgalmasak és kitartóak vagyunk, mint a Doki, akkor egy képtelen láncreakció utolsó jelenetében van még esélyünk elkerülni az egzisztenciálisan nem nekünk szánt, de felénk irányított golyót. ■ ■ ■

■ **Sántha József:** 1954-ben születtem Karcagon, az ELTE BTK-n végeztem. Jelenleg Mogyoródon élek. Kritikus vagyok.

ABSZURDITÁS és KUTYAKOMÉDIA

Veres István szövegvilágát Pajor Tamás szavaival lehet jellemezni: „Ez már dupla pszeudo, ez már tripla csavar.” Az olvasó ugyanis kényszeresen kutakodik a többletjelentés után, nem hajlandó elfogadni, hogy egy szöveg az, ami, nem több szórakoztatásnál, nem több könnyű fantazmagóriák sorozatánál. Veres nagyszerűen játszik ezzel a komoly-komolytalan határátlépő gesztussal, amit nemcsak regényen belül kamatoztat. Első saját könyvéről írt recenziója után megjelent saját magával készített interjúja is. Holott erre a visszas, kétes értékű gesztusra semmi szükség; első regénye megállja a helyét akkor is, ha a szerzőhöz nem társítható ez az előnyösnek vagy szimpatikusnak egyik lehetséges értelmezésében sem tekinthető (megbotránkoztató?) szokás. A *Galvánemek és akkumulátorok* című novelláskötet után Veres István második kötete szintén a Kalligram kiadó gondozásában jelent meg.

Három téma köré építi a regényt, alcímek szerint: *Szerelem, biztonság, kutyák*. Az első fejezet a *Biztonság*, amelynek első sora joggal kerülhet a legemlékezetesebb nyitómondatok listájára: „Ha valaki hülye, nem lehet gramfon.” A továbbiakban ez a hangnem fémjelzi az E/1-es elbeszélő, Aladár stílusát. Elbeszélőnk finoman cinikus, és bár középhaladó szinten áll kutyagyűlöletből, valamint alkohol- és társas kapcsolati problémái vannak, lebilincselő stílusa, gazdag, fantáziadús gondolatvilága egyéni hangú, kivételes gondolatfolyammá szervezi a regényt, amelynek főcsapása a nem túl differenciált érzelmi világu biztonsági ör szerelmi élete.

Mielőtt a *Szerelem* alfejezetbe kezdene, az exmenyasszony eltűnése és az új szerelm felbukkanása között az egyedüllét okozta bezárkózás, és vál-

Veres István: *Dandaranda*
Kalligram, Pozsony, 2013

tozásfóbia természetrajzának is szentel pár sort, hiszen mint probléma ez legalább annyira fajsúlyos, mint a párválasztás. Röviden, tartalmasan foglalja össze, milyen hatást vált ki, ha tartós egyedüllét után, egy megszokott, egyedül felépített és belakott életbe valaki betör, és mindent elmozdít a helyéről. „Nem tudják, hogy félttem a lakást az idegen nők tekintetétől. Hogy kérdezgetni kezdjenek: ez honnan van? Az honnan van? Kaptam. Tedd vissza. Nem ott volt.” Aból is feltűnő hiány van – és ezt remekül felismerte a szerző –, hogy míg a közhelyekből biztosan tudjuk, hogy a szív győzni szokott az ész felett, mégse nagyon találkozni ennek megnyugtató példájával. Ellenben Veres központivá teszi ezt a kérdést, ugyanis Aladár szerelme egy bántóan buta, öntörvényű kínai lány, aki a használt bugyijaival biztosan kereskedik, de a többi üzelve zavaros marad a férfi számára: „Percenként vilan az agyamba, hogy az a lány, akivel találkozgatok, gyakorlatilag egy használtbugyi-kereskedő. És részben gyártó is.”

Következetesen épülnek egymásra a fejezetek, nem határolhatók el tisztán tematika szerint, így nem feltétlenül igénylik a külön alcímeket. Az utolsó, *Kutyák* alfejezet sem válik el élesen a többitől, de mivel ez a záróakkord, a legfontosabb események ebben a szakaszban történnek meg. A szorosabban vett cselekményen kívül, a szerző, sajátos humorát és valószínűértékelését ütközteti a szereplője által, a bíróság előtt, amikor felelősségre vonják etikai szempontból kétségbevonhatóan működtetett ét-

terméért: „Mindenkit csak az érdekelt, hogy hány évre ültetik le a brutális kutyagyilkost, aki a szépmélekű ebeket feltálalta egy vendéglőben, amelynek nem átalotta a Kutyaütő nevet adni.” – „A név szerintem vicces és találó – mondtam az ügyész kérdésére. Szerinte aberrált és lelki zavarokra utal.” Komolytalanak tűnhet kedélyes hangneme, őszinte, sokszor kimondottan egyszerű világlátása miatt, holott mindez tudatos koncepció. Ennek ellenkezőjét a hanyag vagy felületlen kidolgozás bizonyíthatná, de erről szó sincs.

Épp ellenkezőleg; a szerző a narrátor szövegalkotásának módját helyezi figyelem középpontjába. Megbotránkoztat, de nem a tabudöntögetés direkt szándékával. Ha létezik szórakoztató provokáció, ez az. Folytonosan kizökkenti az olvasót már a hasonlatok szintjén is egyéni (és találó) asszociációival: „Négy kínai lányka is bejön. Lökdösődnek. Zajosak, mint egy diszkobaleset.”

Esetenként már parodisztikusba hajlik egy-egy ötlete; az egyik mel-

lékszereplő, Amadeo szőrbeültetésre gyűjt, mert tigris akar lenni. „Nincs feltűnési mániám, csak azt szeretném, hogy teljes természetességgel élhessem az életemet tigrisként.” Az olvasó sosem tudhatja, mit és milyen céllal ír (nem) komolyan. Végig az abszurd és a komikus határán egyensúlyozza a szöveget.

Ezért is válik nyilvánvalóvá, hogy a hős javarészt álmodik. Sem a Kutyautó nevű kutyáéletterem, sem a kínai szerető nem valóságos. Ellenben mindennek a le- és átvezetése már okozhat gondot, tekintve, hogy minnekutána sok variáns nem képzelhető el, könnyű elcsépelte végkifejletekbe csúszni, ahogy erre az egyik szereplő halvány önreflexióval fel is hívja a figyelmet: „Elmondhatod, engem érdekel. Bár ez a *megváltoztatta az életem egy nő, csak később kiderült, hogy álmodtam* történet kicsit elhasználtak tűnik. De nem vagyok filmkritikus.”

A szerző előszeretettel jelzi, hogy ismeri a szokványos könyvek, filmek elkoptatott megoldásait – azonban ennek szerepeltetése azért sem tűnik indokoltnak, mert a szöveg, ha eltér a sablontól, ha nem: a párhuzamot vagy adott esetben a kontrasztot az olvasó úgyis észre fogja venni, agyonhangsúlyozás nélkül is. Veres tehát szándékosan kerül közel egy-egy közhelyes megoldáshoz, de mielőtt belefutna a szöveg, sajátos humorral, ötletes fordulatokkal vált, ezzel új lendületet adva a regénynek. Nyelvkezelése fesztelen gördülékenységű ezek a kitérők a legkevésbé sem hátráltatják. A bravúros klisékerülés emlékezetes esete az, amikor ráeszmél, hogy párkapcsolatát, valamint exmenyasszonya újbóli érdeklődését is csak álmodta. Felszáll egy buszra. Ott találkozik egy régi évfolyamtársnőjével. Annak rendje-módja szerint beszédbe elegyednek. Aztán a nőnek megszólal a mobilja, és még negyven percen keresztül beszél telefonon a mosdókagylóról. Veres szellemes stílusa összetéveszthetetlenül egyéni, nem ismer olyan helyzetet, amiből ne tudna viccet kreálni. Minden értelemben szórakozik az olvasóval.

De kedveli az öniróniát is; „Ha könyvet kellene írnom Passiógyümölcsről és magamról, azt írnám bele, hogy találkoztunk, elvultunk pár hónapig vagy évig, aztán amikor végleg elegendő lett belőle, és el akartam küldeni a francba, hirtelen elkészítette nekem a mákos dandarandát...” Annak, hogy a kézenfekvő történet nem laposodik el, elsődlegesen az az oka, hogy Veres kiváló érzékeléssel ada-

gol, pontosan, következetesen szerkeszt. Számozott alfejezetekre tagolja a regényt, így ahol hosszúra nyúlna egy jelenet levezetése, pontot tesz a mondat végére, és ugrik egyet, térben, időben, valóságban, precízen, mintha egy sokszor elgyakorolt tornagyakorlatot mutatna be. Elhagyja a fölösleges átvezető részleteket, ez feszesebb szerkezetet ad a regénynek, ezenfelül észrevétlenül összemossa az álmot a valósággal.

Ez a történet – ahogy mondani szokták – egy, a mindig az asztalon heverő témák közül. Az álom–valóság elválaszthatatlansága már sokakat ihletett meg. Az viszont, hogy egy ember azért tapogatózik emlékek és álomfoszlányok között, a realitást fel nem ismerve, mert az éjszakai műszak felborította a bioritmusát, ötletnek is teljesen új. Mindez persze kevés volna a szerző vitathatatlan tehetsége, jellegzetes nyelve, különleges szemléletmódja és kétségtelen formaerzékenysége nélkül.

A regény végén hozzávetőlegesen arra a megállapításra jutunk, hogy kétféle ember létezik. Aki belátja, hogy minden a dandarandától függ (ahogy a regény álombeli főszereplői), és aki nem. Ennek a megkülönbözte-

tésnek az az oka, hogy az egyetlen biztos, és végig jelenlévő pont, egy étel, amiről még senki sem halott. Vagyis a szerző egy nem létezővel rendszerezzi a sok nem létezőt, bármilyen komikusnak is hat a megvalósítás módja; elvégre egy Passiógyümölcs nevű, bugyíarus kínai lány ajánlja fel, hogy megfőzi az egész regényen végigáhitott dandarandát. Azaz, képzelt nőtől, imaginárius térben kapható meg az eszménnyé előléptetett, plátói étel, amelynek elkészítésétől teszi Aladár függővé (álombeli) házasságkötését: „Csak szeretnék emlékeztetni, hogy ha nincs dandaranda, omlik az egész.”

A szerzőre jellemző az (ál)bagatelizálás, a megrögzött komolytalanság. Ellenben az olvasó szereti feltételezni a szöveg rétegzettségét, ezért úgy látja, hogy voltaképp az az abszurd, hogy az abszurdítás nem áll olyan távol a valóságtól, mint hinnénk. Pajor Tamás szavaival: „Amit eddig tudtál, az csak ellenpélda volt. De nem baj, mert fő az illúzió.” ■ ■ ■

■ **T. Tóth Tünde** (1989): az SZTE Magyar nyelv és irodalom szakán végzett alkalmazott irodalomtudomány és modern magyar irodalom szakirányon.

BENKŐ KRISZTIÁN

FÉNY és ZAJ FÉNY és ZAJ

Száz Pál novellakötetében éppúgy elmerülhet (elsüllyedhet) a filozófia, a vallásbölcselet és a természettudományok iránt érdeklődő olvasó, akár a rejtélyes, előre ki nem számítható végkimenetelű történetek kedvelői.

Nyitó darabjában, a *Minotaurus*-ban – annak tudatában, hogy a szerző színházi rendező – legelső olvasására Walter Benjamin *A német szomorújáték eredete* című hányattatott sorsú, és legmarkánsabban az amerikai dekonstrukció főalakja, Paul de Man által felfedezett írásának lappangó gon-

Száz Pál:

Halott föld, halott lányok

(Fotók: Száz Judith)

Kalligram, Dunaszerdahely-Pozsony, 2013

dolatai keltették fel e sorok szerzőjének figyelmét. „Allegorikus dráma, allegorikus szereplőkkel” (16.) – olvassuk az elbeszélés egyik, alapföltevésemet igazoló kulcsmondatát, melyet alátámasztani látszik, hogy a szö-

veg végén jelzett két intertextus egyike a barokk kori Calderón *Az élet álom* című drámájából származik. Annak a Benjaminsnak a sorstalansága („mert nincs sors” – 20.) kísért a görög mítosz elemeinek beemelésében (a labirintusba zárt bikafejű szörnytől Ariadné fonaláig), aki a görög tragédiák sorsszerű alakjai és a szomorújátékok (például Shakespeare *Hamletje*) kártyaszerű, papírmasé-figurái között színműtörténeti jelentőségű horizontváltást dolgozott ki. A novella központi alakja, a sikeres vállalkozását és családját elvesztő építészmérnök – egy nihilista játék-doboz birtokában – a művész-bábos alakjává változik, aki parodisztikus, abszurd, félelmetes allegorikus alakokat kelt életre és mozgat a világhálón:

„Később festményeket élesztett fel, Botticelli képén a felhasználó választásától függően Venus kiléphetett a kagylóból és sétálghatott, vagy visszabukhatott a vízbe, kéjelgő mozdulatokba kezdetett, és így tovább. Volt zene is – olyan volt, mint valami virtuális balett (...) Egy rendező vezetett el benne. Bár elég viccesen festettek a kis bábszerű figurák a virtuális színpadon, melyek kivétel nélkül az ő hangján beszéltek – pláne, ha az elváltoztatott hangján, hogy megkülönböztesse őket.” (13.)

A kötet következő elbeszélése, a *Foltok a falon, avagy a sötétség* anyiban folytonosságot képez a *Minotaurusszal*, hogy erős utalást tesz újra – vagyis új értelmezést épít föl – az ókori görög kultúra hasonlóan jelentős Platón-féle barlanghasonlatához (27.): a novella főszereplőjének, Ábrahámnak, a megkínzott és levágot szemhéjakkal hosszú évekre sötét verembe zárt rab emlékeinek folyamatos elvesztéséről és a naponta egy-két percre megnyíló börtönajtó fényének előbb vakító hatásától az egyetlen élmennyé váló falon feltűnő mintázatok lassú felfedezésének történetévé alakul. „Valahogy úgy” – írja Platón az *Állam* hetedik könyvében –, „ahogy a bábosok mutatják fel a bábokat a nézőknek.” A szabadulás, az anamnézis (a hallucinációk és ideák világából történő kiemelkedés a realitásba) a lezáró két főszöveg, a *Fény*

és a *Zaj* szempontjából lesz különösen lényeges.

Jelen lineáris olvasó megérzését *Az idegen* című harmadik prózai darab (a párbeszéddek aránya alapján műfajilag drámaivá váló szöveg) beváltani látszik, mert benne a *Minotaurus* széplélekké szelídülő mérnöke tér vissza – életének korábbi szakaszában és ezúttal narrátorként, nem harmadik személyben bemutatott figuraként – az autóstop véletlenszerűsége, sőt a népmesészerűen ismétlődő pénzfeldobás sorsszerűsége folytán „Hamletke”-ként, aki „Jesrad, az Isten angyala” metafizikus világába csöppen. Kívül esik a realitás világán, és az álom és valóság között a történet végén sem oldja föl az elmosódott határokat: a Rossz válhat-e Jóvá a pirománia, egy szerelmespár tönkretett élete vagy akár a gyilkosság révén? (Emlékezetes a novellában a felvidéki magyar dialektus rekonstruálása a vendégszerető idős házaspár jelenetében.)

A *Halott föld, halott lányok* című kötet középpontjában két vallásbölcseleti témájú, az esszé irányába forduló szöveg áll: a *Triptichon* és az *Isten nem kíváncsi rád*. A címével a katolikus egyház szárnyas oltáira utaló *Triptichon* 1. képében a szerző radikálisan próbára teszi a bibliai Ó- és Újszövetség közötti folytonosság evidenciáját (a novelláskötet görög mitológiai bevezetését felerősítve), amikor a Krisztus-ábrázolás szakrális tárgyát az ószövetségi képtilalom, Mózes első törvényének szellemében a behunyt szemmel érzékelt zajok és hangok fizikusi precizitású leírásává torzítja: az autók motorbögésének megfigyelése során arra a megállapításra jut – természettudományos ismeretei révén minden bizonynyal újra a vissza-viszatérő – mérnök, hogy „teljes legyen a kép, vessünk még egy pillantást az alapzajra, ami tovább árnyalja a jelenségről kialakított képünket” (63.). Így a 2. kép a tóba dobott kő „koncentrikus kör”-einek (66.) etikai kérdését (az olvasó toleranciaküszöbét próbára tevő részletességgel) tárgyaló eszmefuttatás már felidéz az ókori zsidó megkövezés szokását is, mely az Isten nevének említéséért járó büntetés volt.

Míg a lezáró 3. kép, egy nyári olvasás kapcsán, a *Triptichont* a fajok közötti gyűlölködés, a versenyfutásban bajnok, zajkeltő fekete bogarak és a rájuk vadászó varangyos békák megfigyelésének részletes leírásával zárja: „Az undorító bogár megértette velem könyvem tárgyát, és ez az undorító bogár nem hagy nyugodni. Nem dob-

tam ki a hulláját, üvegbe öntöttem és gyűrűt csináltattam belőle, itt van az ujjamon, nézd csak, fekete és sima a kitinpáncélja, ha jobban megfigyeled, tükröződsz benne.” (75.)

Grendel Lajos a méltatott kötet szerzőjének tehetségét igen meggyőzően bizonyító írásnak az *Isten nem kíváncsi rád* című elbeszélést nevezte a róla szóló kritikájában, ami abban az esetben megalapozott, ha – vitapozícióként – nem is értek egyet a pozsonyi mester azon fanyalgásával, hogy a maga Száz Pál szerint legjelentősebb *Zajról*, a kötet leghosszabb, avantgárd szövegéről annyi mondanivalója akadt, hogy „hidegen hagyja az olvasót”. Az *Isten nem kíváncsi rád* vallásbölcseleti keverékénél, amely végíti a buddhizmust a kereszténységgel és az izraelita hittal, talán sokkal érdekesebb a narratológiai felépítés: a „történet” pár mondatos apró jelentékből áll össze, ahol mindig egy viszonyrendszer folytán lépünk át a következő életképbe (egyik ismerőstől haladunk a következőig), míg beékelődik a szövegbe egy kegyetlen,

szociáldarwinista állatmese, amelyben az (egymást) megfigyelő szereplők a kannibalizmus rituáléja által idéznek elő apokaliptikus világgépet.

Az olvasó képzeletében a fokozatosan mindent elfelejtő Ábrahám monológja hangzik föl a *Fény* II. részében, amelyben belekeveredik az antik (görög-)római istenek és mitológiai alakokról szóló elmélkedésbe a Teremtés Könyvének vétkezése (111.), a tudás iránti vágy, mintegy az ezt megelőző bonyolult fizikai eszme-futtatások fölött érzet büntudat következménye. De éppígy értelmezhető az apját, Uranoszt kasztráló Kronosz testvérévé vált elbeszélő szólama a teljes európai filozófiát és tudományt megalapozó antikvitás, illetve az Újszövetség közötti folytonosság állításaként: „Elfelejtettem, hogy ha szabadítóm megvált, visszatérek az emberek közé, másodszor leszek köztük, hogy megváltsam őket és megszabadítsam az égi lakók közül.” (113.) Ebből a lezárásból újraolvasva a *Fény* A. és Z. alcímekkel ellátott I. részét, már tematizálódni látszik a felvilágosodás és az azt opponáló romantika, a racionális világmagyarázat keresése és az irracionális világgép közötti feszültség: „De hiába nézek is a fénybe, még ha megszokja is a szemem egy idő után, nem látok semmit, a fénytől nem látom a fényt. Eltakarja magát. Annyira elvakulok, hogy fáj, és sötétséget látok.” (96.)

Ezeken a pontokon felsejlik az olvasóban az angol romantikus William Blake válasza Newton fénytani kísérleteinek varázstalanító leplezéseire, vagy az az ellentét, amely Edmund Burke és George Wilhelm Friedrich Hegel (isten) fenségéről alkotott elmélete között feszül (Burke fiatalkori művészetelméleti írásában, a *Filozófiai vizsgálódás a fenségről és a szépről való ideáink eredetét illetően* egyaránt utal a szemben a sötétség és nem[csak] az élesen vakító fény hatására keletkező fájdalomérzetre; másrészt Hegel ószövetségi zsoltárelemzését is próbára teszi, mert ha a mindent betöltő isteni fényáradatról éneklő 104. zsoltárt továbbolvassuk az általa idézett kezdősoroknál, akkor a megteremtett éjszakában bömbölő

állatok rémképei is élénk tárulnak). A szövegben a pince félelmetes folyosói és a napfényben úszó fenti labirintus remekül érzékelteti ezt a kettősséget, illetve a mágikus realizmus irányába kalandozik el a fényhallucinációk folytán maguktól mozgó belső terek leírása során.

Száz Pál eredeti gondolkodására vall, hogy a fény kapcsán felveti az önzonosság és a német romantikában nagy jelentőségre szert tett Doppelgänger témáját, de nemcsak az alagútban sétáló, két egymást elvesztő én tükörszerű szétválása kapcsán (107.), hanem az árnyékot illetően is, amikor Peter Schlemihl történetét egészen újravariálja:

„[L]ehet, hogy semmi közöm az árnyékomhoz. Hisz bárkinek állhat így a haja, lehet ilyen alkata, lehetne bárki másé is. Viszont mindig azt csinálja, amit én (...) Másolja a tested. De nem tökéletes másolat, hiszen az sík felület, és az arányok is eltolódnak. (...) Hamis képet ad. Hamis másolat. Csak töredékeket kapunk, amiből az egészet sosem rakhatjuk össze, túl sok az, amit nem tudhatunk.” (96–97.)

A *Zaj* című avantgárd, költészeti és próza váltakozásából felépülő töredék bevezetésében játszik a hamisítás témájával, amikor talált szövegnek nevezi a művet, és (a szerző által is már megrendezett) Büchner-féle *Woyzeck* képezi a kiindulási pontot, vagyis itt villan be a kötetbe a címadó halott lány, hiszen a német romantikus zseni drámájának főszereplője féltékenységéből elkövetett gyilkosság miatt vált ismertté. A második bevezetéből megtudjuk, hogy egy halála előtt minden írását megsemmisítő barát (az Író) kizárólag egy cipős dobozban összegyűjtött papírfecni-töredékeit hagyta hátra, melyeket az Elbeszélő, az Író „tükre” (122.) kombinációs játék formájában ezúttal közread, két csoportra osztva a macskakaparászerű írásokat: a zenei és az írói hagyományok (Kármán József magyar irodalomban legelső hasonló kísérletét idézve) váltják egymást az elbeszélésben. A hallucinációnak álcázott diktálás fikciója, melyet végül az erősebb elcsöndesít, a halott anya képzetében kell, hogy betelje-

süljön (125.). Anna Blume, ich liebe dir – mondhatnánk a kölni dadaista, Kurt Schwitters klasszikus költeményét idézve, mert a szétfolyó Anna-versek zenéje egy másik nő halálát látszik beteljesíteni. Majd meghallgatja Írónk a himnuszt. „Rab vagyok, mint a képkeretben a kép” – írja, és szinte hallani az ikonná válás tudatának felszabadító érzéséből merítkező gúnyos kacaját (az áthúzott szövegrészek, zajok jelentéktelensége fölötti önelégültséggel, kiválasztottságtudattal) – „Szabad vagyok, mint a kép a képkeretben, amely jelentését az őt befogadó ráházaton túl adja ki” (127–128). A rejtélyes fehér zaj, a távbeszélő készülék irracionálisnak tűnik, de valójában egy analfabéta papagáj – a „Zajhallgatók Rendje” (132.) az összeesküvés(-elmélet) helyett egyre kiszolgáltatottabbá válik a hangmanipulációs játszma kétértelműsége folytán. „A fekete zaj a csönd?” (144.)

Száz Pál könyve – szép fekete-fehér fényképeivel – nem strand-lektűr, nem a nőket zabáló lepedőakrobaták hazug meséje, nem az ál-traumája miatt hisztériázó fabularege, nem a menedzser költő dilettáns vállalkozása, és elcsépelte történelmi traumákból sem kíván hasznot húzni – komolysága, mélysége folytán nem lovagolja meg a kortársai könnyűnek talált trend-hullámain, ezért joggal számíthat a magyar irodalom maradvány értékeinek kategóriájára. ■■■

■ **Benkő Krisztián** (1979): irodalomtörténész, esztéta, műfordító. Könyvei: *Önkívület* (Kalligram, 2009); *Bábok és automaták* (Napkút, 2011).